

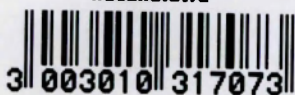
S Ó S E N D R E

B
3102

ZSIDÓK
A MAGYAR VÁROSOKBAN

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY

Csak helyben
használatra

31707

L I B A N O N K I A D Á S

Felelős kiadó: Sós Endre

Springer Gusztáv könyvnyomdája, Budapest

ZSIDÓK A MAGYAR VÁROSOKBAN

A várostudomány egyik modern magyar képviselője szerint: „Az emberi közösségek közül a város az, amely csalódásig olyan, mint az élő szervezet. Ennek oka, hogy a városnak fizikai és lelki jelenségei és törvényei vannak. Emberi és városi szervezet annyiban is hasonlatosak, mert annál is, ennél is a lélek mozgatja a fizikumot, viszont ez utóbbinak az állapota befolyásolja a lélek működését. Ez a két tényező mindkét organizmusnál erős és állandó kölcsönhatással van egymásra.” A jelenségek ilyen összekapcsolódásainak felismerése teremtette meg a városbiológiát, várospszichológiát és várospathológiát.

A városbiológusok, akik a városok keletkezésének törvényeit kutatják, rendkívül sokféle teóriát állítottak fel. Valószínű, hogy a sok teória mindegyikében van valami igazság és a városok kialakulásánál valóban több szempont játszott közre. Az azonban kétségtelen, hogy ekkor lényegében ugyanaz a folyamat ment végbe az emberiség történetében, mint amikor az őskor emberei barlangokba húzódtak, vagy cölöpépítményekbe tömörültek, felismerve azt

az igazságot, hogy embercsoportok könnyebben tudnak védekezni elemi csapások és vadállatok ellen, mint egyedek. A városokba is főképen azért tódultak az emberek, mert a kőfalak között és a kőházakban biztonságosabban, kényelmesebben, jobban élhettek, mint szétszóródva. Ez az utilitárius felfogás nyilvánul meg Verbőczy István „Hármaskönyv”-e III. részének 8. címe alatt, ahol ezeket olvashatjuk: „A város e nevet, civitas, mintegy a polgárok összességéről viseli, minthogy ott sok nép van egybegyűlve. Tulajdonkép pedig a város házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és bástyákkal körülvett sokasága, amely a jó és tisztességes megélésre kiváltságolva van.”

Az emberi tömörülésnek az a formája, amelyet már mai értelemben vett város névvel nevezhetünk, — Szalay József szerint — körülbelül ezeréves. Keletkezési alapja a Burg volt, amelynek lakóit Bürger-eknek hívták. Ilyen várral védett városokat többnyire a fontos országutak vagy víziutak mellett építettek és így azok rendszerint részesei voltak a világkereskedelemnek. Az első ehez hasonló, városjellegű magyar településről a Névtelen Jegyző tett említést a „Gesta Hungarorum”-ban, beszámolva Szabolcs vezér tiszaparti téli táboráról, ahol katonák és polgárok egyaránt védelmet találhattak az időjárás viszontagságai és a támadások ellen. A legelső magyar városnak

azonban Esztergomot tekinthetjük, amelyet Géza fejedelem székvárosnak jelölt ki és amelyből később koronázóváros lett. Az Árpád-kor városai egyébként általában három elemből tevődtek össze: a keresztény egyházból, a honfoglaló magyarok várszerkezetéhez alkalmazkodó különleges néptömörülésből, továbbá a jövevények által alapított „gyarmatokból”.

E tanulmány szűkreszabott és meghatározott keretei nem engedik, hogy végighaladjunk a magyar városok egész fejlődéstörténetén. Pedig érdekes volna, például, korszakról-korszakra követni azt a jelenséget, hogy a magyar városok kialakításánál és kifejlesztésénél a „törzsökös” magyarság majdnem mindig igénybevette idegenek segítségét. Ezeknek jó-része azután elég rövid idő alatt teljesen beleilleszkedett a nemzeti közösségbe és megfelelően kiegészítette a vándorláshoz és kalandozáshoz szokott magyar harcosokat, akik nehezen alkalmazkodtak az állandó helyhez-kötöttséghez. A nyugtalanság ősi magyar szelleme, mely többízben dacosan szembeszegült a más égtájak alól idehozott kereszténységgel is, csak lassan és fokozatosan fogadta el a városi életformát.

Városainkban az építkezés és ipar első mesterei németek, olaszok és dalmátok voltak. Később a magyar királyok céltudatos telepítéseket hajtottak végre; így például: II. Géza

szászoknak adott otthont a Szepességben, ahol huszonnégy város fejlődött ki; IV. Béla pedig befogadta a jászokat és kúnokat, akiknek emléket sok helység őrzi. E királyunk egyébként a tatárjárás után kőfállal vétette körül a városok nagyrészét. A fejlődés következő állomása az Anjouk idején volt. Nagy Lajos egyetemet alapított Pécsen és ezzel a várost kulturális centrummá akarta megtenni. A példaadás hatott. Zsigmond Budán, Hunyadi Mátyás pedig Pozsonyban szerveztetett egyetemet.

A városi fejlődés hanyatlása a Jagellók idején indult meg. A mohácsi vész után pedig elkezdődött az az állapot, amelynek következményeit mindmáig nyögjük. Sokfelé végeszakadt a tervszerű városfejlesztés minden fajtájának. Több magyar vidék — különösen a Nagyalföld — falusi jellegű városai és falvai ma is azokat a körvonalakat mutatják, amelyeket az események a török hódoltság korszakában rajzoltak meg. A hadjáratok és guerilla-harcok következtében egyes városok elnéptelenedtek, mások túlszűföldtek. Az alföldi városok nemes urai közül sokan a Felvidékre költöztek, a falvak köznépe viszont néhány megerősített város falai között keresett menedéket. Pusztított a török. Pusztítottak a császári hadak. Nehéz eldönteni: melyik tábor végzett nagyobb pusztítást? Hogy az alföldi városok mennyire „felpuffadtak” a török hó-

doltság idején, azt mai területi kiterjedésük — mint keserves évszázadok gondterhes öröksége — is mutatja. Míg Miskolc 5.300, Győr 5.400, Pécs 7.100 hektáron terül el, addig Kecskemétnek 94.000, Szegednek 81.600, Hódmezővásárhelynek pedig 76.100 hektár földje van. Ilyen hatalmas területeken lehetetlen olyan intenzív városgondozást végezni, mint másutt.

A magyar városoknak nemcsak külső formája, hanem jogi struktúrája is sokban különbözött a külföldiekétől. Nálunk csupán a király adományozhatott városi kiváltságokat; más országokban az egyházi és világi főurak is adhattak ilyeneket. Magyarországon lényegileg még az úgynevezett „püspöki városok” privilégiuma is királyi adománylevélen alapult. A modern történetírás szerint: a földesúri joghatóság kormányzása alatt lévő mezővárosok, amelyek fölöttesei a vármegyék voltak, végeredményben szintén a királytól eredő kiváltságokra vezethették vissza jogállásukat. A városokban történt egyébként elsőízben a közjog és magánjog élesebb elhatárolása, továbbá — az ingatlanokkal kapcsolatban — a tiszta magántulajdon érvényesülése.

Királyi szabadságlevelek biztosították a városoknak helyhatósági statutumok alkotását és az iparúzó polgárok céheinek szervezését. A városi statutumokon, akárcsak a céhek jogain, többnyire külföldi hatás vehető észre, amely

azonban sohasem halványította el a speciálisan magyar jogelvet, épúgy, ahogy később a szintén idegenből átvett rendiség is megtartotta sajátosan magyar jellegét. A dunántúli városok — mint, például, Pécs — többnyire a bajor városok jogrendszerét vették alapul. Külön helyzet teremődött a városi élet keretében a zsidó lakosság számára. Ebben nagy szerepük volt a céheknek, amelyeknek jórésze kifejezetten keresztény vallási színezetű volt.

A zsidók eleinte leginkább püspöki székhelyek kijelölt utcáiban, az úgynevezett „zsidó-utcákban” lakhattak, később — a zsidóprivilegiumok értelmében — a korona tulajdonaivá és a kamara szolgálivá „avanzsáltak”. Ez, többek között, azt jelentette, hogy kisebb fontosságú ügyeikben — a rabbiszékeken kívül, vagy fölött — a városi notabilitások közül kijelölt zsidóbíró mondott ítéletet, nagyobb jelentőségű ügyeikben pedig a királyhoz, vagy a királyi kancellárhoz fordulhattak. Akadtak magyar városok, amelyek II. József uralkodásáig, sőt későbbi időpontig sem túrtek falaik között zsidókat. A féltékeny, nehézkes, privilegiumaihoz betűszerint ragaszkodó városi lakosság sokkal lassúbb ütemben adta fel külön jogállását, mint a magyar nemesség, amely a mult század első felében megkezdte a zsidók fokozatos beemelését a megváltozott világ új sáncaiba.

Az 1840. évi XXIX. törvénycikk, amely az

1790-es „De Judaeis” című törvény helyébe lépett, hozta az első lényegesebb könnyítéseket a városi zsidók számára. E törvénycikk így hangzik:

„Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ezúttal határoztatik: 1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban, vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenük erkölcsi kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben bárhol szabadon lakhatnak, kivéven egyedül az 1790: XXXVIII. törvénycikkben említett bányavárosokat, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak. 2. §. A fennálló feltételek mellett gyárakat zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek s ifjait is azokban taníthatják, azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják. 3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezető- és tulajdonnevekkel éljenek, a születendőк pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek. 4. §. Minden oklevelet és szerződéseket a hazában és a kapcsolt részekben divatozó élő nyelven kötelesek szerkesztetni. 5. §. Amennyiben az izrae-

liták polgári telkeknek szabad szerezhete gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövedőre nézve is megállapítatik.”

A törvénycikk két legfontosabb momentuma, hogy bevezetőjében leszögezi a zsidókra vonatkozó bővebb intézkedések szükségességét és megállapítja, hogy a zsidók, akik mesterségüket szabadon gyakorolhatják, a bányavárosok kivételével, ezentúl az ország bármely részén lakhatnak. Az 1840. évi XXIX. törvénycikk, mint láthatjuk, még mindig óvakodott a városi jogok erőteljesebb megnyirbálásától, hiszen a bányavárosok régi jogait teljesen tiszteletben tartotta és továbbra is csak ott biztosította visszavonhatatlanul a zsidók ingatlan-szerzési lehetőségét, ahol ahoz a városok már a multban hozzájárultak. A zsidók tehát, ha nem is harmadrangú, de még mindig másodrangú polgárok maradtak.

Azon az országgyűlésen, amelyen ezt a törvényt megszavazták, Dubraviczky Simon, Pest megye követe, volt a liberális felfogás vezérszónoka. Mellette Deák Ferenc és negyven vármegye kiküldötte tört lándzsát a zsidók jogainak kiterjesztése mellett.

A magyar városok egy része — főképen, ahol az idegen elemek jutottak jelentős szerephez — még akkor is mereven szembehelyezkedett a nagy francia forradalom örökségül

beköszöntött korszellemmel, amikor az 1848-as népképviselői országgyűlés kívánta napirendre tűzni a zsidók emberi jogainak kérdését. Néhány magyar városban olyan heves tüntetések törtek ki a zsidók ellen, hogy a probléma megvitatását el kellett halasztani. A zsidók legelső teljes egyenjogúsítása tehát csak kevéssel a szabadságharc bukása előtt, az 1849-es szegedi országgyűlésen következett be. A magyar történelem egyik legheroikusabb korszakának jövőbenező törvényhozása úgy érezte, hogy 1848 nagyszerű vívmányai — amelyeknek fel-támadásában Világos előestéjén is bízott — nem lehetnek teljesek, amíg a zsidók másodrendű polgárokként élnek.

Ez a szegedi döntés nem a jelennek, hanem a távolabbi jövőnek szólt, amely meg is értette az üzenetet. A császári elnyomást követő és némileg már hajnalhasadást jelentő 1861.-i és 1865.-i országgyűléseken szónokok hosszú sora követelte a nemzet „adósságának” rendezését — a zsidókkal szemben. Bár nem lehetett hangoztatni, mindenki tudta, hogy milyen szerepet játszottak a nemzet szabadságharcában a zsidó-vallású magyarok.

Az 1867. évi XVII. törvénycikk meghozta az emancipációt, az 1895. évi XLII. törvénycikk pedig a recepciót, amelyek alapján a zsidóvallású magyarok az ország és a nemzet teljesjogú polgárai és tagjai lettek, s azok is

maradtak — kötelességeiket becsülettel teljesítve — a legutolsó években hozott zsidótörvényekig.

•

C. A. Macartney, a híres angol történész, a Magyar Külügyi Társaság több ízben szívesen látott vendége, egyáltalán nem túlozott, amikor „A mai Magyarország” című munkájában, amelyet általában hazánk hivatalos körei is elismeréssel fogadtak, megállapította, hogy az úri magyar harcos és a szorgalmas, üzleti érzékkel megáldott magyar-zsidó a történelem folyamán szinte gondviselészerűen egészítettek ki egymást. Valószínűleg ennek tulajdonítható, hogy Magyarországon alig találkoztunk olyanmértékű antiszemitizmussal, mint külföldön. „A zsidóságra vonatkozó magyar törvények”-nek Hubay-Serly-féle kiadása szintén elismeri magyarázataiban, hogy ezer esztendő alatt mindössze öt alkalommal támadt Magyarországon erősebb antiszemitizmus.

Ezek az antiszemita hullámok úgyszólván sohasem különleges magyar okokból, vagy „faji szempontokból” indultak el, hanem — mint Virág István, Eckhardt Ferenc professzor jeles tanítványa, „A zsidók jogállása Magyarországon 1657—1780” című tanulmányában nagy történelmi apparátussal kimutatta — a kánonjog, vagy a „Fremdenrecht” érvényesítéséből. Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás

is leszögezte a Szent István Akadémia jubileuma alkalmából tartott emlékbeszédében, hogy: „Szent László megtiltotta zsidóvallású férfinak katolikus nővel való házasságát, de tisztán a valláskülönbség miatt állítja fel a tilalmat, nem pedig a faji különbség miatt...” A magyar katolicizmus egyházi feje tehát nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem fajelvek, hanem hitelvek érvényesültek Szent László királynak a zsidókkal kapcsolatos törvényhozásában.

II. Endre ugyancsak nem zsidó bűnöket büntetett, hanem katolikus egyházi kívánságokat juttatott érvényre, amikor a pápa legátusának tett beregi esküjében megfogadta a zsidójogok korlátozását. Különböző zsinatok határozatainak szellemében járt el Kálmán király is, amikor a püspöki székhelyekre szorította a zsidók letelepülési lehetőségét. A térítő szándék vezérelte 1360-ban Nagy Lajost, aki csak azért üzte ki a zsidókat, mert azok elszántan ragaszkodtak hitükhöz és azt semmiféle előnyért sem adták fel. Nagy Lajos ezt a rendelkezést, amely nem vált az ország hasznára, négy esztendő után megbánta és igyekezett tévedését jóvátenni.

A zsidókra sokszor olyan szükség volt hazánkban, hogy miattuk általános egyházi határozatokat is felfüggesztettek. Virág István fentemlített tanulmánya hivatkozik arra, hogy

amikor a toledói zsinat megtiltotta a zsidók közhivatal-viselését, „ennek a határozatnak az egyház még excommunicatioval sem tud érvényt szerezni” Magyarországon. Róma — kérésükre — többízben kivételt tett a magyar királyokkal. IX. Gergely pápa, például, megengedte IV. Bélának (és az akkori portugál királynak), hogy várható királyi jövedelmeit zsidóknak eladhassa.

A magyar történelem folyamán alig támadtak hosszabb időre mélyebb szakadékok magyarok és zsidók között, hiszen még 1524-ben is a „pénzverő” méltóságra emelkedhetett II. Lajos udvarában Izsák zsidó, aki előbb Várdai Pál veszprémi püspök gazdasági ügyeinek és birtokainak intézője volt. Csak 1526 után történt némi fordulat, amikor a városi polgárság sokhelyütt kitelepítette közösségének keretei közül a zsidókat, hogy ily módon könnyűszerrel megszabaduljon azoknak „az árukereskedelem terén való konkurrenciájától”.

De a zsidók ekkor új pártfogókra találtak. A Pálffyak, az Esterházyak, a Batthyányiak, a Zichyek, a Czirákyak és az ország legtöbb földesura szívesen fogadták birtokaikra a városokból eltávolított hasznos és munkás zsidókat, akiknek hitközségei a földesúri joghatóságoktól szinte teljesen megkapták régi, városi jogállásukat. A városi zsidó „communitas”-ok, „universitas iudeorum”-ok, „Judengemeindé”-k

túlnyomórésze megszűnt, helyükbe a főúri és vármegyei „Civitas Judaica”-k léptek. Az Esterházyak birtokán működött „separata Civitas Judaica” — ahogy németül nevezték: „Fürstliche Esterházyische Judengemeinde” —, például, olyan kiváltságokban részesült, amelyek magukban foglalták a bírói, karhatalomalkalmazási, sőt pallosjogot is.

A városok fejlődésénél világszerte nagy szerepet játszott a kereskedelem és ipar, vagyis az a körülmény, hogy a fogyasztó állandó kapcsolatban lehetett a termelővel és közvetítővel. A permanens kereskedelmi élet és a kellően kialakult ipar hiánya jelentős mértékben hozzájárult a magyar városok nehézkes haladásához. E téren egészen rendkívüli — más országokban szükségesnek sem mutatkozott — feladat elvégzése hárult a magyar zsidóságra, amely a kereskedelmen és iparon keresztül előmozdíthatta a városok urbanizálódását és az agrár-indusztriális Magyarország megteremtődését.

Szekfü Gyula „Három nemzedék és ami utána következik” című főművében ezeket olvashatjuk a múlt század elején uralkodó honi állapotokról: „...a magyar városokat, s bennük a polgári osztályt a nyugati államokhoz képest elmaradt helyzetben találjuk... Magyar

31707

városaink akkor még inkább, mint ma, parasztvárosok voltak, lakosaik földművelő, állattenyésztő, szőlőművelő őstermelők, kikre tehát a tiers état fogalma nem alkalmazható... Ahol a magyar városokban kereskedőlelem van, az szinte kizárólag zsidó... A rendi Magyarországon magyar ember nem foglalkozott kereskedelemmel. Átengedte az idegeneknek: zsidóknak, cincároknak, görögöknek, örményeknek, rácoknak.” Szekfü Gyula tehát teljes határozottsággal leszögezi, hogy a rendi Magyarországon a magyar ember távoltartotta magát a kereskedelemtől, amelyet nem tekintett magához méltó foglalkozásnak. Ez a megállapítás, amelyet a legújabb, keresztényszellemű történetírás atyja tett, alapos cáfolatát adja annak a napjainkban dívó politikai nézetnek, hogy a zsidó kereskedők a XIX. század elején elfoglalták a tősgyökeresen magyar kereskedői réteg helyét. Nem lehetett elfoglalni olyasvalakinek a helyét, aki — nem volt!

Nagyon szomorú képet fest Szekfü Gyula az iparosodási viszonyokról is, amikor megállapítja, hogy „az iparúzó lakosság száma 1805-ben 88.000, 1840-ben 125.000 fő volt, amit összevetve az egész népességgel, nálunk csak minden 89 egyénre esett egy iparos, míg Ausztia német tartományaiban minden 13—15 személyre, Lombardiában 8-ra, sőt még az elmaradt Galiciában is minden 80-ra. Nálunk tehát

Oroszországot és a Balkánt leszámítva, európai országok közt a legcsekélyebb számú iparos élt." A magyar-zsidóság az ipari elmaradottság kiküszöbölésében csak később vehetett részt, mint a kereskedelmi életben. Igazi iparfejlesztő szerephez csupán a céhek megszűnése után jutott, kivéve néhány helységet — például, Miskolcot és Újpestet —, ahol a zsidó iparosok vagy külön testületbe tömörülhettek, vagy elkerülhették a céhek beavatkozását.

Idézhetünk, Szekfü Gyula mellett, más „tanukat” is. Kenéz Béla, a kiváló statisztikus, például, ezeket írja a városokról szóló könyvében: „...Hazánkban a mult század majdnem 40-es évéig, a nemzeti ébredés koráig hiányzott a városi fejlődés minden előfeltétele... Ipari és kereskedelmi élet csak a felvidéken volt, az ország többi részeiben, kivált a háborúktól kipusztított Alföldön, még nyomait is alig találni: az 1717. évi összeírás Békés vármegye egész területén (Gyula kivételével) csak 5 iparost talált az 1777.-i helytartótanácsi összeírás egész Magyarországon csak 13.934 kézműves mestert vett számba. A hiteltörvények hiánya, a jobbágyság szabad költözködésének tilalma is útját állották a gazdasági élet szabad lüktetésének és ezzel a városi élet fejlődésének, párosulva talán még avval is, hogy fajmagyar népünk különben is idegenkedett a városi élettől.” Teleki Pál gróf szintén megállapította a városiasodás előfeltételeinek

hiányát, amikor leszögezte, hogy: „Még a tizen-nyolcadik század végén is csak Komáromnak és Győrnek van 3 százalékot meghaladó kereskedő lakossága.” (Hová lettek a régi magyar „tőzsérek”?!)

A „Közgazdasági Enciklopédia” — amelynek szerkesztőbizottságában találjuk Popovics Sándortól, Bud Jánoson át, Czettler Jenőig a magyar gazdaságtudomány legtöbb prominens művelőjét — azt hangoztatja, hogy az ország és különösen a magyar Alföld „városszámbamenő nagyközségei” a mult század közepéig kitartottak a vásár mellett. A piaci, vagy vásári kereskedelemből azután a német, görög, örmény és zsidó kereskedők teremtettek állandójellegű kereskedelmet. Az enciklopédia „Kereskedelem” címszavát egyébként Rakovszky István, a gazdasági élet egyik keresztény kiválósága, dolgozta fel.

Az utóbbi „tanúvallomás”, mint láthatjuk, más síkon mozog, mint Szekfü Gyula, vagy Kenéz Béla megállapítása és közeljár Teleki Pál gróf álláspontjához. Szekfü Gyula nem tagadja, hogy a magyar városok városiasodásának és a tiers état, vagyis az igazi polgárság kialakulásának jórésben a zsidó kereskedők adtak lendületet. Kenéz Béla észreveszi, hogy a fajmagyar nép idegenkedett a városi élettől. Teleki Pál gróf hangsúlyozza, hogy nem volt elegendő kereskedő hazánkban. Rakovszky István ennél

is továbbmegy, amikor leszögezi, hogy a zsidó kereskedők letelepedéséig szinte sehol sem volt a magyar városokban mai értelemben vett, állandóan működő kereskedelem. Hogy ez viszont mit jelentett, azt legprecízebben így fogalmazza meg a nemzetgazdaságtan: „Kereskedelem nélkül Tantalus minden fogyasztó”. Ez nem túlzás. A kereskedelem — a modern közgazdaságtudomány szerint — a többivel egyenrangú termelési ág; úgyis mondhatnánk: a termelés végső fázisa. Amíg nem rendelkezünk ezzel a termelési ággal, addig a „városszámbamenő nagyközségek” lakói a legközelebbi piacnapig várhattak szükségleteik kielégítésével.

Az utolsó időben szinte divattá vált szidalmazni a céhrendszer felbomlása után bekövetkezett kereskedelem üzleti szokásait és erkölceit. A legenyhébb vád úgy szól, hogy ez az „elzsidósodott” kereskedelem túlságosan magas haszonkulcsra dolgozott és a megengedhetőnél nagyobb profitot vágott zsebre. Talán szabad e vádponttal kapcsolatban a nemzetközi antiszemitizmus egyik legkimagaslóbb tekintélyére, Werner Sombart-ra hivatkozni. Werner Sombart, aki a zsidóságot tekinti a kapitalizmus szülőanyjának, maga is megállapítja az általa cseppet sem szimpatikusnak feltüntetett zsidó kereskedőkről, hogy áruikat gyakran jóval olcsóbban adták el, mint mások. Ez az olcsóbb ár nem a rosszabb minőség következménye volt,

hanem főként azzal magyarázható, hogy a zsidók egyfelől mindig csökkenteni igyekeztek a termelési költségeket, másfelől pedig kisebb életigényeik következtében kevesebb haszonnal elégedtek meg. A zsidó kereskedők valósították meg — a német tudós szerint — ezt az üzleti elvet: „Nagy forgalom, kevés haszon.” Ez az elv tagadhatatlanul közérdeket is szolgált. Egyes megyék és városok többször épen azzal vádolták a magyar történelem során a zsidókat, hogy túlságosan olcsón árusítottak és megkárosították a céheket.

A XIX. század pionir-zsidóságának kereskedőelemei csakugyan szerényen éltek. Sokkal rosszabbul, mint a kisnemesség. Aki elolvassa, például, az első pécsi zsidó kereskedők, Engel Péter és Stern Jakab egykorú feljegyzéseit, az láthatja, hogy ezek a zsidó boltosok úgyszólván hajnaltól-napestig dolgoztak, sőt, éjszakai nyugalmaikat feláldozva, ágyaikat is bérbeadták átutazó idegeneknek.

A múlt század első felében egyébként itt-ott keresztény kereskedőcégek is alakultak, amikor Berzeviczy Gergely és társai megismertették az ország közvéleményével a kereskedelem fontosságát. E keresztény boltos-dinasztiák némelyike ma is tekintélye az ország gazdasági életének. Sok ilyen cég azonban előbb-utóbb megszűnt. Mert a fiúk restelték az apák mesterségét és inkább — közhivatalnoknak mentek ... A gyer-

mekek sokszor másmilyenek lettek, mint a szülők. Akár keresztényekről, akár zsidókról volt szó. Sajnos, akadtak olyan zsidók is, akik szakítottak apáiknak azzal a kisebb életigényével, amelyről Werner Sombart emlékezett meg és amely a magyar ég alatt mindenütt becsületet szerzett a zsidó boltosoknak, akiket a városok és falvak egyszerű népe igaz jóbarátainak tekintett.

Werner Sombart szerint: az élelmes zsidók teremtték meg, többek között, a részletfizetési üzletet, az áruházakat, az első modern kávéházakat és a hivatásos hitelközvetítést. Különösen úgynevezett „bankári” tevékenységük fájt az elfogult német tudósnak. Ami ezt a „vádát” illeti: a zsidók valóban sokan és sokfelé foglalkoztak pénzüzletekkel — egyszerűen azért, mert voltak országok és korszakok, amelyekben e kereseti forrás nélkül éhenhaltak volna. De, amikor előbb pénzkölcsönzőkként, később pedig bankárokként tevékenykedtek, egyáltalán nem a zsidó szellem hajtotta őket, hiszen az ősi zsidó tanítások még a kamatszedést sem engedélyezik. Zsidó fajiságból, vagy vallásból származó bűnök és hibák nincsenek. Ha voltak, vagy vannak zsidó bűnök és hibák, azok részben általánosan emberiek, részben történelmi eredetűek. Tagadhatatlan, hogy akadtak itt is, ott is zsidó uzsorások, amint tagadhatatlan, hogy voltak másvallású uzsorások is. Erre érdekes példákat

találunk Sopron város jegyzőkönyveiben, amelyek több ízben tesznek említést uzsorásokról a zsidók kiűzetését követő időszakban. Néhány nemzsidó uzsorás ügyében a kifosztott soproni polgárok felségfolyamodvánnyal fordultak akkor az uralkodóhoz. A középkori pénzkölcsönök magas kamatlábát egyébként azzal magyarázza a gazdaságtörténet, hogy az ilyen pénzügyletek abban az időben rendkívüli kockázattal jártak a gyakori háborúk, a sokszor jelentkező jogbizonytalanság és a sűrűn előforduló adósságlevél-megsemmisítések következtében.

Bár kissé furcsán hangzik: a városokból indult ki a belterjesebb mezőgazdaság meghonosítására irányuló törekvés is, melyből a zsidóság szintén kivette méltó részét. Az első pécsi műtrágya-gyár, például, egy gróf és egy zsidó közös alapítása volt. Működése nyomán megkezdődött a baranyai talaj javítása és több mintagazdaság szervezése. Egy szegedi zsidó földbirtokos helyezte üzembe az első magyarországi gőzcséplőgépet is. Ott, a Tisza partján, a mezőgazdaságnak olyan fanatikusa élt, mint Lőw Lipót főrabbi, a magyar föld olthatatlan szerelmese, aki olykor-olykor még nemzetközi visszhangú theológiai lapjában is talajjavítási problémákkal foglalkozott és mindent megtett, hogy mezőgazdasági pályákra irányítsa a magyar zsidóság egy részét. Ha az ország egy más vidékét nézzük: zsidó borkereskedők útmutatása

alapján szabadult meg a kismartoni szőlővidék a filoxerától és vezették be a szőlő-éke használatát. Egyébként Acsády Ignác, a magyar jobbagyság még mindig nem eléggé méltányolt, zsidóvallású történetírója, egyenesen feladatává tette a magyar zsidóságnak, hogy siessen a parasztság segítségére.

A zsidók belterjesebb mezőgazdasági termelésére szükség is volt, hiszen mezőgazdaságunk többnyire elég felületes lehetett a múlt század első felében. Szekfű Gyula ezt Deák Ferenc birtokainak a példájával bizonyítja: „A haza bölcse legnagyobb takarékossgal, magábavonult életmóddal, költséges passziók nélkül is alig tudott birtokaiból annyi jövedelmet szerezni, hogy legalább az év egyrészét az ország politikai központjában tölthesse. Pedig neki 810 hold zalamegyei földje volt.”

Mindent összegezve: a magyar zsidóság kétségtelenül jelentőségteljes munkát végzett annak az érdekében, hogy kialakuljon az a polgári réteg, amelyről Berzeviczy Gergely ezeket írta: „A tiers état az embereknek azon figyelemreméltó és kiváló osztályát jelenti, mely városokban lakván, onnan ered s urbanitas által tűnik ki.”

„Markt und Mauer scheiden Bürger vom Bauer”: hirdeti egy régi német mondás, aminek

modern változata lényegileg ez lehetne: „Fejlett gazdasági rendszer, szilárd alapokon nyugvó közbiztonság és nívós szellemi élet különbözteti meg a városi embert a falusitól. A kultúra és a civilizáció megfelelő foka teszi — a lakosok számán kívül — várossá a várost. A modern városi ember, aki teljesen urbanizálódott, ragaszkodik, a külső védettségen kívül, a megfelelő műveltségi viszonyokhoz. A város tehát nemcsak katonaságot, rendőrséget, közhivatalokat, gyárakat, műhelyeket, áruházakat, boltokat, éttermeket, büfféket, kórházakat, gyermekmenhelyeket, szegényházakat és légtalmi óvóhelyeket jelent, hanem iskolákat, egyetemeket, tudományos kutatóintézeteket, irodalmi társaságokat, színházakat, hangversenyeket és sok egyebet is. Mindezek együttesen és külön-külön hozzájárulnak annak a valaminek a kialakításához, amit úgy neveznek: városi szellem és városi gondolkozás.

A magyar zsidóság — a „fínomabb” árnyalatok megállapítására törekvő antiszemiták szerint — csupán civilizatórikusan hatott a városok kialakulásánál és azok kulturális kifejlődésében egészen jelentéktelen szerepet játszott. Ugyanezek a körök azt állítják, hogy a nagy példányszámú „zsidó sajtónak” és a hangos reklámmal dolgozó „zsidó művészetnek” azért nem volt magyar kulturális jelentősége, mert minden vonalon „zsidó hatalmi” célokat szolgált.

Komoly ember csak mosolyoghat az ilyen állításokon. Ami azonban a kérdés érdemét illeti: mindenekelőtt hangsúlyozni kívánjuk, hogy nehezen tudjuk elfogadni a kultúrának és a civilizációnak azt a merev elkülönítését, amely főképpen Oswald Spengler tanításai óta divatozik. A francia nyelv, például, azzal is tiltakozik az ilyen önkényes megkülönböztetés ellen, hogy horticulture-nek nevezi a virágtenyésztést és agriculture-nek a mezőgazdálkodást; vagyis a „kultúra” kifejezést használja kifejezetten civilizatórikus munkákkal kapcsolatban. Pedig a francia szókincs elég gazdag és a francia nyelv szelleme általában világosságra törekszik... A kultúra és civilizáció határai legtöbb esetben teljesen elmosódnak. A kultúra ilyenkor civilizatórikus jelentőségre tesz szert. A civilizáció pedig kultúrális tartalommal telítődik meg. De bármilyen szemszögből is nézzük a kérdést: lehetetlen nem észrevenni azt a nagyarányú szellemi munkát, amelyet a zsidóság a városi kultúra szolgálatában kifejtett és kifejt.

Ne feledjük, hogy a zsidóság — önálló állami élete megszűnése után, a népek között szétszóródva — korszakok egész sorozatában élt kultúrájából és kultúrájának, a civilizáció jóformán minden előnyét és hatalmát nélkülözve. A zsidók tehát — mint Arthur Ruppin, a nagy zsidó szociológus megállapítja — nemcsak azért törekedtek a világ minden részén a városokba,

mert az ottani élet jobban megfelelt kereskedelmi és iparúzó foglalkozásuknak, hanem azért is, mert a zsidók lehetőleg mindenkor ott szerettek élni, ahol több kultúra volt.

A kulturális és civilizatórikus tevékenység iránti vágy idézte elő azt a folyamatot, amelynek az lett az eredménye, hogy a XX. század harmadik évtizedében a világ zsidóságának fele metropolisokban, negyede pedig nagyvárosokban élt. A földkerekség 14 legnagyobb városában ezidőben 38 millió ember lakott, közöttük 3.5 millió zsidó. A zsidók számaránya e metropolisokban tehát 9.1 százalékot tett ki, ami messze felülmúlta az amerikai és európai zsidóság általános százalékarányát. A magyar városoknál ugyanez a jelenség volt észlelhető. A zsidóság százalékaránya az 1920-as években Csonkamagyarország törvényhatósági joggal felruházott városainak legtöbbjében lényegesen túlhaladta az országos arányt. Budapesten a lakosság 23.2 százaléka, Miskolcon 19.8, Győrött 11.8, Debrecenben 9.8, Baján 9.2, Pécsen 9, Székesfehérváron 7.3, Sopronban 7, Szegeden pedig 5.8 százaléka volt zsidó. Az idei népszámlálás adatai, amelyek még nem ismeretesek, minden bizonnyal nagyarányú városi zsidó lélekszámcsökkenésről adnak majd számot. De az is kétségtelen, hogy a falvakban élők mégerősebben megfogyatkoztak. Elsőnek ugyanis a falusi zsidó

kiskereskedőket teperte le az antiszemitizmus gazdasági „egykez”-rendszere.

*

Ez a tanulmány, amely Újpest, Szeged, Pécs, Győr, Sopron és Miskolc tükrében mutatja be a magyar zsidóság városalkotó és városfejlesztő szerepét, abból a cikksorozatból keletkezett, amely 1939-ben és 1940-ben látott napvilágot a „Magyar Zsidók Lapja”-ban, a magyar zsidóság hivatalos orgánumában, erőteljesen megcáfolva a „Nemzeti Figyelő”-nek a zsidóság „városromboló” tevékenységéről írott cikkeit. (E válasz megírásához dr. Csergő Hugó főjegyzőtől, a jeles írótól, kaptuk az első ösztönzést.)

Azt hisszük, hogy a tanulmányunk lapjain felsorakoztatott történelmi tények és dokumentumok megcáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a magyar városok nem zsidósodtak el, hanem épen ellenkezőleg: a városainkban élő zsidó elem magyarosodott meg, sokhelyen olyan tempóban és mértékben, hogy magávalragadott a magyarosodás útján más néprétegeket is. Az a speciális városiasság, amelyet divat lett az „egészséges” falusiassággal szembeszegezni, nem zsidó produktum. A „rusztikus” és „urbánus”, a „landed” és a „moneyed interest”, a naturálgazdaságon és a pénzgazdaságon alapuló emberi közösségek között mindig és mindenütt jelentős különbségek voltak és vannak.

Különböző városokról — mondhatnánk; város-típusokról — lesz szó az ittkövetkező lapokon. A különböző városokban különböző multú és lelki beállítottságú zsidók éltek és élnek. Ez természetes is, hiszen az emberföldrajz új ágának, a Willy Hellpach által megteremtett geopszichológiának az alkalmazása óta tudjuk, hogy a táj jelentékenyen befolyásolja az emberi lelkületet. Amint más az alföldi és más a dunántúli katolikus, úgy más az alföldi és más a dunántúli zsidó is.

UJPEST: A SZÁZÉVES VÁROS

Újpest városa 1940-ben ünnepelte alapításának századik évfordulóját. A magyar zsidóságnak minden joga megvolt ahhoz, hogy részt vegyen Újpest keletkezésének jubileumán, hiszen e város fejlődésének nagyszerű regénye — a zsidó akaraterő, munkabírási és konstruktivitás regénye is. Zsidóvallású magyarok tehetsége, ügyessége, szorgalma és alkotási vágya jelentős szerepet játszott Újpest amerikai tempójú kialakulásában. A százesztendő város születésénél, bölcsőjénél, ős- és hőskorában, első küzdelmeinél, kereskedelmi és ipari „Sturm und Drang”-periódusában egyaránt ott voltak és az élvonalon állottak a zsidók.

Már a megyeri homokbuckákon történt telepítési akciónál megjelentek és így az eljövendő város alapítói közé tartoztak. Ott találjuk őket az első telepesek sorában, a községesítésnél, a nagyközséggé való átalakulásnál, majd a valóságos város kereteinek kiformálásánál is. Nem vitás, hogy Újpest a zsidó lakosság nélkül aligha lehetett volna az agrár-indusztriális Magyarország legjelentősebb gyárvárosává. Azt hisszük tehát, hogy — bár „fiatal” városról

van szó — helyesen járunk el, amikor elsőnek épen Újpest zsidóságának a történelmével foglalkozunk.

Újpest egyébként egyik típusa — a város-szociológia meghatározása szerint — a mesterségesen keletkezett városoknak (villes fondées, gegründete, oder geschaffene Städte), amelyekkel szemben vannak természetesen kifejlődött városok (villes divenues, gewordene, oder gewachsene Städte), mint, például, Győr.

VALLAS- ÉS IPARSZABADSÁG 1835-BEN

Újpest mai területének túlnyomórésze, mint dr. Ugró Gyula könyvében olvassuk, a fóti Károlyi-birtokhoz tartozott. Egykori feljegyzések szerint egy erdészlak, egy csőszház és a megyeri csárda állott száztizenegy évvel ezelőtt a mostani házsorok és hatalmas gyártelepek helyén. Annak pedig, hogy Károlyi István gróf megkezdte az uradalmi földek parcellázását, száztíz esztendeje. Az első bérlő egy szőlősgazda volt, aki hosszúlejáratú bérletén házat is épített. 1834-ben tárgyalások folytak a gróffal „zsidó gyarmat” létesítése céljából. Az erre kijelölt terület a palotai határban volt. Uradalmi jószágintézőségéhez küldött utasításában a gróf megjegyezte: „Legnagyobb kérdés az, hogy a hely fog-e Izrael népének tetszeni?” A hely, ügylát-

szik, nem tetszett és az érdekes terv megvalósulása elmaradt. Nem volt azonban még száz lakosa sem a parcellázott grófi földnek, amikor bérlőnek jelentkezett az első zsidó: a nagysurányi Löwy Izsák, aki eredetileg Pesten akart bőrfeldolgozó műhelyt nyitni, de — a céhek okvetetlenkedése miatt — kénytelen volt onnan távozni. A Talmud kitűnő ismerőjének és rendkívül becsületes embernek a hírében álló Löwy Izsák már Nagysurányban is talpbőr-kikészítéssel foglalkozott. Az ottani antiszemita légkörben azonban nem érezte jól magát.

Löwy Izsák és zsidó telepes-társai olyan megállapodást kötöttek az uradalommal, amelyben a grófi család kötelezte magát a teljes és tökéletes kereskedelmi- és iparszabadság, valamint a vallásszabadság biztosítására. Az alapítási oklevél 8. pontja így szólt:

„Hogy a gyárak, mesterségek és kereskedés minél előbb virágozhassanak, a megtelepedni kívánóknak előre is alá kell magukat vetni azon szabálynak (statutum), melynél fogva magok között sem céheket formálni, sem az ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket (exclusivum privilegium) szerezni nem fognak, hanem mindnyájan ugyanazon jussal élhessenek.”

Az oklevél záradékában olvashatjuk:

„Jussa és kötelezettsége van a községnek az Uraság által minden hit, vallás és nemzet különbsége nélkül előterjesztett, házzal bíró há-

rom lakos közül választani: 1-ör Egy bírót, 2-or Egy pénztárnokot, ki egyszersmind tanácsbeli hivatalt visel és 3-or Három Tanácsbelit.”

Lówy Izsák, az újpesti iparváros pionírja, kivívta maga és hitsorsosai számára a becsületes kenyérkereset és a szabad vallásgyakorlás lehetőségét. Ez a zsidó bőrfeldolgozó, Isten nevében és ősi vallásához hűségesen ragaszkodva, kezdett nagyszabású munkájához.

KÉT ZSIDÓ ÚJPEST ELSŐ TANÁCSABAN

1840. április 5.-én a telep megalkotta első községi szervezetét és megválasztotta a község tanácsát. Az „árenda-díj”-at pontosan kiegyenlítő telepeseket a grófi uradalom ispánja hívta össze és javasolta, hogy válasszák meg főbíróvá a zsidó Lówy Izsákot. Az egybegyültek a javaslatot szótöbbséggel elfogadták. Ugyanakkor Holló József tanácsnok, Neuschloss Bernhard pedig pénztárnok és tanácsnok lett. Utóbbi szintén zsidó volt. Mivel az ötből két tanácsnoki tisztséget nem töltöttek be, az első községi tanács három tagja között két zsidó foglalt helyet. Ha figyelembe vesszük, hogy az első települők száztíz év előtt érkeztek a Károlyi-család birtokára és a hivatalos körök mégis az 1840-es esztendőt tekintik Újpest igazi alapítási dátumának, akkor azt kell látnunk, hogy 1940-

Isak Lönn

ben voltaképen az első bíró- és tanács-választás századik évfordulóját ünnepelték meg. A megye és a város urai ilymódon az első községi tanács megválasztásának és két zsidó gazdasági úttörő első közhivatal-viselésének centennáriumáról emlékeztek meg.

Érdekes, hogy az 1840.-i bíróválasztásról szóló jegyzőkönyv utolsó pontja így hangzott: „A megválasztott bírák megfontolván azt, hogy a község a bírák fizetésével még most tetemesen erőtlenné válna, ez évre fizetés nélkül szolgálatjokat ajánlották, mely dicséretes ajánlat a község lakosaitól köszönettel fogadtatott.” 1841-ben újból a zsidó Löwy Izsák lett a bíró és Neuschloss Bernát az egyik tanácsnok. (A magyarosodási mozgalom előjele volt, hogy Neuschloss Bernhardból Neuschloss Bernát lett.) 1842-ben Farkas Istvánt választották bíróvá. Mellette két zsidó esküdtet találunk: Löwy Bernátot és Frommer Dávidot. A választási jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a lakosok telepüket Új-Megyernek hívták. Csupán 1844-től szerepel az Újpest elnevezés, amely mellett Löwy Izsák kezdettől fogva kardoskodott.

Ha az újpesti bíróválasztások jegyzőkönyveit lapozgatjuk és a zsidó bírák sűrű szereplését látjuk, meg kell hajtánunk az emlékezés lobogóját Károlyi István gróf előtt is. Ugró Gyula, Újpest nagyközség utolsó főjegyzője és Újpest város első polgármestere, a következőket

írta erről a nagy magyarról, Újpest alapítási oklevelével kapcsolatban: „Újpest alapítója nemes lelkének fényes tükrét tárja elénk ez az alapítási oklevél. Korának szellemi, politikai és közéleti szabadsága iránti küzdelmeiben résztvevén, a harcok hosszú és nagy tusái után sokkal később elért sikereket ő már az alapítási oklevélben megvalósította. Jól tudta, hogy az állam és társadalom csak úgy lesz erős és hatalmas, ha a haladás útjára lép, s az államot és társadalmat alkotó nép csak akkor lesz boldog és megelégedett, ha a szabadság lesz éltető ereje.” Károlyi István gróf joggal szerepelhet a magyar reformkorszak nagyjai sorában. Amikor Löwy Izsák felhívására elengedte az „úri jussok”-at, megelőzte 1848 vívmányait.

AZ ELSŐ ZSIDÓ KERESKEDŐK ÉS IPAROSOK

Löwy Izsákkal együtt két testvére, Joachim és Bernát is Új-Megyerre költözött. A zsidók száma az alapítás évében 40—50 volt, 1870-ben 709, 1895-ben 3500, 1908-ban pedig már 5000 zsidó élt Újpesten. Az 1840-es évek jegyzőkönyveiben a következő zsidó nevekkal találkozunk: Frommer Moizes korcsmáros, Deutsch Moises szapános, Rechnitzer Izsák árendás, Schwarcz Móric bádogos, Schwarcz Márkus korcsmáros, Zobel Ignác kereskedő, König tanító, Laufer Ig-

nác korcsmáros, Fisch Márton suszter, Schwartz Izsák kereskedő, Löwy Ignác tímár, Léderer Dávid szabó, Boem Joseph szabó, Rechnitzer Mórítz kalmár, Frommer Dávid korcsmáros, Terujts Bernát csizmadia, Poppa Rozália masamód, Löwy Salamon mészáros, Denijsz Simon szabó, Slezinger Hermann bádogos, Heymann Ignác mészáros, Fisl Litman szabó, Mayer Izrael könyvkötő, Róth Károly korcsmáros, Braun Mojse tabak-gyártó, Neuschloss József kereskedő, Milch Simon napszámos, Wilhelm Sámuel üveges, Schwartz Móríc bádogos, Filipovics Dávid asztalos, Grünhut Móríc korcsmáros, Lents József ecetfőző, Fridlender József kereskedő, Löwy Ignác tímár, Deutsch Bernát csizmadia, Bru József bőrkikészítő, Kohn Pinkász gombkötő, Pergen Salamon mészáros, Rosenfeld Herman szabó.

Löwy Izsák, Újpest első bírása, aki öt éven keresztül saját költségén gondoskodott az Újpest és Pest közötti kocsiközlekedésről, nemcsak talpbőrrel, hanem épületfával is foglalkozott. 1836-ban alakult a Löwy Izsák és Bernát épületfa-cég. A cégalapítók leszármazottai részben furnérosok, részben fűszerkereskedők voltak. A Löwy Dávid és fiai furnéros-cég, valamint a Löwy Ármin és fiai fűszeresbolt a legelső újpesti vállalkozások közé tartozott. 1836-ban keletkezett Neuschloss Bernhard épületfa-

vállalata is, amelyet 1852-ben, amikor alapítója Pestre költözött, Ehrenwald Lipót vett át.

Lőwy Izsák, aki elsőnek vetette fel az újpesti kikötő gondolatát, 1847. Pészach ünnepének hatodik napján halt meg, miután — patriarchális szokás szerint — megáldotta tizenkét gyermekét. Sírkövén ez a felírás olvasható: „Itt nyugszik Lőwy Izsák, községének alapítója és atyja.” Fiai közül jelentős szerepet játszott Újpest további fejlődésében a már előbb említett Lőwy Dávid, akinek nagy része volt az újpesti villamosvasút és az Újpest-szigetre vezető híd megalkotásában. Évek során át mintaszerű működést fejtett ki, mint közgyám, majd mint másodbíró is.

Újpest alapítása után néhány évvel már 10—20 szobás bérházak épültek a község területén. Az első zsidó bérháztulajdonosok: Neuschloss Izsák és Fleischl Dávid voltak. Az egyre szaporodó iparosok és kereskedők között ott találjuk a Deutsch, Fornheim, Hecht, Krausz, Leiner, Werkner, Sonnenfeld, Korschner, Sternthal és egyéb „zsidónevű” későbbi iparfejlesztő családok elődeit.

Az elfogulatlan gazdaságtörténelem megörökíti majd, hogy zsidó gazdasági szakemberek és zsidó ipari vállalkozók teremtték meg a mai hatalmas villamossági-, pamut-, szesz-, acél-, enyv-, kátránytermék-, festék-, bőr-, parketta- és ecetvállalatokat. A zsidó tehetség ered-

ményei: az Egyesült Izzó, a Magyar Pamutipar, a Wolfner-bőrgyár, az Egyedi-szeszgyárak, a Werkner-féle vas- és acélöntvény-gyár, a Leiner enyvgyár, a Kohn és Fried kátránytermék-gyár, a Keleti és Murányi-féle vegyészeti gyár, a Weisz-bőrgyár, a Löwy-parketta-gyár, a Schreiber-ecetgyár, az Ehrenwald és társai által alapított famegmunkáló telepek, valamint a legtöbb újpesti iparvállalat.

Jelentős szerepet játszottak a zsidók Újpest pénzügyi életében is. Az Újpesti Takarékpénztár elnökeként pedig az a Löwy Bertalan működött, akiről Ugró Gyula feljegyezte: „Nemcsak száraz pénzember, hanem nemesen érző lélek is volt és városunkban igen sok kisember az ő támogatása folytán vethette meg boldogulásának alapját.” Az Újpesti Kereskedelmi és Iparbank élén Friedmann Ármin és Weisz Mór állottak.

AZ ÚJPESTI ZSIDÓK ÉS A SZABADSÁGHARC

Még nyolc év sem telt el hivatalosan Újpest alapítása óta, mikor megkezdődött a magyar nemzet élet-halálharca. 1848 szeptember 21.-én Ács Károly szolgabíró rendeletileg utasította az előljárásságot, hogy állítson tíz ifjút sorozás céljából az odaérkező „tekintetes Deputáció” elé. A tíz ifjú között találjuk a zsidó Ehren-

wald Salamont, Löwy Emánuel, Wolfner Lajost, Löwy Adolfot, Frommer Jánost és Ehrenwald Simont. A sorozásra került tíz fiatalemberről alighanem öt találtatott alkalmasnak. A város levéltárában ma is látható a pesti Wolf Ignácnak az a nyugtája, amely tanusítja, hogy Újpest rendeletére férfiruha-kereskedéséből öt katonai öltönyt, öt „köppenyeget”, öt atillát, öt nadrágot és öt mellényt szállított.

Sok zsidó névre bukkanunk az 1849. évi gyűjtés jegyzékében is — „a táborban levő magyar katonaság számára”. Löwy Bernát, Wolfner Lajos, Löwy Emánuel, Léderer Adolf, Blum Ignác, Schwartz Izsákné, Grab Dávid, Steiner Jakab, Landeszmán József, Frommer Mózesné, Frommer Hermann részben pénzt, részben „inget és gatyát” adtak. Az újpesti lakosok által beadott pisztolyok, fegyverek és kardok jegyzékében Wolfner Lajos és Löwy Bernát szerepelnek.

A város mai területe egyébként a szabadságharc idején több ízben felvonulási terep, sőt hadszíntér volt. 1849 januárjában Görgey csapatai Újpesten át vonultak Vác felé. Később osztrák dzsidások kutattak ott egy őrnagy után, aki — mint annyi magyar tiszttársa — hazaszökött Tirolban állomásozó császári ezredétől, hogy a magyar honvédekhez csatlakozzon. Az osztrák Wrba-hadtest és a Lichtenstein-csoport is átment a községen.

1849. június 15.-én Stefanovics István császári biztos utasította Újpestet, hogy marhákat és megfelelő mennyiségű szénát adjon az orosz hadseregnek.

A WOLFNER-CSALÁD SZEREPE ÚJPEST TÖRTÉNETÉBEN

Aki végiglapozza a községi és városi jegyzőkönyveket, okiratokat, dokumentumokat, valamint az Újpestről szóló könyveket és brosúrákat, minduntalan találkozik a Wolfner-névvel. A Wolfner-család rendkívüli szerepet játszott Újpest gazdasági, szociális és kulturális fejlődésében. Működését csak a Hansa-városok egy-egy kimagasló kereskedő-családjának tevékenységével lehet egybevetni.

1852-ben Wolfner Lajost beválasztották „a marhák hetenkénti megvizsgálására kiküldött községi bizottságba”. Ez a Wolfner Lajos, a híres Wolfner-bőrgyár megalapítója, úgylátszik, jól végezte a dolgát mert 1854-ben polgártársai bizalmából törvénybíró lett. 1884-ben Wolfner Lajos és Stern Ignác kivívták a képviselőtestületben, hogy a község állandóan és rendszeresen hozzájáruljon a szegény gyermekek felruházásához. 1886-ban Wolfner Nándor megyebizottsági tag és Löwy Dávid nagymennyiségű tüzelőfát bocsátott a község rendelkezésére, hogy azt a szűkölködők között osszák szét. A kép-

viselőtestület — az egykori jegyzőkönyv szerint — „a már számos ízben tapasztalt jótékonyágáért Wolfner Nándornak és Löwy Dávidnak hálás köszönetét nyilvánítja”. 1891-ben a Wolfner-család már olyan tekintélynek örvendett Újpesten, hogy letelepedése ötvenéves jubileuma alkalmából a képviselőtestület — a bíró vezetésével — tisztelgő látogatást tett a család fejénél. 1894-ben Wolfner Tivadar a képviselőtestület ülésén indítványozta, hogy intézzenek feliratot a kormányhoz: nevezzen ki közjegyzőt a fejlődésben lévő Újpestre. 1896-ban Wolfner Tivadar a gödöllői kerület országgyűlési képviselője lett. Ebből az alkalomból Újpest képviselőtestülete különös melegséggel üdvözölte. 1899-ben ő vezette az illetékes miniszterekhez azt a küldöttséget, amely a város számára járásbíróság szervezését és modern iskolaépület emelését kérte. 1901-ben Újpest, Wolfner Tivadar indítványára, — mivel mindkét kívánság teljesült — díszpolgárrá választotta Plósz Sándor igazságügyminisztert és Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert, mint a városiasodás két előmozdítóját. 1904-ben ilyen illusztris társaságba került Wolfner Lajos, az egykori „marhavizsgáló” és törvénybíró, akit nyolcvanadik születésnapja alkalmából a képviselőtestület szintén az örökös díszpolgárok sorába iktatott. A díszpolgári oklevél így hangzik:

„Mi alulírottak ezennel mindeneknek adjuk tudtára, akiket illet, hogy újpesti Wolfner Lajos gyáros, aki mint a község legrégibb polgára a község felvirágoztatásában mindig tevékenyen résztvett és jótékonyásával szenvedő polgártársai százainak enyhítette nyomorát, — munkás és áldásos életének 80-ik évfordulója alkalmából az iránta táplált szeretet és bizalom tanujelül: Újpest község díszpolgárává választottuk.”

1906-ban Wolfner József indítványára Újpest városa új szegényház építését határozta el. 1914-ben dr. Varázséji Béla prelátus-kanonok és 200 társa kérelmére összeült a képviselőtestület, hogy Wolfner Tivadart is díszpolgárrá válassza. Az ünnepi közgyűlésen Rákospalota község küldöttséggel képviseltette magát. Dr. Jarmatzky Sándor főjegyző terjesztette elő a tanács javaslatát. A jegyzőkönyv szerint:

„Az előterjesztett indítvány főbb vonásokban ismerteti azokat a kimagasló és el nem évülő érdemeket, amelyeket Wolfner Tivadar városunk szellemi és anyagi fejlesztése terén szerzett. Hogy e felsorolás nem lehet teljes és kimerítő, az természetes, mert Wolfner Tivadar közéleti működése oly sokoldalú, jótékony kihatásaiban oly gazdag, önzetlenségében oly puritán és a feltűnéstkeltést oly gondosan kerülő, hogy szinte lehetetlen mindannak részletes és kimerítő felsorolása, amit ő Újpest városáért és

annak polgárságáért és érdekében cselekedett, azonban a felsorolás hiányossága dacára is, mindannyiunk lelkében él a tudat, s uralkodó az az érzés, hogy városunk haladása, szellemi, kulturális és anyagi fejlődése iránt meleg szívvel érző, fenköltén és önzetlenül gondolkozó, tetterős, gyorsan és mindig eredményesen cselekvő nemes férfiút kell tisztelnünk Wolfner Tivadarban.”

Újpest városának a Wolfner-család iránti ragaszkodása megmutatkozott 1929-ben is, amikor az időközben báróvá lett Wolfner Tivadar elhunyt. A képviselőtestület rendkívüli gyászülésén, dr. Ugró Gyula emlékbeszéde után, dr. Csik József apátplébános méltatta az elhunyt nagy érdemeit.

A Wolfner-család iparfejlesztő munkássága közismert. De talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Wolfner Gyula és társai kértek és kaptak engedélyt annakidején az első lóvasútra is, amely Újpesttől Rákospalotáig közlekedett. A lóvasút alapítói sorában találjuk a zsidó Flesch Móricot, Weisz Adolfot, Eppinger Farkast és Stern Ignácot.

Újpest városa egyébként a második zsidótörvény után — vitéz Endre László pestmegyei alispán kívánságára — „eltüntette” azokat az utcátáblákat, amelyeken zsidó nevek szerepeltek. A Wolfner-utcából Tímár utca, a Löwy-

utcából Levente-utca, a Venetianer Lajos-utcából pedig Honvéd-utca lett.

*SZTERÉNYI JÓZSEF BARÓ
ÉDESAPJÁTÓL —
VENETIANER LAJOSIG*

A zsidó vallásos élet megalapozásában, Löwy Izsák községi bírón kívül, — aki lakásán imaházat rendezett be — Neuschloss Izsák fáradozott különös buzgalommal. 1840-ben már zsidó iskola felállítása vált szükségessé. 1844-ben alapították az újpesti Chevra Kadisát, amelynek első elnöke Löwy Bernát lett. 1866-ban megalakult a külön orthodox szervezet is. Az újpesti hitközség egyébként, a Bocskay-utcai régi templom mellé, — amelynek hatszáz négyszögöl területét Károlyi István gróftól kapta ajándékba — 1885-ben még egy templomot építtetett a Beniczky-utcában. 1921 óta négyosztályú, majd hatosztályú elemi iskola működik a hitközség fennhatósága alatt. Ezt az intézetet Venetianer Lajos-elemi iskolának nevezték el — így áldozva a nagy főrabbi feledhetetlen emlékének.

Az újpesti őskor és hőskor lelkes rabbijai voltak Stern Márkus és Dessauer Gyula, akinek németnyelvű Rasi-kommentárját külföldön is elismeréssel fogadták. Nagy port vert fel tevékenységével Stern (Szterényi) Albert rabbi, aki báró Szterényi József miniszter édesapja volt

és túlzott reformkövetelése miatt nemcsak hitközségével, hanem sajátmagával is meghasonlott. Stern (Szterényi) Albert működéséhez fűződik a nőegylet megszervezése, melyről a következő sorok olvashatók dr. Ugró Gyula tanulmányában: „A jótékony egyesületek közül a legnagyobb tevékenységet a gróf Károlyi Lászlóné elnöklete alatt működő Szt. Erzsébet-egyesület, valamint az izraelita hitközség kebelében alakult Izr. Nőegylet fejtik ki.” Az újpesti zsidóságon túlmenően, az egész magyar zsidóság büszkeséggel tekintett dr. Venetianer Lajos főrabbi, aki — dr. Kohn Sámuelen kívül — a legnagyobb érdemeket szerezte a magyar zsidóság multjának felkutatása terén. Az ő szellemének örököse dr. Friedman Dénes, a mostani főrabbi, aki több értékes könyv szerzője.

Újpest területén ma körülbelül 15.000 zsidó él. Így tehát az újpesti hitközség főabbija, mint Pest-Pilis-Solt-Kiskún-vármegye legnagyobb zsidó közületének papja, helyet foglalt a megyei törvényhatóságban is. Az utóbbi esztendők fejlett felekezeti életét mutatta és mutatja a Chevra Kadisa, az Aggok Háza, a zsidó elemi iskola, a nőegylet és a Venetianer-egyesület.

SZEGED: AZ 1849-ES EMANCIPÁCIÓ VÁROSA

Amióta Móra Ferenc ásatásai több népvándorláskorabeli temetőt tártak fel a város környékén, nem vitás, hogy Szeged már a népvándorlás idején is jelentős telep volt, amelyet különböző népcsoportok védtek és ostromoltak. A honfoglaló magyarok a Tisza melletti homokbuckákon ütték fel tanyájukat, olyan területen, amely árvízkor is lakható volt. Egyes tudósok szerint: Szeged neve tulajdonképpen a „sziget” szó ősi alakjából származik. A város történelme harcok és pusztulások hosszú sorozatát tárja elénk. 1516-ban szörnyű tűzvész semmisítette meg a szabad királyi városok sorába emelt Szegedet. 1526 után török hadak fosztogatták lakóit. 1708-ban pestis tizedelte meg a polgárságot. 1712-ben árvíz sújtotta az egész vidéket. Később újabb tűzvész, járvány és árvíz-sorozat gátolta meg fejlődését. Igaz, hogy egy ilyen szörnyű árvíz után következett el Szeged reneszánsza is, amikor I. Ferenc József a Tisza partján kiadta a jelszót: „Szeged szebb lesz, mint volt.”

A legelső zsidó 1718-ban telepedett le a városban, ahol addig ilyen vallású egyén huza-

mosabb ideig nem tartózkodhatott. Ezt tanúsítja Szeged szabad királyi város magisztrátusának az a válaszirata, amelyet 1768-ban a helytartótanácsnak a zsidók összeírására vonatkozó utasítására küldött. A válaszirat röviden megállapítja, hogy: „A zsidó családok összeírása nem eszközölhető.” Vagyis: Szegeden akkor zsidó lakos még nem volt.

Pollák Mihálynak, az első zsidó letelepülőnek, a városi tanáccsal hosszú időn keresztül valóságos harcot kellett vívni az állandó lakhatási engedélyért. Küzdelme csak 1768-ban ért véget, amikor a helytartótanács intézkedett, hogy a város fogadja be a zsidókat, ha nincs is polgárjoguk. E rendelet nyomán 18 zsidó család és 2 magános férfi próbált szerencsét a városban. 1788-ban Pollák Mihály házat vásárolt, amelynek telekkönyvi átírása akadály nélkül történt. Csak 1795-ben kezdődtek e téren kellemtelenkedések. A szegedi piaristák tiltakoztak az ellen, hogy zsidó a belterületen házat szerezzen. El is érték, hogy a városi tanács határozatilag kimondta: zsidók házakat csupán Szeged meghatározott külső területén vásárolhatnak, vagy építhetnek.

MENTESÍTIK A ZSIDÓKAT A HÍDVÁM ALÓL

Az 1790-es években a szegedi zsidóság körében már olyan tekintélyes férfiú is akadt, mint

Spitzer Izrael „bíró” (így nevezték sokáig a hitközségi elnököt), aki egyébként előkelő dohánykereskedő volt és — mivel sokszor jelentős összegeket tartott házában — abban a különös kedvezményben részesült, hogy kapuja elé katonai őrt kapott. Az 1792.-i zsidóösszeírás szerint: 32 kereskedő és házaló, 2 aranyműves, 2 szabó, 1 pipás és 1 pálinkafőző lakott Szegeden. Ezek a zsidó kereskedők és iparosok csak szívós küzdelem után alapozhatták meg szerény existenciájukat. Valamivel jobb helyzetet hozott számukra a szegedi kereskedők 1821 novemberi szabadalomlevele, melyet ma a szegedi Somogyi-könyvtárban őriznek.

1838-ban a reformkorszak szele megcsapta Szeged magisztrátusát is, amely pártolólág terjesztette fel a helytartótanácsához az ottani zsidóknak azt a kérvényét, amelyben tágabb lakhatási körzet megszabásáért folyamodtak. A városi tanács még ugyanebben az esztendőben szabadelvű határozatot hozott a hídvámmal kapcsolatban. Úgy döntött, hogy a polgárság után a zsidókat is mentesíti a hídvám fizetése alól. Az indokolásban azt olvashatjuk, hogy a hídvámnak kizárólag a zsidók számára való fenntartását „az osztó igazsággal meg nem férhetőnek látja.” E határozatban a később ugyancsak Szegeden kimondott egyenjogúság első lépését láthatjuk. 1843-ban a hitközség elöljárósága — mint Lőw Immánuel és Kulinyi Zsigmond „A

szegedi zsidók 1785—1885-ig” című könyve ismerteti — földvásárlási jogot kért a zsidók számára, nehogy azok kizárólag kereskedéssel kényszerüljenek foglalkozni. Ezt az engedélyt azonban nem kapták meg, tehát továbbra is csak üzletkötés és házalás maradt kereseti forrásuk. Mindenesetre érdekes, hogy a szegedi hitközség már az 1840-es évek elején arra törekedett, hogy megindítsa a magyar zsidóság agrárizálódását. Nem véletlen, hogy a szegedi zsidók megtalálták Lőw Lipótot és Lőw Lipót megtalálta a szegedi zsidókat, s nem véletlen, hogy Szeged — a Lőwök városa lett.

ZSIDÓ MEGBÍZOTTAK AZ ALLAMI ADÓKIVETÉSNEL

Nézzünk néhány érdekes momentumot a szegedi zsidóság életéből! Mint mindenütt, Szegeden is sok nehézséget okoztak a céhek. A kovácsok céhe, például, 1825-ben tiltakozott az ellen, hogy zsidók „nemtsak ótska” darabokat áruljanak. Szegeden ebben az időben már több zsidó aranyműves, szabó, pipás és cserépkészítő mester volt, akik vallásukbeli legényekkel dolgoztak. De csak a céhrendszer eltörlése után mutatkozhatott meg a maga teljességében a zsidó iparosok kiválósága. Különösen az asztalos-, bádogos-, cipész-, kárpitos-, szabó-, szobafestő- és

mázoló-, szűcs-, sapkás-, továbbá a kenderfonó iparban játszottak vezetőszerpet.

1826-ban a szegedi zsidók azzal a kéréssel fordultak a hatóságokhoz, hogy megbízottakat küldhessenek az állami és városi adókivetéshez. E kérelmüket csak 1856-ban teljesítették, amikor megengedték, hogy a közadók kirovásánál a hitközség bizalmi férfiai is közreműködheszenek. Az 1826-os beadvány, amely ma a város levéltárában található, többek között, ezeket tartalmazza:

„A zsidó szegényt nem lehet úgy, mint más nemzeti szegényt taksálni, mert avval az egykét bőrecskével a kit kereskedik, néha számos gyerekeinek kenyeret sem szerezhethet, tehát miből fizesse meg azon sok adót, melly semmiféle nemzetnél nem szokás, úgy, mint zsidó tanítónak, papnak, kántornak, sakternek, zsidó községi adókat, Templom Cassában, Szegény Cassában, Ispitály Cassában, s. t. afféle adókat. Még egyszer tehát alázatossággal essedezünk szegénységünk sorsát megtekénteni.”

A ZSIDÓ HITKÖZSÉG A KERESZTÉNY CSELÉDEKÉRT

1828 január 5.-én a zsidó hitközség előljárása a következő hirdetményt bocsátotta ki:

„Mi, hitközségi előljárák megújítjuk inté-
sünket, hogy minden helyben lakó zsidó a nála

levő keresztény cselédeket, kocsisokat, dajkákat, vagy szolgálókat — az ünnepnapjaikon ki-maradhatatlanul templomukba küldje, azokat ünnepeiken munkára ne fogja és éjszaka a Tiszára vízért ne küldje.”

Az ősi zsidó humanizmus szelleme szólalt meg ebben az előljárósági intézkedésben!

LONOVICS JÓZSEF PÜSPÖK A ZSIDÓ ISKOLAÉRT

Lonovics József csanádi püspök 1840 februárjában, miután tudomására jutott, hogy a zsidó szülők a fennálló magániskolával elégedetlenek, tankerületi főigazgatói minőségében utasította Kremminger Antal alesperest, kerületi iskolaigazgatót, hogy az „alapítandó s külső-belsőképzendő szegedi zsidó iskola” ügyében járjon el. Kremminger Antal alesperes erre intézkedett a hitközség vezetőségénél és a zsidó választott községi ülésen az ő jelenlétében elhatározták az iskola felállítását. Az intézet megnyílt, a négy „héber magántanoda” pedig megszűnt. A tagok egy része azonban nem akarta megfizetni a külön iskolaadót. Kremminger Antal kerületi iskolaigazgató erre erélyeshangú leiratot intézett a hitközséghez, amelyben megrotta azokat, akik az iskola ügyében „minden

jobb érzetet és nevelést kizáró viszálykodást” kezdenek.” Az erélyes figyelmeztetésnek sem volt hatása, az intézet visszaesett magániskolai jellegébe. Mikor Lonovics József csanádi püspök 1841 novemberében Szegeden járt, Ausländer Simon, Baron Jakab és Schlésinger Jakab tisztelegtek nála a hitközség nevében és köszönetet mondtak a katolikus egyházfőnek az 1840.-i országgyűlésen a zsidók érdekében mondott beszédeiért. A püspök ez alkalommal megint sürgette a zsidó tanintézet felállítását. 1844-ben a hitközség végre bejelentette a nyilvános iskola tantervét, amelynek címe ez volt: „Jegyzéke azon oktatási tárgyaknak, melyekben tanítványai a kebelbeli izraeliták magyar-héber rendes tanodájának oktattatnak.” A tantervet alighanem Bauer Márkfi Hermann jegyző készítette. Az intézetben a magyar nyelv tanításával különös gonddal foglalkoztak. 1845-től 1870-ig a zsidó iskolának többnyire keresztény tanítója is volt. 1845 március havában a hitközség a kecskeméti és szarvasi református főiskolák igazgatóihoz fordult, hogy ajánljanak számára alkalmas tanítókat. 1863-ban az iskola minden tárgyát magyarul tanították s a „Szegedi Híradó” az évvégi vizsgák alkalmával nagy cikkben számolt be arról, hogy a „szegedi új izr. nemzedék nyelvben, lélekben magyarrá fejlődik.”

SZEGEDEN MONDJÁK KI A ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓJÁT

A szegedi zsidóság történetének lapjain kell megemlékezni a magyar zsidóság 1849 július 28.-án kimondott emancipációjáról is. A Pestről előbb Debrecenbe, majd Debrecenből Szegedre menekült országgyűlés a szegedi városháza nagytermében fogadta el a kormány idevonatkozó törvényjavaslatát. A szabadságharc ügye már-már veszni látszott, de a magyar kormány és a magyar törvényhozás még le akarta róni tartozását a vörössipkás honvédek és a nemzetörök soraiban vitézül harcoló magyar zsidókkal szemben. Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter a javaslat benyújtásakor, többek között, ezeket mondotta:

„Én Magyarországot most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei össze vannak gyűlve egy lakomázó asztal körül. Az asztalra el van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövődönnek, áldása a maradóknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak és védelmezik az utolsó csepp vérig, a halálig. Oldalt áll azonban egy néposztály, mely szintén védelmére kel a kincsekkel megtelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok között, melyeknek megvédésében részt vesz, ezen asztalon nincse-

nek biztosítva, ontván azonban vérét a többivel egyenlően. Ezen néposztály a zsidó néposztály. Uraim, ha a zsidó nép szinte ott van a csata-
téren és vérét ontja egy oly hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömet feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményel, azon jogokért, melyeket még nem bír, mit bírnak a többiek, kik vele harcolnak, azt hiszem, az igazság kívánja, hogy míg egyrésről az ellenség még nagyobb számokkal terhekké teszi, mint a többi népeket, eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elvi kijelentését tovább ne halassza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai, jogban, kötelességben a többiekkel egyenlők.”

A nemzetgyűlés által „köztapssal” elfogadott törvény a következőképen hangzik:

„A nemzet nevében. A zsidók polgárosításáról a nemzetgyűlés által törvény alkottatott, melly szóról-szóra eképen következik:

Törvény a zsidókról:

1. A hazának polgárai közt vallásbeli különbség, jog és kötelesség tekintetében különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett mózes-vallású lakos, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. A törvényes telepedésnek feltételei, ideiglenesen rendeletnél fogva a kormány által fog-
nak meghatároztatni.

3. Keresztyén és mózesvallású közt kötendő házasság, polgári következményekre nézve, érvényesnek nyilvánítatik.

Az illy házasság polgári hatóság előtt kötetik, mellynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatároztatni.

4. Egyszersmind a belügyminiszternek meg-
hagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és megválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy jövőendő egyházi szervezetökre nézve, a kor kívánataival meg-
egyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességében, hogy alkalmas szabályok által, a mózesvallásúak a kézi mesterségek és a földművelés gyakorlására vezéreltessenek.

Palóczy Lipót m. k.

a képviselőház korelnöke.

Melly törvény a nemzet nevében általam ezennel kihirdettetvén, rendelem és parancsolom, hogy annak engedelmeskedni, azt megtartani és illetőleg megtartatni mindenki köteles-

ségének ismerje. Egyszersmind pedig ennek végrehajtásával a belügyminiszter megbízatván.

Kelt Szegeden, július 28-án, 1849.

Kossuth Lajos s. k.
Kormányzó.

Szemere Bertalan s. k.
Belügyminiszter.”

A boszorkányperek egykori városának polgársága büszke lehet arra, hogy az 1849-es emancipációs törvény épen Szegeden született meg és utolsó pontjában — a kézi mesterségek és földművelés gyakorlásának kihangsúlyozásával — azokat az elveket kodifikálta, melyeket Löw Lipót, akkor még pápai főrabbi, követelt.

A HITKÖZSÉG KIKÜLDÖTTEI AZ ÚJ ÉPÜLET CELLÁJABAN

1849 augusztus 6.-án Haynau, a császári hadak könyörtelen vezére, nagy büntetéssel sújtotta a szegedi zsidókat, akik „a felkelőkkel rokonszenveztek és azokat mindenkép gyámolították.” 25.000 pár bakancs szállítása volt a hadisarc, amelynek előteremtése céljából a hitközség 83.988 forintot vetett ki 282 tehetősebb

tagjára. A zsidók nem akartak belenyugodni a szigorú parancsba. Ausländer Simon és Lichtenberger Ábrahám, mint megbízottak, Pestre utaztak, hogy ott elengedést, vagy könnyítést eszközöljenek ki. Eredményt azonban nem értek el, sőt letartóztatták és egy napig az Új Épület egyik cellájában őrizték őket.

A Neugebäude egy másik cellájában raboskodott ugyanakkor Lőw Lipót, a szabadságharc tábori rabbija is, akit apósával, Schwab Lőwvel, az ugyancsak letartóztatott pesti főrabbi-val együtt, az osztrák önkényurak majdnem kivégeztek. Csak az utolsó pillanatban kaptak kegyelmet. Lőw Lipótné. született Schwab Leontin többízben meglátogatta férjét és apját a hörtöncellában s megfigyeléseiről naplójegyzeteket is készített. Amikor háromhónapi fogság után Lőw Lipót elhagyta celláját, a zsoltár következő verssorával kezdte Pápán első templomi prédikációját: „Mindig Isten van szemem előtt!” Majd így folytatta: „Ezt írtam a börtönben ágyam fölé és ezért nem tudnak engem halandók sem elkeseíteni, sem elcsüggeszteni.”

A szegedi főrabbi tüntetően magyar ruhában járt és ezt a felfogást vallotta:

„Honosítsa a zsinagóga a magyart és reméljük, hogy a magyar honosítandja a zsinagógát.”

Lőw Lipót papos lőrálti a nemzetörinek ofennel)
megengednők, hogy Pécs és Szigetvár. ké. utabán
nyolcz napra elhárítt hájon. Hely. helyen július 31-én 1849

Lőw Lipót

Lőw Lipót tábori rabbi és nemzetör szabadságlevele 1849-ből.

LÖW LIPÓT FŐRABBI A MAGYAR ÍRÓKÉRT

Lőw Lipót, a szegediek világhírű főrabbi, 1860 május 20.-án emlékbeszédet tartott Széchenyi István grófról a zsinagógában. Hét esztendővel a kiegészítés előtt még bátorság kellett Széchenyi eszméinek magasztalásához. A pesti zsidó ifjúság erre üdvözlő iratot intézett hozzá, amelyben kifejtette, hogy Lőw Lipót „az első zsidó-magyar lelkipásztor, ki, midőn az egész haza legnagyobb fiát gyászolja, bátran kilépett, hogy hitsorsosainak tiszteletét és hálaérzelmeit a világ előtt nyilvánítsa.” Hazafias tüntetés zajlott le a főrabbinak 1861 március 31.-én tartott homiliája alkalmából is. Lőw Lipót, Ezékiel víziójából kiindulva, a nemzeti közszellem ébredését sürgette. E szónoklat nyomán Kremminger Antal prépost indítványozta, hogy ezután a városi képviselőtestületbe zsidó tagokat is válasszanak. Ugyanebben az esztendőben Ceglédre hívták a szegedi főrabbit, hogy ott a szabad ég alatt rendezett ünnepségen tartson beszédet a tragikussorsú Teleki László grófról. Szónoklata után a különböző felekezetek lelkészei és a polgármester üdvözölték, este pedig a város lakói, valláskülönbség nélkül, fáklyásmenetet rendeztek tiszteletére. 1866 augusztus 14.-én országos visszhangot keltett Klauzál Gáborról szóló emlékbeszéde, melyet Klauzál öz-

vegye és árvái is meghallgattak. 1868-ban az igazságügyminiszter Lőw Lipótot kérte fel a zsidóesküről szóló vita eldöntésére. A főrabbi nagy tanulmányban fejtegette „a zsidóeskü multját, jelenét és jövőjét”. Az eredmény — a külön zsidó esküminta eltörlése lett. 1868 február 8.-án — jellemző az akkori időkre! — Lőw Lipót főrabbi vezette Horváth Mihály püspökhöz a Deák-párt megbízásából azt a küldöttséget, amely a város mandátumát ajánlotta fel számára. 1869-ben Lőw Lipót felszólította a zsidókat, hogy gondoskodjanak az országgyűlési választói névjegyzékbe való felvételükről. Azután emlékeztette híveit, hogy — amikor először lesz alkalmuk politikai jogaikat gyakorolni — gondoljanak a magyar sajtóra és annak munkásaira, mert a magyar írók és hírlapírók segítették elő a zsidósággal kapcsolatos balítéletek elosztatását. E szavak után nyomban tekintélyes összeg gyűlt össze a magyar írók segélyegylete részére.

Mikor a főrabbi meghalt, Tisza Kálmán miniszterelnök levelet intézett a szegedi hitközséghez és méltatta a nagy pap hazafias szellemű működését. A város részvét-átirata pedig leszögezte, hogy az elhunyt hatalmas munkát végzett a haza, az alkotmány, a magyar nyelv és nemzetiség érdekében. Szeged képviselőtestülete később utcát nevezett el Lőw Lipótról.

A „BEN CHANANJA” ÉS A ZSIDÓ MEZŐGAZDÁK

Külön fejezet illeti a szegedi főpapnak zsidó mezőgazdák képzésére irányuló törekvését. Lőw Lipót a „Ben Chananja, Wochenblatt für jüdische Theologie” című nagytekintélyű folyóiratának 1864 július 13.-i és 20.-i számaiban „Der Israelit als Grundbesitzer und Oekenom” című cikksorozatában válaszolt az „Ungarische Nachrichten”-nek, amely azt írta, hogy a zsidók nem akarnak földműveléssel foglalkozni. Lőw Lipót meghívta a cikkíró Szegedre, ahol már akkor is sok zsidó földbirtokos és bérlő volt, akik közül többen beléptek az OMGE tagjai sorába. A szegedi főrabbi, akinek theológiai folyóiratát Frankfurtból Párizsig egész gárda kitűnő rabbi és szakférfiú tudósította, rendkívül fontosnak tekintette a magyar zsidóság egy részének agrár-pályákra való irányítását; különben nem foglalkozott volna lapjában ilyen részletesen a kérdéssel. Azt is megírta, hogy a zsidó földbirtokosok közül Lichtenberger Mór az OMGE választmányában is helyet foglalt és zsidó mezőgazdák honosították meg Szeged környékén a gőzcséplőgépeket. Lőw Lipót volt az első, aki Magyarországon zsidó mezőgazdasági iskola felállítását sürgette.

A szegedi zsidók közül kiváló gazdák voltak a későbbi időkben: Vajda Jakab Fülöp, Ormódy

Béla, Grüner Fülöp és Wolf Miksa. Utóbbi három virágzó szőlőkultúrát teremtett a sívóhomokon. Sok elismerést kapott hivatalos helyről is Grüner Géza gazdasági főtanácsos mintagazdasága.

Zsidók kapcsolták be Szeged mezőgazdasági termékeit a világforgalomba. Weiner Mór és Rosenberg Adalbert a gabonának, Reitzer Lipót és Pick Jenő pedig a paprikának szerzett nemzetközi piacot. Ebbe a fejezetbe tartozik, hogy a szegedi gyapjút Csányi Sándor juttatta el távoli országokba.

ZSIDÓK A SZEGEDI IPARBAN ÉS KERESKEDELEMBEN

A legelső szegedi gyárakat javarészt zsidók alapították. A gyufagyártás terén Neubauer Adolf és Pálfi Lipót voltak úttörők. Az ő nevükhöz fűződik a mai Szikra-gyufagyár létesítése és naggyáfejlesztése. A malomiparban Bak Bernát és Ligeti Sámuel végeztek pionírmunkát. Az első gőzfűrészt Löwy Hermann és Löwy Adolf helyezték üzembe, akiktől dr. Biedl Samu és Kolozs Lajos vették át a telepet. A második gőzfűrész a Winkler-testvérek vállalkozása volt. A világhírű magyar szalámi Pick Márk gyárából indult el a szélrózsa minden irányába. Az ipari kezdeményezések sorában előkelő hely illeti Mikó Vilmos keramit- és műtéglagyárát,

Scheinberger Antal és Popper Mór bőrgyárát (a mai Orion bőrgyár), Winter Adolf kefégyárát, Landesberg Mór cementgyárát, Polgár Sándor szeszgyárát és Patzauer Miksa ecetgyárát. Külön kell megemlékezni Wimmer Fülöp kenderfonógyáráról, amely Bakay Nándor szerény kötélverdéből európai jelentőségű vállalat lett. Deutsch Emil és Lipót, mint útépitési vállalkozók, végeztek értékes munkát.

Ami a kereskedelmet illeti: — élükön a buziási Eisenstädterekkel és a bástyai Holtzerekkel — szinte minden szakmában úttörő tevékenységet fejtettek ki a zsidók. A Kereskedelmi és Iparkamara élén hosszú ideig állottak: Wimmer Fülöp és Vértés Miksa, mint elnökök, továbbá Weiner Miksa és Grosz Marcell, mint al-elnökök. A Kereskedelmi és Iparkamara adminisztrációját sokáig Kulinyi Zsigmond titkár és dr. Landesberg Jenő másodtitkár intézte. A Kereskedők Szövetségének Varga Mihály volt a kezdeményezője és elnöke. A háztulajdonosok érdekképviselését dr. Singer István vezette.

A szegedi bankok élén May R. Miksa, Dési Béla, Glücksthal Lajos, Csányi János és Grosz Marcell, a biztosítási szakmában pedig a kisleki Lévay-család tagjai, Lendvay Sándor és Hoffer Jenő működtek sikerrel.

SZEGED VÁROSA HÓDOLATTAL KÖSZÖNTI LÖW IMMANUELT

1911-ben Löw Immánuel, Löw Lipót fiát és szegedi pap utódját, a hatalmas bécsi hitközség megválasztotta főrabbijának. Ő azonban nem fogadta el a meghívást. Nem tudott elszakadni attól a várostól, amellyel a Löw-család teljesen összenőtt. Amikor a város tanácsa megtudta, hogy Löw Immánuel a nagy külföldi megtiszteltetés ellenére is Szegeden marad, a következő átiratot intézte hozzá:

„Főtisztelendő Főrabbi Úr!

Még pár hete annak, hogy Szeged város közönsége Magyarország és az egész művelt világ részvételével kegyeletes lelkesedéssel ünnepelte Löw Lipót születésének századik évfordulóját. Löw Lipót a hazafias magyar zsidóságnak örökké élő nevet vívott ki a hazafiság, a vallássság és tudományosság terén, elismert első főpapja lett az egész zsidóságnak, akihez nemcsak a hazából, de annak határain túlról is, mint az igazság forrásához fordultak.

Amidőn e kiváló ember általános részvét közepette az élők sorából elköltözött, a szegedi zsidó hitközség egyhangúsággal és jogosult bizalommal Főtisztelendőségedet hívta meg utódjául, a fiúban vélvén föltalálni az apa eszméinek és elveinek legmértőbb letéteményesét.

A lefolyt évtizedek gazdag tapasztalatai, az elmúlt évek számos nagy alkotásai igazolták a választás és várakozás jogosultságát. A szegedi hitközséget, Szeged közönségét, az ország zsidóságát, a tudomány művelőit nem érte csalódás, a fiú nagynevű atyja méltó utódjának bizonyult.

De elismerték ezt a haza határain túl is, amidőn ismételten megújultak a törekvések, hogy Főtisztelendőségedet a zsidóság élén világvárosi pozícióba helyezték.

Jól tudjuk azt, hogy anyagiakban a szegedi hitközség nem nyújthat annyit főpásztorának, mint a világváros anyagilag szerencsésebb hitközségi kebelzete és annak ugyanilyen viszonyok között élő lakossága, de tudjuk azt is, hogy tiszteletadásban, elismerésben, megbecsülésben többet, nagyobbat, becsesebbet nem nyújthat sem város, sem ország dr. Lőw Immánuelnek, Lőw Lipót fiának, mint Szeged és Magyarország.

Súlyos és pótolhatatlan veszteségnek kellene hát tekintenünk, ha Szeged és a magyar zsidóság és a magyar haza elvesztené Lőw Immánuelt, akire a hazai zsidóság és a szegedi hitközség körében Lőw Lipót eszméi továbbfejllesztésének felelősségteljes munkája vár.

Nemcsak a város közönségének, hanem az egész magyar zsidóságnak és az egész művelt Magyarországnak óhajtasát véljük tolmácsolni,

amidőn arra kérjük Főtisztelendőségedet, hogy tartsa meg azt a hazabeli vezéri helyet, amelynek fenkölt munkakörénél tartalmilag neme-
sebbet és erkölcsileg magasztosabbat a világ egyetlen városa sem adhat.

Fogadja Főtisztelendőséged kiváló tisztele-
tünk és nagyrabecsülésünk kifejezését.

Szegeden, a város tanácsának 1911. június
19.-én tartott üléséből.

dr. Lázár György
polgármester.”

A magyar szabadelvű sajtó 1939 őszén —
amikor a második zsidótörvény rendelkezései
értelmében Löw Immánuel törölték a szegedi
törvényhatósági bizottság örökös tagjai sorá-
ból — felelevenítette a ma élők számára ezt a
rég, békebeli írást.

TEMLOMI SZÓNOKLAT A NEMZETI KORMÁNYRÓL

1919 július 18.-án Löw Immánuel főrabbi
templomi beszédet tartott a zsidó Pálmai La-
jos miniszternek, a P. Ábrahám Dezső elnökle-
tével megalakult nemzeti kormány tagjának az
eskütétele előtt. A beszéd így hangzott:

„A legfőbb közérdekek terheiből, gondjaiból
részt kérünk. Részt kér a köznek gondjából az
a vér, amely félszázad előtt ábrándos rajongás-

sal karolta föl a magyar nemzeti eszmét, de a háború folyamán is, lezajlása után is a hálátlan lenézés valóságára ébredett.

Az élő lény ősi sajátossága a térfoglaló ösztön: ez az olthatatlan ösztönös térszomjúság követel részt a köznek terhéből és gondjából, manapság kimondhatatlan súlyú terhéből, ezernyi gondjából. Föláldoz kényelmet, önérdeket, otthont, csendes nyugalmat, hogy a köznek hálátlan szolgálatába álljon. Nagy elhatározással, erős akarattal vállalja a munkát. Mert nem a latolgató megfontolás szüli meg a világtörténelmet, hanem az akarat, a szenvedély, a vakmerőség.

A magánélet küzdelmeiben megedzett képesség a közélet vezérletét vállalja. Benne az Úr, a minden lelkeknek Istene férfiút rendel a gyülekezet élére, aki előttünk menjen-térjen, aki vezesse ki és terelje vissza őket, hogy ne legyen az Úr községe olyan, mint a nyáj, melynek pásztora nincsen.”

Ezek a beszéd-részletek is mutatják, hogy milyen igaza volt Móra Ferencnek, amikor ezeket írta Lőw Immánuel 1923-ban megjelent beszédeinek előfizetési felhívásában: „Lőw Immánuel neve azok közé az önfényű nevek közé tartozik, amelyek maguktól is világítván, nem szorulnak semmi epithetonra. Azt a kincses lelki örökséget, amelyet atyja, Lőw Lipót, a szabadságharcot követő nehéz évtizedek magyar zsi-

dóságának vezére hagyott rá, egy hosszú élet munkájával sokszorozta meg, amely tisztának és igaznak találtatott a legsúlyosabb megpróbáltatásokban is... Templomi beszédei, amelyeknek nemcsak vallási kultusz adja a tárgyát, hanem a magyar történelem, a magyar közélet, a nemzeti lélek öröme és gyásza is, páratlanok a maguk nemében. A pap áhítata egyesül bennük a tudós elmélyedésével, a költő szárnyalásával, a szíve minden dobbanásával magyar hazafi fölmagasztosult lelkesedésével s mindezekhez járul a legtisztább és legkifinomottabb stílművészet.”

„CENTAUREA
IMMANUELIS LÖWII”

Lőw Immánuel az 1920-as esztendőben — egy állítólagos hírlapi nyilatkozata miatt — vád alá helyezték és letartóztatták. Ártatlansága azonban csakhamar kiderült és az ügy fő tárgyalásra sem került. A szegedi főrabbi önéletrajzot írt fogságában. Az érdekes és megkapó feljegyzéseket védőjének, dr. Baracs Marcellnak adta át, aki azokat közlésre az „Egyenlőség”-hez juttatta.

„1878 óta vagyok itthon hivatalban — írta Lőw Immánuel. — Éltem hivatásomnak, tudományomnak és családomnak. Távol állottam politikától, pártoktól, még kaszinóba sem lép-

tem be. Nem valamely politikai párthoz csatlakoztam, hanem hazámhoz ragaszkodtam. Nem cseréltem fel mással, ámbár a külföld sokfelé hívott, búsás jövedelem és nagy városok ígérete csalogatott. 1879-ben az árvíz betörésének hírére a berlini hitközség hívott meg Lazarus tanár útján; később Stockholm 1891-ben, Boroszló 1903-ban és bár nem fogadtam el, mégis 1911-ben újból Bécs hívott, leküldve aláírás végett a kész szerződést. Itt maradtam hazámban. Jól esett, hogy Wekerle Karlsbadban bátyámnak azt mondotta akkor, hogy tudta, hogy én nem hagyom el hazámat. Amikor ugyanakkor a protestáns és görögkeleti kartársakkal az új csanádi püspököt, Glattfelder Gyula dr. öméltóságát ünnepeltük, ő is barátságosan emlékezett meg elhatározásomról. Így öregedtem meg Szegeden a nemzeti érzület ápolásában. Még seholsem volt templomi ünnep március 15-ikén és október 6-ikán, amikor én már évenként prédikációval ünnepeltem. Nemzeti örömben, gyászban híven osztoztunk. A milléniumot, Kossuth halálát, Erzsébet királyné elhunytát egy-egy egész kötet beszéddel kísértem. Rákóczi halmait délelőtt Szegeden, délután Kisteleken köszöntöttem. A nemzet elhunyt nagyjait Deák Ferenc és Arany Jánostól Szilágyi Dezsőig és Mikszáth Kálmánig emlékbeszéddel ünnepeltem. A nemzeti hadsereg érdekében tavaly prédikáltam és részére számos belépőt toboroztam.

42 éve vezetem a zsidó népiskolát, amelybe különösen az utolsó években, mikor sok városi iskolát idegen célokra lefoglaltak, sok keresztény gyermek járt. Az egész szegedi közönség tudja, hogy hazafias szellemben vezettem az iskolát. Csak példakép említem a következőket: négy éve, hogy Pongrácz Albert úr, aki ágostai evangélikus, fiát hozzánk beiratta. Kérdeztem, miért teszi ezt? Mert, úgy mondá, a katolikus rendház főnöke és a főgimnázium igazgatója, Prelogg József úr ajánlotta neki...

Tudományos munkáim — folytatta Löw Immanuel — német, francia s angol nyelven jelentek meg, mert nálunk, tárgyuk miatt, nem találkozott kiadó. De azért a hazai tudósok tudomást szereztek róluk. Első nagy művem megjelenése után Kalocsa bíboros érseke, Haynald Lajos meghívott könyveinek és növénygyűjteményének korlátlanul szabad használatára. Sajnos, a nagy egyházfejedelem engedélyével akkor nem élhettem és csak sokkal halála után használtam a Nemzeti Múzeumba került nagyértékű gyűjteményt az Akadémia épületének második emeletén.

Hazai tudósaink mindig előzékenyen segítettek kutatásaimban, a magvizsgáló intézet nagynevű igazgatója, Dégen Árpád úr öméltósága abban a nagy kitüntetésben részesített, hogy egy általa felfedezett új növényváfajt rólam nevezett el: Centaurea Immanuelis Löwii-Dé-

gen. A magyar nyelvtudományt is szolgáltam a Magyar Nyelvőrben. A Magyar Tudományos Akadémia a jövődöbeli Nagyszótár előmunkálataira szolgáló Címszójegyzék kötetet nekem is megküldötte, mint Tömörkénynek és Kovács Jánosnak. A belekötött üres lapokon hatalmas anyagot gyűjtöttem, amely csak kicédulázásra várt. A magyar nép szeretetéből fakadt nálam a magyar néplélek minden nyilvánulásának szerető gondozása. Híres gyűjtönk, a minap elhunyt Kálmáni Lajos jól mondta ezt. Mikor már senkivel sem érintkezett, engem még felkeresett, "ha valami új népmese-variánst, ballada-töredéket fedezett fel. Szalay József kerületi főkapitány úr, a mi bibliophilunk, tanuja, hogy ott két felekezet papja egy nép szolgájának érezte magát."

A FÖRABBI PÁRTOLJA A KERESZT KIFÜGGESZTÉSÉT

Löw Immánuel „Önéletrajz"-ában rátér a kereszténységgel kapcsolatos felfogására és magatartására is.

„A zsidóság — írta — a kereszténységben, történelmileg szólva, a maga leányvallását látja, amely az ótestamentumot, mint szent könyvet az emberiség legműveltebb népeinek kezébe adta és az Istenezsmét, éppúgy, mint a Mózes III. könyvének 19. fejezetében — 18-ik

vers — letett alaptanítást: „szeresd felebarátodat mint tenmagadat” az emberiség közkincsévé tette. Volt idő, amikor a leány nem szerette anyját; megesik a családi életben is: de az anya mindig szereti leányát! Ez az érzés vezérelt mindig. Mindig az volt az elvem, amit Zadravetz tábori püspök úr tavaly a tanítók szövetségének mondott: minden pozitív vallás hívőinek össze kell fogni a negatio ellen.

1878 óta hivatalból tagja voltam a községi iskolaszéknek. A 80-as évek elején lehetett, hogy az egyik iskolában rájöttem, hogy nem tanítják az új, gyönyörű Mária-éneket. Indítványomra az iskolaszék a tanítókat felhívta e komoly hiány pótlására. Ugyanez időtájt Oltványi prépost úr az iskolák számára feszületeket ajándékozott. Az ajándék elfogadása mellett elsőnek én szólaltam fel s utánam a protestáns lelkész urak pártolták az elfogadást, amely el is határoztatott.

Az árvíz 25-ik évfordulójának ünneplését egy bizottság készítette elő. Ebben indítványoztam, hogy az újszegedi árvíztemetőben, ahová az áldozatokat temettük, a város állíttasson megfelelő emlékkeresztet... Talán szabad még egy dolgot viselkedésem jellemzésére felhozni. Évek előtt történt, hogy Hódmezővásárhelyi nazarénus család gyermeke, gondolom Horváth Júliának hívták, hozzám elszegődött

szobalánynak. Rájöttem, hogy nincs megkeresztelve s rávettem, hogy kereszteltesse meg magát és ez irányban magam jártam el a boldogult Jászay püspök úrnál.”

Hevenyészve készültek ezek a jegyzetek a börtöncellában, ahol Lőw Immánuel folytatta, a szűkreszabott lehetőségek között, tudományos munkásságát is. Amikor pedig kiszabadult fogságából, új erővel indult meg botanikai, zoológiai, lexikográfiai és homiletikai tevékenysége, amelyet a hazai és külföldi tudományos körök egyaránt megbecsültek.

Börtönbe-kerülése idején, midőn a vizsgálat még nem bizonyította be ártatlanságát, a külföld legelőkelőbb vallásos és tudományos körei — köztük katolikus főpapok és egyetemi tanárok — sürgönnyel fordultak Csernoch János biboros-hercegprímáshoz, aki az intervencióra az alábbi sürgönyben válaszolt:

„Dr. Lőw Immánuel ügyében a tárgyilagos vizsgálat és az, hogy nem fognak vele erőszakoskodni, biztosítva van. Kijelentem Önöknek, hogy a magyar kormány minden igazságtalanságot energikusan üldöz. Még a zsidóknál is különösen nagyra becsüljük a vallásosságot és a polgári erényeket. Csernoch hercegprímás.”

A patriarcha-korban lévő Lőw Immánuel oldalán most dr. Frenkel Jenő rabbi segédkezik a zsidó lelkek ápolásában és megerősítésében.

A SZEGEDI ZSIDÓSÁG ÉS A NEMZETI MOZGALMAK

A szegedi zsidóság nagy szerepet játszott már 1919-ben a Nemzeti Hadsereg megszervezésében és diadalában. Dr. Pap Róbert, Bokor Adolf, Schweiger Miksa, dr. Biedl Samu és Vajda Sándor a nemzeti mozgalmak legelső megbeszélésein is résztvettek. Amikor megalakult az A. B. C., e törekvések vezérlőbizottsága, Gömbös Gyula, Magyarország későbbi miniszterelnöke javasolta, hogy a „komitéba” válasszák be dr. Biedl Samut és Vajda Sándort. Később a végrehajtóbizottság tagja lett Bokor Adolf is, az A. B. C. propagandabizottságának élére pedig dr. Biedl Samu került, aki 5000 koronával nyitotta meg a Nemzeti Hadsereg felállítására indított gyűjtést. A Lloyd-Kör és a Kereskedők Szövetsége zsidó tagjai 862.000 korona adományozásával követték e példát.

A szegedi nemzeti mozgalom első cselekedete a kaszárnya elfoglalása volt. Ez tette lehetővé, hogy az Aradon megalakult kormány Szegedre költözködjön. Heim Géza báró százados és Burtik Győző őrnagy, a kaszárnya-megrohanás szervezői, tanúsítják, hogy a vállalkozásban résztvevő 72 tiszt közül 15 zsidó volt. Különösképen dr. Biedl Jenő és dr. Fischer Marcell tüntették ki magukat. Az ezután megalakult Magyar Nemzeti Gárda 10 szakasza közül 3-nak az élén zsidó parancsnok állott.

A szegedi nemzeti küzdelmekben egyébként jelentős szerepet játszottak még: Adler Dezső, Bach Artur, Bach Ferenc, Bach László, Bánatfi Károly, Berkes Pál, Berkovits Sándor, Bodnár István, Bodnár László, Bokor Gusztáv, Boros Jenő, Deutsch Géza, dr. Deutsch Imre, Peigl Iván, Feldmann Zoltán, Fellegi Andor, dr. Fellegi György, Gábor György, Gáspár György, Grüner István, Gyulai Pál, Guszman Ferenc, Haas Rezső, Halmos Ferenc, Halmos Imre, Havas Árpád, Herzl Géza, Hevesi Árpád, Jenő István, Kardos György, Kálnai Pál, Kertész Árpád, Kiss Dávid, Klein János, Kövesi János, Lindenfeld Lajos, Löw Lipót, Lusztig Lajos, Mandel Árpád, Mandler Győző, Márer Béla, Neuwirth Ferenc, Patzauer Dezső, Pick Móric, Popper Ferenc, Rosenberg Ernő, várhelyi Rósa Lajos, Rubin Arnold, Salzmann István, Schatz György, Singer Béla, dr. Szamek Sándor, Szász Mátyás, Trébits György, Varga József, Vas Miklós, Vass György, Weil Pál, Winkler Mihály és Zeizler Sándor.

1919 május 17.-én megjelent a szegedi utcákon az A. B. C. falragasza, amely így kezdődött:

„Polgártársak! Az óra ütött! Jöjjetek mindannyian!”

A falragasz aláírói sorában 3 zsidó szerepelt: dr. Biedl Samu, dr. Pap Róbert és Vajda Sándor. 1919 június 26.-án a szegedi zsidóság

vezetői megjelentek Károlyi Gyula gróf miniszterelnök előtt és bejelentették, hogy a magyar zsidóság teljes erejével támogatja az új kormányt. A miniszterelnök meghatva mondott köszönetet a magyar zsidóság hűségéért. A kormánynak átadott memorandumot 250 szegedi zsidó írta alá, élükön dr. Balassa Ármin, dr. Biedl Samu, Bokor Adolf, dr. Pap Róbert, Weiner Miksa és Wimmer Fülöp. A Nemzeti Hadsereg első toborzó bizottságának polgári elnöke a zsidó Bokor Adolf volt. A Szegeden toborzott katonák létszámában 17% zsidó szerepelt, holott Szeged lakosságának zsidó része csak 4.8%-ot tett ki.

Ma is megismételhetjük azokat a sorokat, amelyekkel a szegedi zsidóságnak a magyar nemzet egyeteméhez intézett kiáltványa kezdődött:

„Visszautasítunk minden ürügyet, mely minket zsidó felekezetünk miatt a magyar hazához való hűségben meggyanúsít. Mi nem engedjük magunkat a magyar nemzet testétől elszakítani. Nem tűrjük, hogy minket faji, vagy felekezeti elkülönözöttség címen magyarságunkban bárki is megzavarni merészkedjék.”

Azok, akik így beszéltek, nem tettek egyebet, mint követték a szegedi zsidóság nagyszerű tradícióit és méltók maradtak ama elődökhöz, akik előkelő szerepet játszottak a város közéletében, ipari és kereskedelmi világában, be-

kapcsolták szűkebb hazájukat a világgazdaságba, továbbá résztvettek az első szegedi olvasókör, filharmónikus zenekar és intenzív sportélet megteremtésében.

A szegedi zsidóság útjáról szóló fejezet nem lenne teljes, ha elmulasztanánk megemlékezni Weiner Miksa, Kállay Albert főispán bizalmasa, Obláth Lipót, dr. Rósa Izsó országgyűlési képviselő, a Szabadelvű-, később a Munkapárt elnöke, dr. Balassa Ármin, az elismert közgyűlési szónok, Wimmer Fülöp, dr. Bodnár Géza, a Bánffy-párt vezetője, dr. Pap Róbert, a 48-as Függetlenségi Párt, majd a Polgári Szabadság Párt nagytekintélyű elnöke, dr. Kertész Béla és dr. Grüner István városházi szerepléséről. Megbecsülést szereztek önmaguknak és az ottani zsidóságnak dr. Singer Mátyás, dr. Goldschmidt György és dr. Erdélyi Jenő kórházi főorvosok, valamint Bíró Benő és Fenyő Lajos városi műszaki tanácsosok. Ide kell iktatnunk dr. László Adolf táblabírónak és a szegedi Ügyvédi Kamara volt zsidó vezetőinek: dr. Rósa Izsó és dr. Reininger Jakab elnököknek, továbbá dr. Pap Róbert elnökhelyettesnek a nevét is.

A mindig magyar nemzeti szellemben működő szegedi sajtó munkásai közül felemlítjük Engel Lajost, a „Szegedi Napló” kiadóját, Kulinyi Zsigmondot, e lap szerkesztőjét, dr. Balassa Ármint, a „Szeged és Vidéke” szerkesztő-

jét, dr. Cserő Edét, a „Szegedi Híradó” szerkesztőjét, Pásztor Józsefet, a „Délmagyarország” szerkesztőjét, továbbá Liptai Imrét, Újvári Pétert és Vér Györgyöt. (A névsor — természetesen — nem teljes.)

Lesz még kor, amely meghajtja majd zászlaját a szegedi zsidók fényes multja előtt és lehetővé teszi, hogy a fényes multat a szabad munka és szabad érvényesülés jelene kövesse.

A szegedi zsidóság lélekszáma most körülbelül 4600. Azért mondjuk: „most”, mert a lélekszám állandóan csökken. Évi 10—12 születéssel szemben 80—90 halálozást mutat a statisztika. Mi lesz, ha így megy tovább?!

AKIK A TISZA PARTJÁRÓL INDULTAK EL

Talán érdemes egy pillantást vetni egynéhány olyan kimagasló zsidó, vagy zsidószármazású magyarra, aki a szőke Tisza partján született, vagy onnan indult el a hírnév felé. Szegeden született Kármán Mór egyetemi tanár, az országos tekintélyű pedagógus, a magyar nevelésügy úttörője, a magyar középiskolai oktatás újjászervezője, akinek könyvtárat kitevő nevelésügyi munkái ma sem avultak el. Ott született Wodianer Albert, a magyar szabadságharc zsidó katonája, aki 1886-ban báró és főrend lett, s akinek alapítványát ma is kezeli

és annak jövedelmét egyik legszebb jutalomként adja ki a Magyar Tudományos Akadémia. Szegeden született Telkes Simon, a magyar statisztika egyik megalapozója, aki „kelenföldi” előnévvel magyar nemességet kapott, s elkészítette az első részletes magyar export és importstatisztikát. Telkes Simon annakidején nagyszabású névmagyarosító-mozgalmat is indított. Szeged sajátos levegőjében fejlődött ki Gelléri Mór, aki a szegedi „Alföldi Iparlap”-ot szerkesztette és a szegedi ipari kiállításokat megszervezte, majd — mint az Országos Iparegyesület igazgatója — előharcosa volt az agrár Magyarország industrializálódásának. Szeged szülötte Mosonyi Károly, aki 16 esztendőskorában honvédként vett részt a szabadságharcban, majd 1870-ben szegedi színigazgató lett. Ebben a minőségében pályázatot hirdetett magyar népszínművekre. Szeged színházi kultúráját pallérozta Janovics Jenő, a szegedi és hódmezővásárhelyi társulat igazgatója is, aki később a kolozsvári Nemzeti Színház élére került. Szeged gyermeke Delli Emma, a Vígszínház, a kolozsvári Nemzeti Színház és a Nemzeti Színház nagy művésznője. Ott született Bartos Gyula, a Nemzeti Színház örökös tagja, a nagy Shylock és Harpagon, a legmarkánsabb Tiborc. Szegeden végezte iskoláit Hugó Károly, akinek a francia romanticizmus hatása alatt készült drámái, s azok sorában főképen a

„Bankár és báró”, évtizedekig szerepeltek a színházak műsorán. Az 1848.-i februári forradalom után Hugó Károly, ez a nyugtalan lelkű, zseniális zsidó vitte a háromszínű magyar lohogót Párizsban, a nemzetek menetében. A szegedi hitközség mindig büszke lehet hajdani titkárára, Bauer Márkfi Hermannra, aki a múlt század negyvenes éveiben magyarnyelvű filozófiai tanulmányokat írt és 1840-ben az első magyarnyelvű imát mondta a szegedi zsinagógában. Szegeden született Lendvai Miklós, Temes megye tb. főjegyzője, a „Délmagyarországi Közlöny” szerkesztője, szülővárosa népszerű novellaírója. Az ottani törvényszék bírása volt Irányi Dezső, akinek népies novellái hosszú ideig kedvencei voltak a „Hon” és a „Pesti Hírlap” közönségének. A szegedi piaristák növendéke volt Kisteleki Ede, a „Szegedi Híradó” népszerű munkatársa, jeles költő, akinek költeményeihez Uzdóczy-Zadravetz István püspök írt előszót. Szegeden született Balázs Béla, a nagy költő és drámaíró, akinek „Utolsó nap” című drámáját a Nemzeti Színház mutatta be és Karin Michaelis-szel együtt írta a „Túl a testen” című regényt; az ő szövegére készült Bartók Bélának „A fából faragott királyfi” c. operája. Szegeden volt sokáig hírlapíró Molnár Jenő, a „Borsszem Jankó” szerkesztője és Újvári Péter, a zsidó néplélek nagyszerű megszólaltatója, a Magyar Újságírók Egyesülete ügy-

vezető titkára és a „Magyar Zsidó Lexikon” szerkesztője. A Tisza partján írta Lengyel Miksa a mult század második felében azt a négyszáznál több magyar dalt, amelynek jórésze népdalként járta be az egész országot. A Lőw-család tagjai közül Szegeden látta meg a napvilágot Lőw Mózes építész, több nagy bécsi középület tervezője és az Amerikába kivándorolt Lőw Vilmos, aki tekintélyes new-yorki ügyvéd lett és két angolnyelvű magyar költői antológiát adott ki: a „Magyar Songs”-ot és a „Magyar Poetry”-t, valamint angolra fordította az „Ember tragédiájá”-t.

PÉCS: A „MAGYAR HEIDELBERG.”

Mit vétettek a zsidók Pécs városának, hogy II. József, a „kalapos király” uralkodásáig nem kaphattak ott letelepedési engedélyt? Milyen szörnyű bűneik lehettek? Az „eset” előzményei a következők: 1688-ban a bécsi rendőrügynökök, Prumberg császári biztos parancsára, letartóztatták és — felségsértéssel vádolva — Bécsbe vitték Radonai Mátyás baranyai megyéspüspököt, aki előzőleg zalavári apát volt. A császári körök azért léptek fel ilyen erélyesen a megyéspüspökkel szemben és azért nem riadtak vissza még hamis vádak hangoztatásától sem, mert a bécsi katolikus főpapság nem tartotta elég erélyesnek Radonai Mátyás magatartását a református és unitárius hit terjesztésével szemben. A török hódoltság megszűnése után ugyanis folytatódott Pécsen és környékén az „eretnekség” híveinek szaporodása. Egy eszten-deig tartották a császári főváros börtönében Radonai Mátyást, akit a nép különösen szeretett, mert emlékezett rá, hogy még pestis idején sem hagyta el a betegeket és inségeseket. A pécsi hívők jámbor cselekedettel akarták megörvendeztetni a hazatért és rehabilitált egyház-

főt. Fogadalmat tettek tehát, hogy a városban ezentúl nem tűrnek meg másfelekezetűt, csak római katolikust. A fogadalom — amely zsidókra, áriánusokra, lutheránusokra, kálvinistákra, skizmatikusokra, pogányokra egyaránt vonatkozott — először 1692-ben hangzott el a mai pécsi belvárosi templom oltára előtt. Ettől kezdve a városbírák csak akkor foglalhatták el hivatalukat, ha a fogadalmat a templomban nyilvánosan megismételték.

Mint látjuk, a zsidóknak semmi részük nem volt abban, hogy kirekesztették őket Pécs falai közül. Nem bűnük, hanem a katolikus hívők kegyes elhatározása zárta be előttük a keserves küzdelmek városának kapuit.

KÉT ZSIDÓ SZERENCSE T PRÓBAL

1725-ben, 1729-ben és 1735-ben a helytartótanács részben zsidóösszeírásokat rendelt el, részben pedig felvilágosításokat kért a zsidókról. Baranya vármegye mindhárom alkalommal jelentette, hogy területén zsidó nem lakik. Csak az 1770-i megyei összeírás tett említést három zsidóról: egy bakócai uradalmi hamuzsír-készítőről, továbbá egy szentlőrinci és egy üszögi házalóról. Az üszögi földesúr az összeírás alkalmából kijelentette, hogy Ösztreicher Mózes nevű zsidójára feltétlenül szüksége van, mert nélküle nem tudná eladni búzáját és

gyapjút. 1782-ben még mindig csak két-három zsidó lakott Baranya területén. Ebben az időben néhány zsidó „jövevény” már megpróbált bebocsátást nyerni Pécsre. Kérelmüket minden alkalommal mereven elutasították. A magisztrátus könyörtelenül ragaszkodott a nem-katholikusokat kizáró statutumokhoz. Az első ilyen jelentkező: a szentgyörgyi Jakab Mózes volt, aki azért akart a városba költözni, mert fiát Pécssett óhajtotta iskoláztatni; a második: a hidas Bachrach Lázár, aki dohány- és gabonakereskedést szeretett volna nyitni. Cserkúti Adolfnak „Az első pécsi zsidók” című tanulmányában olvashatjuk, hogy e két zsidó II. József császár „Tolerantia Christiana” és „Systematica Gentis Judaicae Regulatio” című rendeleteire alapította kérelmét.

Jakab Mózes, a városi tanács határozatával szemben, a helytartótanácsához fellebbezett. A városi tanács azonban a legfőbb hatósággal is szembeszállt. Bachrach Lázár, a város megkezdésével, egyenesen a Pécsre kinevezett császári biztoshoz, Széchenyi Ferenc grófhhoz fordult. Kérvénye, többek között, ezeket tartalmazza:

„Én Óbuda mezővárosában háztulajdonos voltam, négy év előtt azonban üzleti szempontból Hidas községbe jöttem lakni és Kajdacsy főszolgabíró úr védőszárnyai alatt itt tartózkodom azóta, házat is vettem s Tolna-Baranya várme-

gyék területén dohányt, meg gabonaneműeket vásárolok, melyeket még külföldre is szoktam eladni. Nem lehet kétséges, hogy nagyot lendítene sorsomon, ha családommal Pécssett szabadna laknom és üzletemet ezen nevezetes városba helyezhetném át. Nem tudom belátni, hogy ennek mi lehetne az akadálya. Lám, a sógoromnak, Ábrahám Izraelnek Budavárában nyilvános ipara van, tehát ott lakik, ahol tudvalevően az ország legnagyobb mágnásai és legmagasabb kormányférfitai rezideálnak. Ha ez Budavára tekintélyének nem árt, miért zárkoznék el épen Pécs a zsidóságtól?"

Széchenyi Ferenc gróf a kérvényt pártolólevél kíséretében tette át a magisztrátushoz. Kifejtette, hogy minden városnak haszna van az ipar, kereskedelem és forgalom fejlettségéből. Arra kérte a város urait, hogy a letelepedőkkel kapcsolatban, elsősorban azok munkakedvét, jóra valóságát, szorgalmát és jellemét vegyék figyelembe, s ne kifogásolják az illetők vallását. A tanács, a császári biztos érvelését sem fogadta el és ezúttal is elutasította Bachrach Lázár kérvényét.

EGY ZSIDÓ PAPLANKÉSZÍTŐ BEBOCSÁTÁST NYER PÉCSRE

Különös véletlennek köszönhette letelepedési engedélyét Fuchs Salamon üszögi szabómester és zsibárus. II. József császár új megyefőnöke,

akinél állandóan sok, messziről jött vendég fordult meg, vele készíttette a paplanait. Mikor egyízben, a nagy havazás miatt, az üszögi zsidó szabómester, zsibárus és paplankészítő nem tudta Pécsre hozni a megrendelt árut, a császári biztos felszólította, hogy költözzön a városba, ahol letelepedési jogot biztosít számára. A tanács még ekkor sem akarta az engedélyt megadni, mire a megyefőnök keményhangú átíratot intézett a város uraihoz. Figyelmeztette őket: „Ha József császár a zsidókat országában megtűri, a pécsi magisztrátus sem tehet kivételt.” Így került Pécsre az első zsidó iparos, aki ilymódon állandó városi lakós lett és nemcsak „vásáros zsidó” volt. Üzletnyitási engedélye körül azonban sok bonyodalom keletkezett.

Fuchs Salamon 1791-ben a következő kérvényt intézte a városi tanácshoz:

„Alulírott alázattal kérek kegyes engedélyt arra, hogy ezen sz. kir. városban, nyilvános zsibárusboltot nyithassak és tarthassak fenn. Bátorkodom előadni, hogy eféle nyilvános bolt három okból lenne hasznos, ú. m. 1. a város pénztárát adózással gyarapítani; 2. sok kis emberen segítve volna, ha olyan holmijukon, melyre szükségük nincs; nálam bármikor készpénzért túladhatnának és 3. azok a szegényebb sorsúak, kiknek új ruhára, új házieszközökre nem telik, a kívánt tárgyakat olcsó pénzért nálam mindenkor beszerezhetnék.”

Az első állandó pécsi zsidó lakos kérvénye, úgylátszik, elveszhetett a városházán, mert négy hónap múlva újabbat kényszerült beadni. Ezt a kérvényét a magisztrátus kedvezően intézte el. De a bolt egy hétig sem volt nyitva, mikor a tanács meggondolta magát és a kibocsátott engedélyt egyszerűen visszavonta. Az ügy végül a helytartótanács elé került, amely elvi döntést hozott és megállapította, hogy az 1790/91. évi törvények hatályon kívül helyezik az összes olyan helyhatósági szabályokat, amelyek a nemkatholikusokat kizárják. A helytartótanács, amelynek rendeletét Lipót nádor, Skerlec Ferenc és Kristóffy Ignác írták alá, felszólította Pécs városát, hogy alkalmazkodjon a törvények rendelkezéséhez és háborítatlanul hagyja meg Fuchs Salamon zsibárust boltjának birtoklásában.

A megyefőnöknek a városi tanács megkérdezése nélkül kiadott rendelete alapján került Pécsre Weismayer Márk is, aki később nyilvános árlejtésen szerezte meg az ú. n. „zsidókonyha” bérletét. A zsidókonyha szükségessége mutatja, hogy abban az időben sok zsidó fordult meg a pécsi vásárokon. Weismayer Márk is nagy vitákat és küzdelmeket folytatott a magisztrátussal. Az ő ügyében szintén a helytartótanács mondta ki az utolsó szót. A zsidókonyha bérlőjének egyébként sok baja támadt vendégeivel is. 1791-ben a gyertyaszentelői vásáron meg-

jelent zsidók feljelentették a városi tanácsnál Weismayer Márkot, azzal vádolva, hogy magas áraival valósággal kiuzsorázza őket. A tanács a panaszt megvizsgálta és határozatában kimondta, hogy a zsidókonyha árai a város által kért magas bérrel megfelelő arányban állanak, a bért pedig nem hajlandó leszállítani. Weismayer Márk leányát Ulmann Károly teveli zsidó vette feleségül, aki e házasság révén juthatott Pécsre, ahol olajsajtólással foglalkozott. Ulmann Károly, felesége halála után, újból megnősült és bevette a fejlődésnek indult üzembe második feleségének első házasságából származott fiát, Justus Lipótot, aki később modern olajgyárat alapított. Ulmann Károly édesfiából, Ulmann Mórból — nagynevű orvos, unokájából, Ulmann Károlyból pedig — ismert bankár lett.

*ENGEL PÉTER HAZATÓL
ENGEL ADOLF NEMESSÉGÉIG*

Amikor Fuchs Salamon paplankészítő és zsidó, az első pécsi zsidó meghalt, özvegyét Engel Péter vette nőül, aki — az időközben megenyhült városi tanács hallgatólagos hozzájárulásával — megkapta felesége első férjének minden jogát. Férfi a felesége révén türelmi jogot nem szerezhette, de Fuchs Salamon után gyermekek is maradtak, akik apjuk jogát örö-

költék. A városi tanács pedig nem emelt kifogást az ellen, hogy Engel Péter ezeket a gyermekeket eltartsa és felnevelje. (Engel Péter esetét különös nyomatékkal kívánjuk leszögezni, mert egy antiszemita röpirat nemrégiben azt írta, hogy Pécssett „1801-ben egy Engel nevű szerzett valami suskussal házát.” Az előbb említett körülmények magyarázatát adják ennek a „suskusnak”.)

Engel Péter 1803-ban 800 forintért megvásárolta Kincsey János tisztartó házát és telek-könyvi átírást kérő beadványában arra hivatkozott, hogy Zombor szabad királyi városban Jakab Mózes zsidó már 1785-ben házát vásárolhatott 1200 forintért nemes Földváry Jánostól, 1803-ban pedig Hajduska Fülöp zsidó 120 forintért házhelyet szerzett Fonyó Jánosnétól. A zombori városi tanács a zsidó vevőknek szabályszerű birtoklevelet állított ki. Pécs városa ez érvelés ellenére sem járult hozzá a zsidó házvételehez. Engel Péter később mégis háztulajdonos lett: Pécs első zsidó háztulajdonosa. Az ő épületében kapott helyet az első állandó imaház. Engel Péter egy évtized múlva megszüntette zsibárus-boltját és terménykereskedést nyitott. Egykorú adatok bizonyítják, hogy üzletfelei közé tartoztak: Horváth János abaligeti plébános, a papnöveldei uradalom, a káptalani uradalom, nagyatádi Czindery László, nemes Mihálovics görzsönyi földesúr és más előkelő birtokosok,

akiktől búzát, zabot, árpát és pálinkát vásárolt. Igen megbízható kereskedő lehetett, mert Eisenhut Antal mérnöktől és nemes Gromon Júliától többízben nagyobb kölcsönöket is kapott.

Engel Péterné 1819-ben meghalt. Férje, a gyászidő elteltével, feleségül vette Németbolyban özvegy Schwabachné született Süskind Máriát, akivel 2000 forint hozományt kapott. 1823-ban Engel Péter is elhunyt és két kis gyermeket hagyott hátra: Engel Adolfot és Engel Simont. A fiatal özvegy 1824-ben házasságot kötött Stern Jakab rohonci zsidóval, aki használt ruhákkal kereskedett és ebből tartotta el családját. Stern Jakab nevéhez fűződik a pécsi Chevra Kadisa alapítása és a pécsi zsidó temető területének megszerzése. 1837-ben Pécs törvényhatósági gyűlése megengedte, hogy a temetőt kőfallyal vegyék körül.

Engel Adolf, Engel Péter fia, tizenhatéves korában már olyan ügyes üzletember volt, hogy némi megtakarított pénzzel rendelkezett. Ekkor Pécsre bejáró falusiaktól meghallotta, hogy Godisán jóminőségű dohány terem. Nem sokat töprengett, hanem elment dohányt vásárolni. A dohánykereskedéssel újabb tőkét szerzett és két év múlva ruha- és bútorkereskedést nyitott a lyceumi épületben. 1834-ben megnősült, feleségül vette Justus Annát, aki 500 forint hozományt vitt a házhoz. 1848-49-ben Engel Adolf a nemzetőrség tagja volt. A szabad-

ságharc után gubacskereskedő, majd fakereskedő lett. Nemcsak épület- és dongafát tartott raktáron, hanem hamburgi és stájerországi furnirt is. 1855-ben szénraktárt nyitott. 1857-ben uszodát építtetett, amely, mint közhasznú intézmény, tizenöt esztendő után ingyen ment át a város tulajdonába. 1863-ban gőzfűrészt és parkettgyárat alapított, s a faszakmában nemzetközileg elismert nevet szerzett. Megrendelői közé tartozott a bécsi lóvasút és több francia vállalat. 1876-ban fiait is bevette a hatalmas üzembe, amely ezentúl, mint Engel Adolf és fiai cég szerepelt. Az 1878-as párizsi világkiállításán nagy aranyérmet kapott, I. Ferenc József pedig a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki a cég főnökét. Ezután vásárolta meg a felsőmindszenti uradalmat, majd Montenuovo Alfréd herceg jánosii birtokát. Ott rögtön gondoskodott a bérescsaládok helyzetének javításáról, iskolaépületet emelt és tanítót szerződtetett. 1884-ben Sándor fiának parkettgyárat vásárolt Oberdöblingben, Bécs mellett, 1885-ben pedig Gyula fiának birtokot vett Draskovich gróftól Ócsárd-Pázdányon. A király 1886-ban magyar nemességet adományozott Engel Adolfnak és utódainak, a „jánosii” előnévvel. 1892-ben jánosii Engel Adolf megszerezte a komlói kőszénbányát és megalkotta a bakócza-felsőmindszenti helyiérdekű vasutat, amely egy elhagyott vidéket kapcsolt be a for-

galomba. 1903-ban halt meg Pécs ipari életének ez a nagystílű megalapozója, aki hosszú ideig a zsidó hitközség elnöki tisztségét is betöltötte.

Engel Simon, Engel Péter másik fia, akinek utódai a család cserkuti ágához tartoznak, sapkakészítőként kezdte pályáját. Az ő leszármazottja volt Engel Miksa, aki megteremtette az Európai Áru- és Podgyászbiztosító Részvénytársaságot, amely a biztosítás egészen új üzletágát vezette be.

A többi ipari pionír-zsidó közül kiemeljük Justus Jakabot, a nagyképzettségű mezőgazdát, a Prandau-birtok bérlőjét, aki 1860-ban, Festetich Béla gróf társaságában, műtrágyagyárat szervezett és ezzel elindítója volt a pécs-környéki modern mezőgazdálkodásnak.

LÖWY IZRAEL KATONÁSKODIK A HÁZALÁSI JOGÉRT

Weisz Gábornak „A pécsi izr. hitközség monográfiája” című könyvében érdekes példákat találhatunk arra, hogy milyen áldozatokkal szereztek zsidók türelmi engedélyeket. Ideiktunk egy különösen érdekes esetet. A napoleoni háborúk idején, amikor a város kénytelen volt rendkívüli újoncokat adni a haza védelmére, Löwy Izrael azt az ajánlatot tette a magisztrátusnak, hogy — bár a zsidók akkor nem voltak kötelesek katonáskodni — önként belép a pécsi

csapatba és végigküzd a hadjáratot. Mindezért csupán azt kérte, hogy amennyiben visszatér, a városi tanács jutalomképen biztosítson számára türelmi engedélyt és házalási jogot. A megállapodás létrejött és Lówy Izrael elment hadakozni. A háborúból nagybetegen jött vissza és nemsokára meghalt. Így tehát zsibárusi engedélyét csak rövid ideig élvezhette. Özvegye, született Lustig Anna, aki két kis gyermekét tartotta el, férje érdemeire való tekintettel megmaradt a kedvezmény korlátlan birtokában.

Mikor azonban Lustig Anna másodszor házasságot kötött és új férje, Klein Fülöp rácvárosi zsidó számára akarta első ura jogait biztosítani, a városi tanács nem járult hozzá a jogok átruházáshoz. Nem fogadta el az asszonynak azt az érvelését, hogy kis gyermekeinek nevelése és a háztartással járó foglalatoskodás miatt nincs alkalmja üzleteket kötni s így — kenyérkereső nélkül — nyomorba kerül. 1812-ben a helytartótanács elutasította a házaspár fellebbezését és a városkapitány, a magisztrátus felszólítására, karhatalommal távolította el Lustig Annát és férjét.

A VÁROSI TANÁCS MEGBÜNTETI A SZOMBAT MEGSZEGŐIT

1813-ban — hivatalos feljegyzések szerint — a következő zsidó férfiak laktak Pécsett: Weisz

Márk, Weismayer Mózes, Weismayer Dávid, Weismayer Izrael, Ulmann Károly, Engel Péter, Fuchs Lázár, Fuchs Baruch. A családtagokról nincsenek pontos adatok, de a zsidó familiák népességét mutatja, hogy Weismayer Dávid, aki 1830-ban halt meg, özvegyén kívül, tizenegy árvát hagyott hátra.

1840-ben ezek voltak a pécsi zsidó családfők: Weismayer Mózes pálinkaégető, özvegy Ulmann Károlyné kisebb üzérkedő, Fuchs Lázár szabó, Fuchs Áron szabó, Fuchs Salamon szabó, Stern Jakab használtruha-kereskedő, Fuchs Mór kalmár, Kaufer Salamon kalmár és a zsidókonyha bérlője, Grün Salamon rosoglio-árusító (így hívták a likőr-árust), Preisz József kalligráfus, Szommer József metsző és paphelyettes, Schwarcz András terménykereskedő, Schapringer Joachim kereskedő, Grünwald Miksa kalmár, Engel Adolf használtruha-kereskedő és Engel Simon sapkakészítő. Weismayer Mózesnek 100 forint, Fuchs Mórnak 200 forint, Kaufer Salamonnak 100 forint, Schwarcz Andrásnak pedig 200 forint évi „jövedelemfeleslege” volt.

1842-ben a pécsi zsidók hatósági segédlettel tudták meggátolni egy zsidó boltos szombati „üzérkedését”. Grünwald Miksa rőföskereskedő szombaton, amikor hetivásár volt és nagy forgalmat lehetett lebonyolítani, a „Pécsi Püspök-höz” címzett üzletében rendes árusítást folyta-

tott. Amikor a rabbi megintette, bezárta ugyan boltjának utcai ajtaját, de külön röpcédulákon felszólította a vevőket, hogy üzletét az udvaron át keressék fel. A pécsi zsidóság erre a városi tanácshoz fordult. Hivatalos nyilatkozatokkal bizonyította, hogy ilyesmi Pozsonyban, Pakson, Bonyhádon, Szigetváron, Újvidéken, Baján, Komáromban, Győrött és Nagykanizsán nem fordulhat elő. A bajai főrabbi szakvéleménye, amely ma is olvasható a városi irattárban, a következőket tartalmazta: „A vallásos életrend az államnak közjavára szolgál, miértis Őfelsége legfőbb oltalmazója a vallási törvényeknek, miből következtethető, hogy aki — mint Grünwald — a vallásba ütköző gonosz cselekedetre vállalkozik, az a polgári hatóság útján is felelősségre vonható és megbüntethető, hiszen a vallástalan ember a társadalmi közrend szempontjából is veszedelmes.” A pécsi magisztrátus teljesítette a zsidók kérését és Grünwald Miksát, szigorú büntetés terhe alatt, eltiltotta a szombati árusítástól.

A PÉCSI ZSIDÓK ÉS HAYNAU HADISARCA

A baranyai zsidók lelkesedéssel vettek részt a szabadságharcban. Ez nagyrészt Lőw Lipótnak, akkori pápai főrabbinak az érdeme, aki a veszélyeztetett haza oltalmazására hívta fel

hitsorsosait. Löw Lipót, mint tábori lelkész, a sellyei táborban nagy beszédet intézett nemcsak híveihez, hanem a keresztény honvédekhez és nemzetőrökhöz is.

Míg a honvédek a hazáért harcoltak és Görgey Artur megállapította: „Legkisebb gondom is nagyobb volt annál, hogy azt fürkész-
szük, vajjon ki-ki melyiknek, a római pápának, Calvinnek, Luthernek, avagy Mózesnek tanai szerint imádja-e a közös egy magyar Istent”, addig a Pécsen maradt zsidókra válságos idők következtek. Mint Várady Ferenc „Baranya multja és jelene” című könyvében olvashatjuk: „A forradalmak első áldozatai a papság és a zsidók.” A forradalom mámorában felszabadult pécsi nép egy része beverte a papok és a zsidó boltosok ablakait. Az egyenjogúsítási mozgalmak új harcra indították az antiszemita köröket. Alkalmi demagógok a zsidók kiűzetéséről szónokoltak a piactéren. A pécsi zsidók kiáltványt intéztek a néphez, amelyben kérték, hogy helyezték őket a sokat hangoztatott keresztényi szeretet oltalma alá. Ugyanakkor a hitközség egyik vezetőférfia, Schapringer Joachim, Pestre utazott, ahol karhatalmat kért a kormányköröktől hittestvérei védelmére és a rend helyreállítására. A kívánságot rögtön teljesítették. A pesti nemzetőrök megérkezéséig a hitközség elöljárói: Engel Adolf, Reinfeld Sándor, Grün Zsigmond, Justusz Lipót, Reich Gábor,

Kaufer Salamon és Fuchs Mór elszánt erővel tartották a lelket a megfélemlített és állandó veszedelemben forgó zsidókban.

A szabadságharc tragikus vége után Haynau 5000 forint hadisarcot vetett ki a pécsi zsidókra, akik hívek maradtak hazájukhoz. A király ezt a hadisarcot 1851-ben az Országos Izraelita Iskolaalapnak adományozta, melynek az lett a rendeltetése, hogy támogassa egy rabbi- és tanítóképző-intézet felállítását és a szegényebb zsidó iskolákat.

EGY NAGY ZSIDÓ PEDAGÓGUS KÜZDELMEI ÉS ELÜZETÉSE

1854-ben Götzl Salamon igazgató került a zsidó iskola, vagy ahogy akkor nevezték: „minta főtanoda” élére. A zsidó iskola feladata — „A pécsi zsidó iskola története” című monográfia szerint — az volt abban az időben, hogy a zsidóságot az embertelen gettó maradványaként még mindig benne élő félszegségektől megszabadítsa, a körülötte élő műveltebb társadalom nyelvére, gondolatmenetére és modorára megtanítsa és őt a kor emberévé nevelje anélkül, hogy vallásosságában, zsidó öntudatában meg-inogni engedné.” Götzl Salamon, korának modern pedagógusa, 1853-ban bevezette, az elavult tankönyvek helyébe, a Bécsben kiadott új műveket. Mint új tantárgyakat pedig beállí-

totta a földrajzot, a női kézimunkát, — amelyet keresztény tanítónő oktatott — az éneket, szavalást és rajzolást. Ugyanakkor a hegedű, zongora és az esténkénti testgyakorlat rendkívüli tantárgyak lettek. A kiváló igazgató a bizonyítványokban, a hivatalos érdemjegyek mellett, a gyermekek egyéniségére vonatkozó megjegyzéseket is szerepeltetett, amelyek sokszor többet árultak el tehetségükről és fejlődésükről, mint maguk az osztályzatok. Götzl Salamon kétségtelenül egyik komoly előfutára volt annak a modern pedagógiai iránynak, amely az érdemjegyeknek „egyéni lapokkal” való helyettesítésére törekedett és törekszik. Az ő érdeme volt az is, hogy — a tanfelügyelőség nagy meglegedésére — megszüntették a gyermekeknek a zsidó iskolákban általában szokásos megerősítését és 1858-ban az elemiiskolások heti tanóráinak számát 40-ről 26-ra szállították le.

Götzl Salamon élete végéig Pécsen maradt volna, ha nem kerül kellemetlen ügy középontjába. Egy ismert zsidó család leánya bele szeretett az iskola igazgatójába és hozzá akart menni feleségül. Az előkelő és gazdag szülők — jellemző az akkori időkre! — valóságos tragédiát láttak az ügyben és ádáz harcot kezdtek „egy tanítónak” a családba való befogadása ellen. A családi viszályból hitközségi harcok támadtak. Feljelentő-iratok mentek a hatóságokhoz. A főigazgató megszüntetéssel fenyegette

az iskolát. Az iskolaszék tagjai lemondtak. Az egész intézet megsínylette a csúnya háttérű harcot. Végül a miniszter 1859-ben Götzl Salamont elhelyezte Pécsről és a temesvári mintafőtanoda igazgatójává nevezte ki.

1887-ben új épületet kapott a pécsi zsidó iskola. 1928-ban szükségessé vált ennek az épületnek a renoválása. A hitközségnek azonban nem volt elegendő pénze a korszerű átalakítási munkálatokhoz és így a zsidóság vezetői, a főispán közbenjárásával, a Pécsett járt Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordultak, aki — Oberhammer Antal országgyűlési képviselő jelenlétében — fogadta a küldöttséget. A kérés meghallgatása után Klebelsberg Kunó gróf gyorsan intézkedett és már másnap szakértőt küldött ki, akinek jelentése alapján az állam 16.000 pengővel járult az építkezésekhez. Pécs városa szintén 14.000 pengőt szavazott meg a 75.000 pengőt kitevő költségekhez. Itt említjük meg, hogy a zsidó Porges Ede, a „minta főtanoda” volt igazgatója, alapította az első pécsi felsőkereskedelmi iskolát.

Klebelsberg Kunó gróf nevezte el Pécset „magyar Heidelberg”-nek, abból az alkalomból, hogy 1923-ban megnyitotta a Pozsonyból elmenekült Erzsébet Tudományegyetem első pécsi tanévét. Ez az új otthonra talált pozsonyi egye-

tem késői utóda lett a Nagy Lajos által 1367-ben alapított pécsi egyetemnek.

A „FÜNFKIRCHNER ZEITUNG”-TÓL A „PÉCSI NAPLÓ”-IG

1848 április 5.-én „Pressfreie Flugblätter” címmel megindult az első pécsi politikai ujság, amelyet Neuwirth Ernő Adolf szerkesztett. Az első szám mottója így hangzott: „Für Freiheit! Volk und Vaterland!” A lapot csakhamar „Fünfkirchner Zeitung”-gá keresztelték át és „Pécsi Tárogató” címmel magyarnyelvű melléklapot kapott. Élettartama azonban egy esztendő sem volt. Amikor Jellasits csapatai közeledtek Pécshez, az izzó magyarságú szerkesztő elmenekült, beállt a honvédségbe, lapja pedig megszűnt. A „Pressburger Zeitung” 1848 október 5.-én ezeket írta: „Der Redakteur der Fünfkirchner Zeitung hat sich vor der Ankunft der Croaten in Fünfkirchen geflüchtet. Sein Blatt hat daher aufgehört. Wir wollen hoffen, dass das selbstgewählte Exil des Herren Neuwirth von kurzer Dauer sein werde.”

A pozsonyi lap reménye valóravált: az „önkéntes száműzetés” ideje nem tartott sokáig. Jellasits hordái kénytelenek voltak Pécsset még ugyanabban a hónapban elhagyni. Neuwirth Ernő Adolf be is jelentette, hogy „Die südnngarische Grenzboten” címmel új lapot indít.

Hírdetésében, amelyet egy pesti sajtóorgánum közölt, tudatta a közönséggel, hogy lapja különös súlyt helyez az északi és déli hadszíntérről érkező részletes haditudósításokra.

A tervből, sajnos, nem lett semmi. A szabadságharc tragikus módon fejeződött be. Az abszolutizmus évei nem voltak alkalmasak újság alapításához. 1860-tól kezdve történtek ilyen irányú kísérletek, kisebb-nagyobb eredményekkel, de az első, mai értelemben vett lap csupán az 1870-ben alapított „Fünfkirchner Zeitung” volt, amely átvette Neuwirth Ernő Adolf egykori újságjának címét. A harminchét évfolyamot megért „Fünfkirchner Zeitung”-ot, amely a zsidó Guttmann-család tulajdonát képezte, kezdetben Guttmann Joachim, később annak fia, a világlátott Lenkei Lajos szerkesztette.

A németnyelvű lap, mivel a pécsi közönség megmagyarosodott, néhány évvel a századforduló után a „Pécsi Napló”-ba olvadt. Lenkei Lajos egyébként, Perczel Béni országgyűlési képviselővel együtt, alapítója volt a „Pécsi Újság”-nak, amely egy esztendővel később ugyancsak a „Pécsi Napló”-val fuzionált. A három sajtóorgánum egyesítéséből keletkezett lap élére szintén Lenkei Lajos került.

A pécsi sajtó pionírművei között említett Guttmann Joachim másik fia, Lenkei Henrik — pesti főreáliskolai tanár és neves író lett. „Leáldozás” című tragédiájával megnyerte a Ma-

gyar Tudományos Akadémia Teleki-díját. Több darabját a Nemzeti Színházban adták elő. A pécsi és baranyai írók egyesülése, a megboldogult Surányi Miklós elnökletével megalakult Janus Pannonius Társaság tagjai sorába választotta.

DULÁNSZKY PÜSPÖK TÁMOGATJA A FŐRABBI KÖNYVÉT

Hogy milyen tekintélynek örvendtek a pécsi zsidó papok, arra érdekes példát találunk Lenkei Henrik „Pécsi emlékek” című korrajzában, amely beszámol dr. Kohut Sándor főrabbi bevonulásáról és beiktatásáról. „Valóságos diadalmenetben történt ez, hiszen az új főrabbi tudományát, szónoki tehetségét nagy hír előzte meg. De e kettőn kívül talán még ritka férfias szépsége, daliás alakja is felkeltette iránta az érdeklődést — különösen a nőknél. Igazi arab fejedelemhez hasonlított nyakába lógó sötét fürtjeivel, fekete körszakállával, átszellemült, sápadt arcával s a rendes mértéknél jóval magasabb termetével. Az egész megye már napok óta lázban égett. Küldöttségek mentek eléje a határookra, a legszebb leányok és asszonyok virágokkal, versekkel köszöntötték, s a másvallásúak sehol sem hiányoztak úgy a nézők, mint később a hallgatóság közül. A templom minden szombaton zsúfolásig telt meg s akárhányszor

láthattuk ott a megye és a város legelső keresztény korifeusait (papi körökből is), akik őszinte megilletődöttséggel figyelték a nagy zsidó rabbi szónoki mesterműveit és költői elmefuttatásait.”

A mult század második felében és századunkban több olyan katolikus püspök működött Pécsen, aki különös megbecsülésben részesítette az ottani főrabbiat. Kegyelettel gondol a pécsi zsidóság, például, Dulánszky Nándorra, aki 1000 forinttal segítette elő Kohut Sándor főrabbi „Áruch completum” című munkájának megjelenését. Kohut Sándor egyébként a török-orosz háború idején a pécsi Szechenyi-téren többezerfőnyi közönség előtt olyan nagyhatású beszédet mondott, hogy a polgárság este lampionos menetben vonult lakása elé. Érthető, hogy a pécsi zsidóság fájdalommal vette tudomásul a főrabbi későbbi távozását Nagyváradra, majd szomorúan hallott arról, hogy várakozásaiban ott is csalódva, New-Yorkba költözött.

1880-ban a főrabbi és jánosii Engel József fogadták a fényárban úszó pécsi zsinagóga előtt I. Ferenc Józsefet, aki — bár az a hivatalos programba felvéve nem volt — tisztelegni kívánt a zsidó lakosság temploma előtt.

1891-ben, amikor I. Ferenc József újból Pécsen járt, fogadta az ottani zsidó hitközség küldöttségét, amelynek vezetőjét, Perls Ármint,

az országos tekintélyű főrabbit, Szögyén-Ma-
rich László gróf, Őfelsége személye körüli mi-
niszter, mutatta be a királynak... I. Ferenc
József 1911-ben a Ferenc József-rend lovag-
keresztjével tüntette ki a pécsi zsidóság e lelki-
pásztorát, akit dr. Visy László főispán a követ-
kező szavakkal üdvözölt: „Dr. Perls Ármin fő-
rabbi harminchét évi működése a felekezet
szolgálatában, szakadatlan láncolata a hit és
haza, az erkölcsi élet fejlesztésének, a magyar
hazafias érzés ápolásának, erősítésének és az
ország és különösen városunk kulturális hala-
dásának előmozdítására irányuló törekvésé-
nek” A főispán beszéde csupán egyetlen zsidó
érdemeit magasztalta, de általában hozzá ha-
sonlók voltak a többi pécsi zsidók is, akik a hit
és a haza érdekében harcoltak és dolgoztak a
világháborúban és az idegen megszállás alatt.

JÁNOSII ENGEL JÓZSEF ÉS A PAPAI NUNCIUS

A pécsi zsidóság büszkeségei közé tartozott
jánosii Engel József községkerületi és hitköz-
ségi elnök, aki nyolcvannyolc esztendőskorá-
ban, 1939-ben halt meg. Jánosii Engel József
nemcsak erdőket termelt ki, bányákat nyitott
meg, bútorokat gyártott és helyiérdekű vasutat
épített, hanem néhány értékes tudományos
könyvet is írt. A zenei szakirodalomban elő-

kelő helyet foglal el „Das Judentum in der Musik” és „Richard Wagners Judentum in der Musik” című munkája. E könyveket J. de Sinoja álméven adta ki.

Amikor Luigi Galimberti bécsi pápai nuncius Dulánszky Nándor pécsi püspök vendége volt, a díszlakomára meghívást kapott jánosii Engel József is, akit a katolikus egyházfő így mutatott be a nunciushoz: „Ez a fia annak a kiváló férfiúnak, aki bőkezű kegyura a felsőmindszenti és jánosii plébániatemplomnak.” Dulánszky püspök jánosii Engel Adolfra célozott, akinek életútját egy előbbi fejezetben ismertettük és akiről közgazdasági érdemei elismeréséül Pécs utcát nevezték el.

Galimberti nuncius melegen megrázta jánosii Engel József kezét s a körülöttük álló előkelőségek előtt a következőket mondotta: „Egyházunk semmiképen sem viseltetik ellenséges indulattal az ön hitével szemben, hiszen abból származott. Számos közös erőforrásunk van, mint a Szentírás, a próféták, zsoltárok és egyéb örökéletű művek. Minden pozitív vallás jobb a sajnós, egyre inkább terjedő atheizmusnál, amely feldúlja a társadalmi rendet. Épen azért kell, hogy az összes felekezetek összetartva békésen együttműködjenek. A Szent Atya szándékával megegyezően az én törekvésem is erre irányul. Biztosítsa hitsorsosait őszinte rokonszenvről.” A nuncius nyilatkozata nagy fel-

tűnést keltett. Az egész világsajtó foglalkozott vele.

A PÜSPÖK ÉS A FŐRABBI AZ IDEGEN MEGSZÁLLÓK ELLEN

Az idegen megszállás alatt a magyarsághoz tántoríthatatlan hűséggel ragaszkodó zsidóságot igen rossz elbánásban részesítették. Különösen sokat szenvedett hazafias viselkedéséért a megszálló hatóságoktól Pfeiffer Izsák főrabbi, akinek hitevese nem is tudott letelepedési engedélyt kapni. Vele együtt harcoltak a magyarság jogaiért Justus Miksa hitközségi elnök és Forbát Arnold, a kereskedelmi és iparkamara zsidóvallású alelnöke.

1920 augusztus 3.-án Pécs város magyar polgársága tiltakozott a tervbevett és a valódi népakaratot meghamisítani készülő városi képviselőválasztás ellen. Zichy Gyula gróf megyéspüspök vezetésével ezerfőnyi monstreküldöttség jelent meg Raits kormánybiztosnál, akinek memorandumot nyújtott át. A memorandumon egymás mellett szerepelt Zichy Gyula gróf megyéspüspök és Pfeiffer Izsák főrabbi aláírása. A katolikusok egyházi feje és a zsidók egyházi vezetője, valamint az egyéb felekezetek reprezentánsai együttesen tiltakoztak a magyarság semmibevevése ellen. Dr. Esztergár Istvánnak, Pécs város polgármesterének 1939

december 7.-én kelt tanusítványa szerint: dr. Pfeiffer Izsák főrabbi „az idegen megszállás idején minden hazafias mozgalomban résztvett és az ifjúságot hazafias szellemben nevelte; magyarságáért több ízben üldöztetést, zaklatást, bántalmazást és letartóztatást szenvedett.” Dr. Nendtvich Andor volt polgármester, dr. Horváth Viktor tanügyi főtanácsos, gimnáziumi igazgató, Loschart Kázmér esperesplébános, Komócsy István kanonok, a Pécsi Keresztényszocialista Párt vezetőségi tagja és Nyári Pál, a pécsi református egyház lelkipásztora, nyilatkozatai alapján, Pécs város polgármestere megállapította, hogy dr. Pfeiffer Izsák főrabbi a szerb megszállás alatt a magyar haza jólétéért és kormányzóhatóságaiért templomi nyilvános imában könyörgött; egyik szerb nemzeti ünnep alkalmával — a megszállók felszólítása ellenére — nem a szerbekért, hanem héber nyelven a magyar hazáért és a város felszabadulásáért imádkozott. A pécsi zsidóság, méltón lelkipásztorához, ugyancsak mindvégig hazafiasan viselkedett. Az idegen uralom alatt is ünnepelte március idusát és zsúfolásig megtöltötte szombatonként a templomot, amelyben a főrabbi nyitott frigyszekrény előtt mondott áldást Magyarország nagyságára, üdvére és boldogulására. A megszálló hatóságok vezetője csak a legnagyobb fenyegetésekkel tudta megakadályozni, hogy a zsidó kereskedők Szent

István napján boltjaikat be ne zárják. A népszavazás meghamisítása ellen pedig a zsidó ifjú Fürst Gyula és Greiner József tolmácsolták a kereskedők tiltakozását.

1921 augusztus 22.-én Pécs városa felszabadult az idegen megszállás alól. A zsinagógában, épügy, mint a többi felekezet templomaiban, hálaadó istentiszteletet tartottak. Később a zsidó polgárság hazafias lelkesedéssel fogadta a nemzeti hadsereg bevonuló csapatait.

A pécsi hitközség lelkipásztorává — a női konfirmációt bevezető dr. Pfeiffer Izsák távozása után — dr. Wallenstein Zoltán komáromi főrabbit választották, akit izzó magyarsága miatt a csehek távozásra kényszerítettek. A jeles főrabbi komáromi hitszónoklatainak meghallgatására nagyszámban jelentek meg az idegen uralom alatt élő keresztényvallású magyarok is, mert szónoklataiban mindenkor a magyar feltámadás bizonyosságát hirdette. Ő avatta fel a pécsi templom külső falára elhelyezett emléktáblát, amely 92 zsidóvallású hősi halott emlékét örökíti meg.

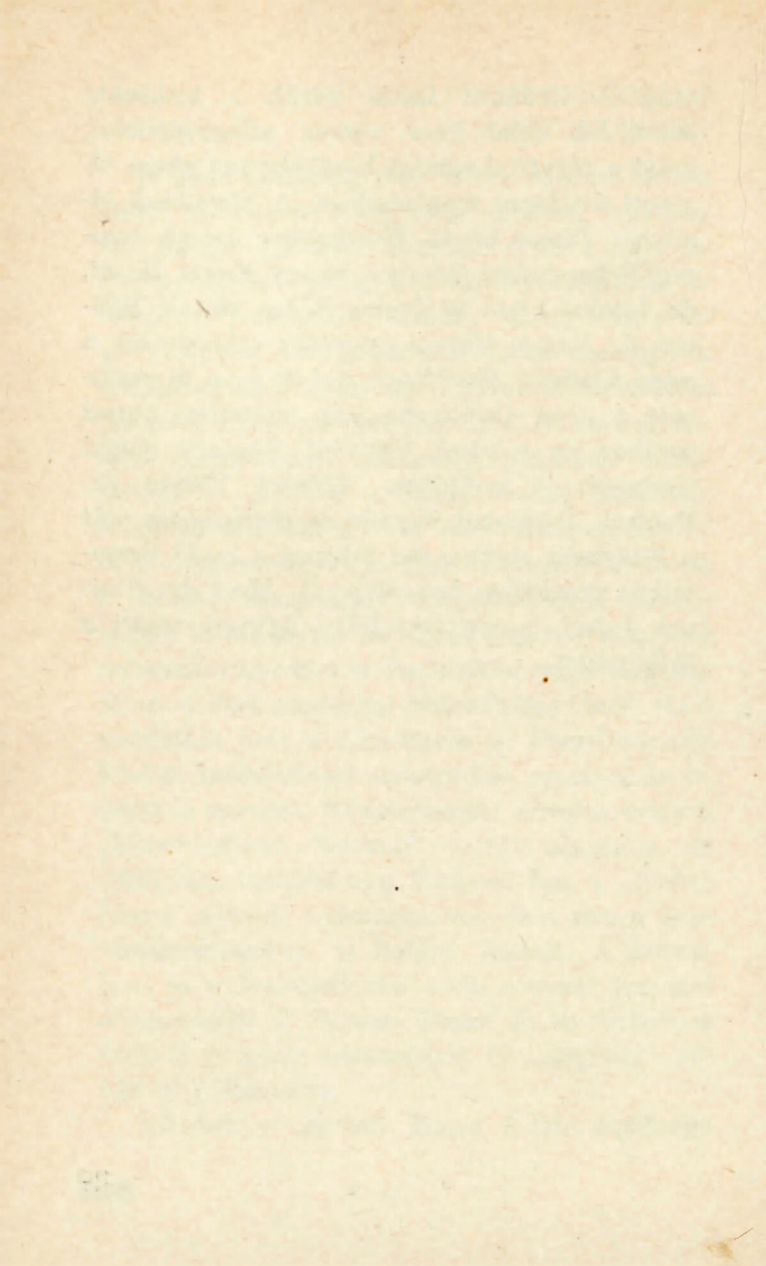
A pécsi hitközség lélekszáma körülbelül 4000. Van felekezeti elemi iskolája, a főrabbi vezetése alatt álló Talmud Tórája, újonnan épült, modernül felszerelt Szeretetháza, valamint több más jótékonyági és emberbaráti intézménye.

A PÉCSI HITKÖZSÉG NAGY ELNÖKEI

A pécsi hitközség élén szinte minden időben olyan elnökök állottak, akik nemcsak felekezettük, hanem az egész társadalom előtt nagy tekintélynek örvendtek és a város közéletében tevékenyen résztvettek. 1848-tól 1873-ig Schapringer Joachim volt a pécsi zsidóság vezetője. A szabadságharc idején az ő gyors és határozott fellépése mentette meg hittestvéreit az antiszemita jelszavakkal felizgatott csőcselék fosztogatásától. Amikor a függetlenségi küzdelem tragikus bukását követő Bach-korszak elmúlt és a magyarság legjobbjai mindent elkövettek a nemzeti munkakedv újjáélesztésére, Schapringer Joachimnak az egész vidékre kiterjedő gabonakereskedése és banküzlete nagy szerepet játszott Pécs gazdasági fellendülése körül. Az ő gondolata volt a Pécs-Barcs és Pécs-Budapest közötti vasúthálózat megépítése, amelyre engedélyt is szerzett. Népszerűségét növelte, hogy a „Fünfkirchner Zeitung” egyik alapítója és cikkírója, továbbá egy fővárosi lap, a „Pester Lloyd” állandó tudósítója volt és a városi képviselőtestületben is helyet foglalt. A közpályán és a kereskedelem terén szerzett érdemei elismerésül I. Ferenc József őt és törvényes utódait magyar nemességgel és „csepregi” előnévvel jutalmazta.

1874-ben — jánosii Engel Adolf elnöksége

után — Grünhut Ignác került a hitközség élére, aki előbb Pécs városa aljegyzőjeként, majd a törvényhatósági bizottság tagjaként élvezett általános megbecsülést. A következő elnökök: Justus Lipót, Wertheimer Jakab, csepregi Schapringer Gusztáv, jánosii Engel József, dr. Lóránt Lipót és Justus Miksa voltak. 1926-ban dr. Nemes Vilmos ügyvédet választották a zsidó közösség vezetőjévé, aki 30 éven át szerepelt a pécsi törvényhatóság választott tagjai sorában és a pécsi Ügyvédi Kamara elnöki tisztségét is betöltötte. 1928-tól 1940-ig dr. Deutsch Zsigmond ügyvéd és téglagyáros volt a hitközség elnöke, aki főképen a zsidó Szeretetház érdekében buzgólkodott. Most dr. Greiner József, a nagytekintélyű ügyvéd, vezeti a hitközséget.

GYÓR: A »MAGYAR MARSEILLE«

STANLEY RAYMOND, A.D. 1910

Edward Brown angol orvostudósnek 1686-ban Norinbergában megjelent útleírásában olvashatjuk: „Győr, vagy Jaurin város a Rába, Rábca és Duna összefolyásánál fekszik; e város erős várat képez a határon a törökök ellen; két kapuja van, az egyik Ausztria irányában kettős víziárok fölött halad el, a másik pedig Székesfehérvár (Alba regalis) felé tartja fenn a közlekedést.” Az angol látogató — aki pedig a harmadik kapuról, a Dunára néző vízikapuról nem is tudott — helyesen ismerte fel a város hadászati és forgalmi jelentőségét. Épen e sztratégiai és kereskedelmi kulshelyzete következtében került sokszor Győr a pusztulás útjára, de a romlás korszakaira, szerencsére, mindig az újraépülés korszakai következtek.

Foglaljuk össze dióhéjban a város történetét! A rómaiak idejében Győr, amely jelentős municipium és erősség volt, megtartotta a kelta korból származó Arrabona elnevezést. Mai nevét — egyes verziók szerint — gyűrű-sáncairól kapta. Szent István idejében már országgyűlést tartottak Győrött, ahol a nagy király püspökséget is alapított. A többfajú és többnyelvű

ország gondolatának hirdetője kitárta a város kapuit sok „hospes”, idegenből jött telepes előtt. Főleg ezek közül kerültek ki az iparosok és kereskedők. 1271-ben V. István szabadalomlevelet adott a polgárságnak, annak a bátorságnak az elismeréséül, amelyet Ottokár cseh király ellen viselt háborújában tanusított. 1441-ben a győri országgyűlés választotta királlyá I. Ulászlót, aki 1455-ben ugyanoda hívta össze a török hadjáratról tanácskozó országnagyokat. Ebből az alkalomból a városban tartózkodott Hunyadi János és Kapisztrán János is, aki a ferencrendiek templomában gyújtó szónoklatokat tartott. 1498-ban hatalmas tűzvész hamvasztotta el a házak túlnyomórészét. Utána olyan nagy nyomor támadt, hogy Mátyás király hatévi adómentességet biztosított a lakosságnak. 1529-ben Lamberg Kristóf várkapitány — Mohamed bég közeledtére — felgyújtatta a csak nemrég újraéledt várost, amelynek falai az elkövetkező évtizedekben sűrűn cseréltek gazdát. 1539-ben, 1556-ban és 1566-ban Győr megint tűzvész martaléka lett. 1598-ban Schwarzenberg Adolf gróf és Pálffy Miklós gróf seregei végleg visszafoglalták a törököktől, akik huszonhatféle adót szedtek a néptől. Volt többek között: rideglegények adója, báránytized, gyalog- és ígásrobot, nőszőpénz, hodrsetpénz, csincsilátpénz, ágypénz, kalodaváltság és pálczapénz is. 1609-ben

II. Mátyás újabb szabadalomlevelet adományozott a polgárságnak. 1656, 1673, 1686 és 1697 új tűzvész-dátumok. 1638-ban III. Ferdinándtól megkapta a város a „vérhatalom jogát”, vagyis a pallosjogot. 1679-ben I. Lipót újabb szabadalomlevele felmentette a polgárokat a királyi adók és vámok fizetése alól. 1718-, 1753-, 1776-, 1778- és 1780-ban újból tűzvész pusztított. 1743-ban Mária Terézia a szabad királyi városok sorába emelte Győrt. Innen indult el az utolsó magyar nemesi felkelés, amely azonban nem tudta meggátolni, hogy Napoleon csapatai 1809-ben rövid időre elfoglalják a várost és azt 300.000 forint hadisarc megfizetésére kötelezzék. Napoleon maga is meglátogatta Győrt. 1809 és 1830: újabb tűzvészek esztendői. 1843-ban — a meginduló reformkorszak szellemének megfelelően — magyarnyelvű lett a városi közigazgatás. Ebben az időben, amikor megélénkült a hajóforgalom Pesttel, Pozsonnyal és Béccsel, divat volt Győrt „magyar Marseille”-nek nevezni.

A város történetének néhány érdekes mozzanatát jelzi a győri püspöki palota emléktáblája, amelyen — a Szent Korona mása alatt — a következő felírás olvasható: „E várban gyakran biztos menedékre találtam.” Ezek a sorok arról tanuskodnak, hogy többízben őrizték Győrről a Szent Koronát.

MONTECUCCOLI ÉS A ZSIDÓK

A soproni levéltár egyik okmánya — amelyet Kemény József „Vázlatok a győri zsidóság történetéből” című értékes és alapos munkájában is leközöl — tanúsítja, hogy Győrött már 1490-ben éltek zsidó családok. Ez az okirat arról szól, hogy a soproni városi tanács, Ulászló király rendeletére, szabadlábra helyezte és visszaengedte Győrbe, állandó lakhelyére, Simon zsidót és hozzátartozóit, akiket minden különösebb ok nélkül fogságban tartott.

1556-ban, mint említettük, tűzvész pusztította el Győr javarészét. Amikor a várat felépítették — egykorú iratok szerint —, visszakerült régi helyére a zsidók utcája, amely a Káptalándomb alján, a Dunakapu felé haladt. Ebben az utcában laktak, többek között, az 1557.-i telekkönyv szerint: Prisz Jakab, Khain Dávid, Glaser és Grimb Farkas nevű zsidók. Az 1617.-i és 1703.-i telekkönyvekben a zsidóutcának nincs nyoma, amiből arra lehet következtetni, hogy a zsidók időközben más részeken kényszerültek letelepedni. Valóban: különböző feljegyzések tanúsága szerint, a várkapitányok — a földesúri hatóság többszöri tiltakozása ellenére — befogadták a várfalak közti területre a belvárosból eltávolított zsidó pénzváltókat és kereskedőket, akik megfelelő taksát fizettek a „lakhatási engedélyért”. Borovszky Samu könyvé-

ben olvashatjuk, hogy: „Heister tábornok és Draskovics gróf alparancsnok védelme alatt tömérdek zsidó, görög, rác és örmény telepedett le Győrött, akik a katonai parancsnokság alá helyezték magukat és attól védelmet és ótalmat nyertek.”

A XVII. század közepén Montecuccoli tábornagy parancsára kitiltották a vár falai közül is a zsidókat, akik ezután csak vásárok alkalmával látogathatták a várost. (A hadvezér egyébként azokba a sebekbe halt bele, melyeket egyik ottani szemleútja alkalmával lezuhant gerendák ejtettek rajta.) A XVIII. század elején újból letelepedtek zsidók a győri várban. A parancsnok 1725-ben, összeírásuk során, kijelentette, hogy a zsidók az ő védelme és hatósága alatt állanak. Egykorú feljegyzések tanúsítják, hogy egy Donáth nevű zsidó és annak két fia a várkapitányság „Schutzjud”-jaiként szerepeltek.

A MEGYÉSPÜSPÖK SZERZŐDÉSE A ZSIDÓKKAL

Győr városának földesúri hatósága a székeskáptalan volt, amely csak római katolikusokat tűrt meg a belső területen. A protestánsok és zsidók tehát az Újvárosba, Pataházára és Győrszigetre költöztek. Első közösségeik e helységeken találhatók. Ezek a állapotok uralkodtak

még 1702-ben is, amikor nagy izgalmat keltett a győri polgárok körében a hír, hogy özvegy Tarczy Jánosné a belvárosban fekvő házát zsidónak adta bérbe. A nagyprépost, Kolonits Lípót hercegprimás tiltó rendeletére hivatkozva, nyomban elküldte a vakmerően „betolakodott” zsidóhoz Tarrody János főesperes-kanonokot, akinek útja azonban nem járt eredménnyel. Mint a győri székeskáptalani levéltárban XVI. téka: 26.138 szám alatt található okiratból megtudhatjuk:

„A zsidó elsősorban azt válaszolta: nem tartozom nektek felelni, hogy kitől van engedélyem, hogy itt lakást béreljek az én kereskedésem üzésére és egyebekre, minthogy Ő Felségének parancsát nem látom. Egyébiránt tisztelem a főmagasságú bíborost, kinek levelét látom és titeket papokat és ezért ily módon válaszolok: Győrben való tartózkodásra Badeni Lajos örgróf Ő fenségétől, aki, akit csak akar, ide küldhet, engedélyem van. Továbbá Oppenheim nevű zsidó tartozik gondoskodni Ő Felsége pénztáráról és ha csak eddig nem gondoskodott volna, Ő Felsége talán a háborúban sem tudta volna helyét megállni. Hogy az említett Oppenheim a kassza gondviselésében meg tudja állni a helyét, az ő hű embereit tartja az országban, akik a kasszába szükséges összegeket összegyűjtik. Ezért küldtettem én ide Győrbe.”

A császári kamara védelmét élvező Oppen-

heim bankárnak, ügylátszik, valóban nagy befolyása lehetett, mert megbízottja — Győrött maradhatott.

1743-ban Győr polgársága megváltotta a székeskáptalantól a földesúri jogokat. Ezután a város tanácsa és választó községe 1747-ben elhatározta az ott található zsidók eltávolítását. A kiűzöttek fellebbeztek. Ennek eredménye, hogy: „Az 1748. évben a zsidók folyamodására felsőbb helyről érkezett rendelvénnyben ezen erőszakos kiűzetés rosszaltatik ugyan, azonban a zsidóknak a város határaiból kizáratása jóváhagyatik.” Az elűzött zsidók Győrszigeten telepedtek le, ahol a székeskáptalan, mint földesúri hatóság, már szívesen látta őket. Sőt, Fenger József győri megyéspüspök 1791-ben szerződést is kötött az ottlévőkkel. A megállapodás állandó lakásjogot biztosított harminc családnak, továbbá megengedte, hogy imaházat és temetőt létesítsenek. E jogosítványok fejében a hitközség évi 200 forintot fizetett a püspökségnek. A harminc családfő között szerepelt: David Ahron Soest, David Michelstetter, Koppel Neuhauser, Juda Lange, Isaak Friedmann, Herzl Khu, Abraham König és David König.

Az 1830-as évek végén, ügylátszik, már megint sok zsidó család lakott Győrött. Erre mutat az 1839.-i Szent Iván hó 10.-én történt királyfogadtatás elhelyezkedési tervezete, amelyben ezeket olvassuk: „A' Harmincz Adótul

kezdvé a Palatinus Vendégfogadóig helyezték el az Újvárosi Catholica, s egyéb vallású, úgy a Majoroki tanuló ifjúság is... A' Városi Séta térig az Izraeliták Elöljáróikkal és a' Szigethi céhek lobogóikkal foglaljanak helyet." 1840-ben, amikor a zsidók lényeges törvényes könnyítésben részesültek, a rabbik anyakönyvvezetői jogkört kaptak. Ekkor fektették fel Győrszigeten az első közjogi jellegű anyakönyvet, amelynek címe: „Az környülméletkedésről vezetett jegyzőkönyv” volt.

A GYŐRI ZSIDÓK A SZABADSÁGHARCBA

A győri és győrszigeti zsidók derekasan kivették részüket az 1848-as küzdelemből. Dr. Bernstein Béla a szabadságharcról szóló művében feljegyezte néhány ottani zsidó honvéd nevét. Lévy Henrik és Pollák Farkas hadnagyok, Leitner Ignác, Mocsáry-Schlésinger M., Schlésinger Mór és Steiner Mátyás őrmesterek, Brüll József és Grósz Jakab tizedesek, Friedbauer Adolf, Grünbaum József, Kohn Fülöp, Schlesinger Antal és Steiner József közhonvédek voltak. Klapka tábornok nagy dícsérettel emlékezett meg a győri zászlóaljban harcoló zsidó katonáiról.

A magyar nemzet sorsdöntő korszakában jelentős szerepet játszott Freyer Salamon Jakab

győri rabbi is, aki — Lőw Lipóttal együtt — a magyarnyelvű hitszónoklat egyik úttörője volt és az akkor még erősen németjellegű Győrben a magyar gondolatot képviselte. A nagytekintélyű pap 1845-ben kiadta nyomtatásban azt a magyarnyelvű beszédét, amelyet az „egész nemes megyében lakó izraelita községek nevében” Esterházy Károly grófhhoz intézett, akit akkor neveztek ki Győr megye főispánjává. (Freyer Salamon Jakab arcképe egyébként a pesti zsidó múzeum portrégyűjteményében látható.)

Az osztrák császári hadak fővezére 1849-ben, a város elfoglalása után, — mint a „Győri Közlöny” 1870-ben, Kovács Márton győri polgár egykorú feljegyzései alapján megírta — „... a főbíróval lecsukatta a szigeti rabbit. Berendelte a zsidó elüljárókat és értésükre adta: ha két 24 óra alatt 3000 rőf fekete-sárga szövetet nem rendelnek, a rabbinus urat is, meg a főbíró urat is berukkoltatja a másvilágra.” A zsidók nagynehezen megszerezték a Haynau által kívánt szövetet és ezzel megmentették az 1849-es kismegyeri szabadságünnepen szerepelt papjuk életét.

A vérengző császári tábornok ebben az időben agyonlövetett egy napszámost és egy zsidót, akiknek kivégzéséről a következő közlemény jelent meg:

„Hivatalos tudósítás. Woitic Adolf, győri születésű, 21 éves, nőtelen, izraelita, és Szwelka

Rotias, aradi születésű, 37 éves, nőtelen, elbo-
csájtott szolga, f. hó 29-én egy óralláson lévő
század közé vegyültek, és a' század embereit
hütlenségre csábítani, lehangolni és bátortala-
nítani szándékozván, hamis és felingerlő be-
szédeket tartottak. Ezen két egyén ennél fogva
a' Magyarországra kimondott hadi állapot ren-
deletei szerint, ma mint vétküik elkövetése nap-
ján, golyó és por által halállal büntetettek. Fő-
hadiszállás Győr, Június 29-én 1849. A' magyar-
országi hadi főparancsnokság."

NÉGY FELEKEZET LELKÉSZE UGYANEGY SZÓSZÉKEN

Ecker János németnyelvű, kéziratos napló-
jában a következők olvashatók a győri vallás-
felekezetek 1849-ben Kismegyeren tartott, együt-
tes szabadságünnepéről:

„Reggel félőtkor volt a kivonulás. Elöl ment
zászlókkal az evangélikus hitközség, azután a
nagytemplomból a katolikusok processziója,
amelyet Deáky címzetes püspök vezetett, öt ka-
nonokkal; a belvárosi után következtek a kül-
városi plébániák, legutóljára jöttek a zsidók.
A szomszédos falvakból is mentek processziók
Kismegyerre. Összesen tízezer ember gyüleke-
zett ott. Elsőnek Rónay Jácint szónokolt, az-
után a tétai evangélikus pap, majd a bőnyi re-
formátus lelkész. Később mulatság következett;

Hivatalos tudósítás.

Woltic Adolf, győri születésű, 21 éves, nőtelen, izraelita, és

Szwelka Rotas, aradi születésű, 37 éves, nőtelen, elbocsájtott szolga, f. hó 29-én egy őrállason lévő század közé vegyültek, és a' század embereit hűtlenségre csábítani, lebangolni és bátortalanítani szándékozván, homis és felingerlő beszédeket tartottak. Ezen két egyén ennélfogva a' Magyarországra kimondott hadi állapot rendeletei szerint, ma mint vétkük elkövetése napján, golyó és por által halállal büntetettek.

Főhadiszállás Győr, Junius 29-én 1849.

**A' magyarországi hadi
főparancsnokság.**

Haynau hirdetménye egy hazafias magatartása miatt
halálraítélt zsidó kivégzéséről.

közben Gyapay Dénes h. kormánybiztos méltatta a függetlenségi nyilatkozat jelentőségét. Végül a győrszigeti rabbi mondott ékes beszédet."

Erről a kismegyeri szabadságünnepről a Pesten megjelenő „Közlöny” című hivatalos lap 1849 június 21.-én megjelent 137. számának 511. oldalán ezt a június 15.-ről keltezett tudósítást találjuk:

„...A megyénkbeli minden rendű, vallású papság május 26-án a' hűségi esküt a' magyar nemzet' s kormánynak letette. Az ünnepélyes egyházi menetek, köztéri szónoklatok, a' nemzeti böjt, mik elrendeltettek, hogy lennének a' nemzeti legbensőbb gyűlöletnek a' szabadság tipró zsarnokságnak ellenében jele és eszköze, kellő méltánnyal fogadtattak, s' polgári hűséggel, s' keresztyéni áhítattal teljesítették a' vallásfelekezeti ségnek különbsége nélkül. Hanem ha némileg komolyabb érzetekre bírtak e' komoly készülétek, annál inkább fölvidult, s' magasztaltatott kedélyünk nemzeti függetlenségünknek ünnepén, mely a böjtöt követő napon a' francz háborúban ismeretessé lett kismegyeri térségen tartaték, szent búcsújárással tódult a' nép tarka tömege a' megyének minden részéből, s' a tízezernél számos sokaságnak derült arczain jövőnk nemzeti nagy létünk fénye tükrözött. Elmondott mise után Rónay Jácint egyházi fő népszónokunk, a' buzgó

honfi érzetéért, s' magasbra törő lelkéért üldözött férfiú, úgy Karsay Sándor evangelica, Décsi Bálint helveta és Freyer Jakab izraelita vallású lelkészek ugyan azon egy székből, jelenségeül a' vallásegyenlőség nagy elvének, tartottak lelkesítő beszédeket a' néphez, mely a' kábító hőség daczára mennyire csak a hangnak uralma érhetett, buzgón hallgatta szónoklatukat. Végül Gyapay Dénes hely. kormánybiztos úr intézett meleg kebelből harcra buzdító szavakat a' népnek tömegéhez, mely szavait a' lelkesülés éljeneivel fogadta."

Az előbb közölt két egykorú tudósításban szereplő Rónay Jácint bencésszerzetes, mint Szávay Gyulának Győrről szóló alapvető történelmi művében olvashatjuk, érdekes feladatot kapott Lukács Sándor kormánybiztostól, aki a katolikus papot kérte fel az összes egyházak prédikációinak megfelelő szellemű irányítására. Rónay Jácint proklamációt intézett minden felekezethez és ebben a következőket írta:

„Üdvözlöm Önöket a szabadság, egyenlőség, testvériség szent nevében! Üdvözlöm Önöket a népboldogság, a testvériség és egyenlőség szent ügyében."

A győri katolikusok egyébként szembeálltak az 1848-as márciusi forradalom utáni antiszemita izgatásokkal, amelyekre a zsidók tervezett egyenjogúsítása szolgáltatott álürügyet. Dresmitzer püspöki helytartó utasítására,

Tóth Antal belvárosi káplán és Hetsey József újvárosi lelkész zsidóbarát hitszónoklatokat intéztek a hívekhez.

Egyébként már a legrégibb győri szabályrendeletben is ezeket olvashatjuk:

„Vallási vitatkozások, sértegetések, vagy a folyó háborúra vonatkozó beszélgetések testi büntetés terhe alatt — úgy a nyilvános, mint a magán helyeken — betiltatnak.”

Figyelemreméltó kortünet volt a győri tanulóifjúságnak 1848 március havában tanusított filozemita magatartása, mellyel kapcsolatban március 24-én a „Hazánk”-ban a következő nyílt levél jelent meg:

„A győri szabadelvű tanuló ifjúságnak. Uraim! Minden hitsorsosim nevében itt szíves s mélyen érzett hálát nyilvánítok Önöknek folyó hó 24-ikén megjelent felszólalásuk s valódi szabadelvű nemes gondolkozásukért. Legyenek Önök biztosítva, hogy mi mindenütt, hol a haza, szabadság és jog kívánják, a legkészebb szívvel azon leendünk, hogy Önök mellett méltólag állhassunk meg. Éljen a szabadság! az egyenlőség! éljen! éljen! Győr, márczius 24. 1848. Léderer Jakab zsidó.”

Nagy feltűnést keltett „Az egész zsidóság nevében” aláírási nyilatkozat is, amely 1848 májusában jelent meg és köszönetet mondott a győri polgárságnak szabadelvű magatartásáért, amellyel meggátolta, hogy olyan antisze-

mita jelenetek játszódjanak le, mint más, főleg idegenajkú városokban. A zsidók személy- és vagyonbiztonságáért hálálkodó nyilatkozat ezekkel a mondatokkal végződött:

„Vajha Győr, ezen úgynevezett magyar Marseille, követné továbbra is e várost haladásban és türelemben — s lenne ő és legyen — napról-napra virágzóbb, nagyobb és tartalmasabb. Ez legforróbb óhajításunk és ezzel kapcsolatban az, hogy legyen minél több alkalmunk kötelességünk pontos teljesítésére s ha úgy kívántatnék, bármily áldozattal legyőzhetni s tanúsítani, hogy szívünk távol minden elzárkózási szellemtől, városunkért dobogva ver s annak méltó lakosai vagyunk.”

Amint látható, a győri zsidók már 1848 májusában kifejezést adtak őszinte asszimilációs igyekezetüknek.

Nagy viták zajlottak le akörül, hogy befogadják-e a zsidókat a nemzetőrségbe. 1848 júniusában a városi közgyűlés a következő határozatot hozta:

„A legújabb törvények szerint senkit, ki ezen bár tisztelettel és becsüléssel, de egyszersmind terheltetéssel is járó kötelesség alól fel nem oldozván, azon elv, hogy az izraeliták is, amennyire képességgel bírnának, a nemzetőrségbe beírandók és besorozandók, kimondatván, ennek azonnali foganatosítása Tomtsányi

Ferenc elnöklete alatt kiküldött nemzetőrségi választmányra az illető nemzetőri kapitányok hozzájárultával bízott.”

*A PÜSPÖK FELKÖSZÖNTI
A ZSIDÓ KONGRESSZUSI
KÖVETET*

A szabadságharc elbukása nyomán bekövetkezett abszolutizmus lassú enyhülésének esztendőiben, 1860 után új lendületet vett a győri zsidóság élete. 1863-ban egyébként Győrött és Győrsziget területén 149 zsidó kereskedőt, 71 önálló iparost és 6 gyakorló orvost jegyeztek fel. 74 zsidó rendelkezett háztulajdonnal, 6 pedig szőlő- és földbirtokkal. 1886 július 19.-én Győr közgyűlése már telket szavazott meg zsinagógaépítés céljára. Ugyanebben az esztendőben, a győrszigeti bíróválasztás alkalmából, a zsidóknak elsőízben volt szavazati joguk.

1867 január 27.-én a győrszigeti izraelita elemi iskola emancipációs ünnepet rendezett, amelyen a vármegye és a város előkelőségei is megjelentek. Az első széksorokban ült, többek között, Szabó Kálmán alispán, Szauter városkapitány és Kozma Imre polgármester. Szemtanuk feljegyezték, hogy Kozma Imre polgármester az ünnepség alatt könnyezett.

1868 augusztus 5.-én dr. Kautz Gusztáv városi főjegyző utasította az időközben egyesült

győri és győrszigeti hitközségeket, hogy tegyenek előkészületeket a zsidó kongresszusra küldendő delegátusok megválasztására. A központi választmány elnöke Schreiber Ignác, jegyzője dr. Schlésinger József, tagjai pedig Strasser József, Beck Ede, Epstein Flórián, Fürst Dávid és Baruch Ede lettek. A választási névjegyzék összeállításánál kiderült, hogy Győrött és Győrszigeten összesen 504 zsidóvalású adózó volt. A választáson Kőnig Károly 125, Kőnig Adolf pedig 34 szavazatot kapott. 1868 december 2.-án a Kereskedelmi Gyűldében 240 terítékes díszvacsorát rendeztek Kőnig Károly kongresszusi követ tiszteletére. Az első felköszöntőt az ünnepelt tartotta, aki a király egészségére emelt poharat, majd hédervári gróf Viczay Héder főispán üdvözölte meleg szavakkal a győri zsidóság képviselőjét. Karsay Sándor evangélikus püspök a zsidóság dicsőséges multjáról emlékezett meg. Kozma Imre polgármester a zsidó hitközség tevékenységét méltatta. Liszkay József református lelkész a felekezeti egyetértés fontosságát hangoztatta. Kőnig Károly három ösztöndíjat alapított megválasztásának emlékére. Évi 100 forintot juttatott a győri jogakadémia legkitűnőbb hallgatójának, évi 100 forintot a győri főgimnázium legjelesebb tanulójának — felekezeti különbség nélkül —, továbbá 100 forintot a zsidó hitközség legeredményesebben működő tanítójának.

1869 március 9.-én Eötvös József báró val-
lás- és közoktatásügyi miniszter fogadta a győri
hitközség kiküldötteit: dr. Pick Ármint, Abe-
les Fülöpöt, Stern Márkust, Schreiber Ignácot,
Fischer Salamont és Epstein Flóriánt, akik —
az izraelita egyetemes gyűlés tárgyalásainak
befejezése után — eljöttek hálájukat kifejezni
a nagy magyar államférfinak, a zsidóság hal-
hatatlan jóakarójának.

1869 november 13.-án megalakult a győri
(XII.) izraelita községkerület, amelynek első
biztosa, majd elnöke Schreiber Ignác lett. 1870
szeptember 15.-én felavatták a zsidó nagytemp-
lomot. Az avatóbeszédet Löw Lipót szegedi fő-
rabbi tartotta, s elhozta az ünnepségre tizenöt-
esztendő fiát, Löw Immánuel is, aki a „Pester
Lyold” hasábjain számolt be az eseményről. A
zsinagóga felszentelésének estéjén a polgárság,
felekezeti különbség nélkül, fáklyásmenetet
rendezett a magyar gondolat lelkes harcosának,
Löw Lipót főrabbinak a tiszteletére. A Szeged-
ről érkezett vendég a szálloda ablakából haza-
fias beszédet mondott. Ugyanebben az eszten-
dőben — mivel a kongresszusi határozatok kö-
vetkeztében az orthodoxia külön szervezkedett
— König Adolf és Grosz Ármin megjelentek
Bangha István szolgabíró hivatalában és be-
jelentették a győrszigeti autonom orthodox iz-
raelita hitközség megalakulását. A győri és
győrszigeti zsidók egy csoportjának kiválása

és az új hitközség megalakulása hosszú időre felkavarta az ottani zsidóság nyugalmát.

BAROSS GÁBOR BESZÉDE A RECEPCIÓRÓL

1892 január 24.-én Baross Gábor kereskedelmi miniszter, a város országgyűlési képviselője, látogatást tett Győrött, ahol dr. Fischer Gyula főrabbi üdvözlő beszédére a következő szavakkal válaszolt:

„Mélyen tisztellem vallásukat, bámulom és szeretem fajukat. Ami pedig törekvésüket illeti, én a teljes liberalizmus, a teljes jogegyenlőség talaján állok, és nemzetünk, valamint egyházunk javára fordított törekvéseiket — magától értetődik — csakis előmozdítani lehet.”

A „törekvés”, amire a beszéd célzott: a magyar zsidóság recepciójának elnyerése volt. Maga a beszéd pedig — a recepció előhangja. Valóban: ugyanennek az esztendőnek november 9. napján Szapáry Gyula gróf miniszterelnök bejelentette a képviselőházban, hogy a király hozzájárulásával beterjeszti az egyházpolitikai törvényjavaslatokat.

A ZSIDÓ ISKOLA ÉS A MAGYAROSODÁS

A győri zsidók magyarosodása terén jelentős szerepet játszottak a zsidó tanítóktól veze-

tett magániskolák, amelyeket az 1850-es években már hivatalos hitközségi tanintézet váltott fel. 1850-ben a győri keresztény iskolaigazgató a magyar nyelv sikeres tanításáért írásbeli elismerésben részesítette az egyik ilyen zsidó magániskola vezetőjét. Íme, az okmány:

„Bizonyítvány. Alulírott örömmel emlékezik azon dicséretes előmenetelre, melyet egy feljogosított Győr-Szigeti izraelita magánintézet növendékei hazai nyelvünk tanulásában, Deutsch Ignác úr e szakbeli tanító oktatása mellett, tanusítottak. E szép eredmény úgy a tárgyban avatottság, mint nemkülönben alkalmas tanszer és fáradhatatlan szorgalom által vala előidézve. Mellyre nézve az említett tanító Úr kifejtett jeles tulajdonait méltánlással elismérni és ez ajánlással másoknak is őt megismertetni kötelességemnek tartám. Kelt Győr-Szigetben Július hó 6-án, 1850. Winterl Antal Győr-Szigeti plébános és helybeli iskolaigazgató.”

Meg kell említenünk, hogy a Bach-korszak alatt a zsidó hitoktatást is a katolikus plébános-iskolaigazgató ellenőrizte. Az ő feladata volt 1851-ben, a hivatalos hitközségi iskola megalakulásakor, az alkalmazandó tanítók 1848—49-ben tanusított politikai magatartásának kellő ellenőrzése. A zsidó leányiskolában egyébként az 1850-es években két keresztény

kézimunkatanítónő volt: Goll Katalin és Legény Julianna. 1876-ban a zsidó fiúiskolában az ugyancsak keresztény Magvassy városi tornatanító is működött.

1872-ben Pauler Tivadar, majd Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter tett látogatást a hitközség iskolájában. Trefort a látogatás után kijelentette:

„Ha a belső, az uralkodószellem, — mint hiszem is — a külső fénynek és pompának megfelel, akkor tökéletesen meg lehetünk elégedve.”

1873-ban kapuvári Vargyas Endre királyi tanácsos, tanfelügyelő a győri „Hazánk” című lap hasábjain az ottani zsidó iskolát kerülete „minta-iskolájának” nevezte. A zsidó elemi iskola tanítóinak korszerű pedagógiai felfogására mutatott, hogy 1876-ban a tantestület kimondotta: „A testi büntetés csak az egész tanítótestületnek előleges tanácskozása, illetőleg jóváhagyása után és ekkor is a tanítói kar jelenlétében foganatosítható, oly esetekben, midőn a büntetés egyéb nemei eredményteleneknek bizonyultak.” 1886-ban a tantestület konferenciája megállapította: „A német nyelv napjainkban gyermekeink előtt teljesen idegen nyelv. Iskolába egyetlen szót sem hoznak magukkal: miután a családi, mind a társas körben csakis magyar szót hallanak.”

Ilyen gyors ütemben magyarosodtak a zsidóvallású polgárok az akkor még erősen németjellegű Győrött, amelynek magyarosodását példájukkal szintén elősegítették.

VASZARY KOLOS HERCEGPRÍMAS LEVELE A ZSIDÓ TANÍTÓKHOZ

1884-ben a király a Ferenc József-renddel tüntette ki Vaszary Kolost, a későbbi hercegprímást, a győri főgimnázium akkori igazgatóját. A győri zsidó iskola tanítói levélben üdvözölték a kitüntetett pap-igazgatót, akitől a következő választ kapták:

„A győr-újvárosi izr. népiskola Tek. Tanítótestületének Győrött. Fogadja a mélyen tisztelt Tekintetes Tanítótestület meg nem érdemelt legfelsőbb kitüntetésem alkalmából hozzám intézett üdvözlétéért, kegyes megemlékezéséért és szíves figyelméért legbensőbb köszönetemet. Fűzzön egybe bennünket magasztos hivatásunk; tiszteljük, szeressük egymást a jövőben is. Fogadja a tek. Tanítótestület ismételten hála kifejezését és engedje felhasználnom az alkalmat mély tiszteletem kifejezésére, mellyel mindenkor voltam és mindig leszek a tek. Tanítótestületnek Győrött, 1884. április 24.-én őszinte kész szolgája és lekötelezettje, Vaszary Kolos, gimn. igazgató.”

„HA KÜLÖNFÉLE TEMPLOMOKBAN IMÁDJUK IS ISTENÜNKET...”

Két esztendővel később rendtársai főapáttá választották Vaszary Kolost, akit a zsidó tanítók ez alkalomból küldöttségileg üdvözöltek. Vaszary Kolos, a deputáció szónokának szavaira válaszolva, ezeket mondotta:

„Vannak Önök között, uraim, néhányan, kik az én vezetésem alatt nyerték kiképeztetésüket. Azok tanui lehetnek, hogy az én tanulóim között sohasem tettem különbséget. Én harmincegy év óta állok az iskola szolgálatában és a tanügynek akarom a jövőben is szentelni erőmet, szívemet, életemet. Kartársak fogunk maradni ezután is. És ha különféle templomokban imádjuk is Istenünket, van egy út, amelyen mindig találkozhatnak, ez a szeretet útja. Éljenek mindnyájan boldogan és soká!”

A beszéd szövege az ország majdnem minden lapjában megjelent, mint a felekezeti béke nagyszerű dokumentuma. Tartalmát pedig hálas szívvel igazolták azok az egykori zsidó diákok, akik Vaszary Kolos gimnáziumában, vagy más katolikus papi intézetekben készültek fel az élet küzdelmeire.

A GYŐRI ZSIDÓ HŐSÖK

Most pedig világítsunk a győri zsidóság egy más életsíkjára! 1923 szeptember 9.-én avatták

fel — a honvédelmi miniszter, a Vitézi Szék és a katonai hatóságok, továbbá a város képviselőinek jelenlétében — a győri zsidó hősök emléktábláját. Fetser Antal megyéspüspök ebből az alkalomból ezt a kijelentést tette:

„A győri zsidóság önmagát becsülte meg, amikor hőseinek emlékét megörökítette.”

85 zsidó hősi halott neve olvasható a táblán, amelynek betűi azt hirdetik, hogy:

„A nélkülözésben, a szenvedésben és küzdelemben nem volt különbség magyar és magyar között... Álljon ez oltár és soha ki nem alvó lánggal égjen rajta a hazaszeretet örök tüze.”

Nemes Marton László ezredes, a 19-esek parancsnoka a következő avatóbeszédet tartotta:

„Győr szabad királyi város zsidónak született, hazánkért elvérzett, hős fiai, Hozzátok szólok, aki Veletek együtt küzdöttem, bajtársatok. Én láttam halálos sebeiteket, láttam kihűlni megdermedett tetemeiteket. Lelki szemeim előtt elvonulnak a Kárpátok hóval fedett ormai. Látom a bérceket, látom a lejtőket, látom a rohamokat, ahol Ti, dicső vitézek, szemberohantatok a halállal és mindent, az életet a haza oltárán feláldoztátok. Ott künn mi egyek voltunk, közöttünk nem volt különbség, a gyilkoló golyó legjobbjainkat találta. Tudtuk mindnyájam, hogy hazánkért küzdünk. Az önzetlen honszerelem acéllánca összekötött bennünket: bajtársakat, honfitársakat. Szeretett,

jó bajtársaim! Katonák! Hazánk elesett hősei! Emléketek minden igaz magyar szívében örökké élni fog. Ez az emlékmű az idők végéig hirdesse szívetek vérével megpecsételt hazaszere-teteket. Tudja, lássa és olvassa az utókor, hogy aki a hazáért meghalni tud: az örökké él!"

A győri helyőrség koszorúját Szabó őrnagy helyezte az emlékmű alá. A város nevében dr. Höfer Vilmos főjegyző a következőket mon-dotta:

„Az a szellem, amely Benneteket áthatott, él ma is és záloga annak, hogy egykor le fognak omlani a trianoni határok. Győr városa soha el nem múló háláját tolmácsolom.”

A győri zsidó hősök, akiknek dicsőségét az emléktábla hirdeti, különböző országok teme-tőiben alusszák örök álmukat. Van, aki Gali-ciában pihen. Van, aki Szerbiában nyugszik. Van, aki Olaszország földjén álmodozik Nagy-magyarországról. Érdekes eset történt — mint Kemény József könyvében olvassuk — a Ca-nove di Roana temetőjében fekvő Farkas Dezső zsidó zászlós sírjánál. Domenico Cora prefek-tus megtudta, hogy a községi temetőben kereszt alatt eltemetett magyar katona — zsidóvallású. Erre saját költségén márvány emléktáblát he-lyezettetett a kereszt helyébe és az emléktáblára a fascio jelvényeit is rávésette. A prefektus által emelt síremléken a következő felirat ol-

vasható: „Legyen édes a pihenésed a baráti olasz föld alatt.”

ZSIDÓ GAZDASÁGI PIONIROK GYÖRÖTT

Egy szélsőjobboldali délutáni orgánus 1940 nyarán cikksorozatban foglalkozott a győri zsidóság multjával és jelenével. A cikksorozat azt akarta „bizonyítani”, hogy milyen „pusztítást” végeztek Győrött a zsidó „jövevények”. Hogy a győri zsidók nem „jövevények”, arról e tanulmány olvasóit a történelmi adatok már meggyőzhették. Ami pedig gazdasági pionír-munkájukat illeti: azt szintén megcáfolhatatlan adatokkal lehet tanúsítani.

Egy Schlésinger Adolf nevű győri zsidó már 1818-ban szeszfeldolgozót alapított. Körülbelül ez időből való Naubauer Károly gyufagyára is. A Kohn Adolf és társa cég létesítette hazánkban az első gőzerejű olajfínomítót, Back Hermann helyezte üzembe azt a messze földön híres hengermalmot, amely ma Győri Hengermalom néven szerepel. Singer Mór fiainak gazdasági gépgyára, a Schmidl-féle cukorkagyár, a Pollák-testvérek elektrotechnikai telepe, Klein S. és társa cirokseprűgyára, amely már a békeévekben is jó hírnévnek örvendett a svájci, ausztriai és boszniai piacon, továbbá Steiner és Sulzbeck cirokseprűgyára és sok

más, zsidók által alapított vállalat: mind-mind hozzájárultak Győr gazdasági életének kifejlesztéséhez. Zsidó vállalkozási kedv teremtette meg a Győri Waggon- és Gépgyárat, a Győri Szeszgyárat, amely Középeurópa egyik legnagyobb ilyen vállalata, a Koestlin gyárat, a Linum Taussig textilgyárat, a Cardo bútorgyárat, a Grab gyárat, továbbá a Győri Textilműveket is. Oroszlánrészük volt a zsidóknak a győri Gőzhajózási R. T.-nak a létrehozásában. E vállalatból fejlődött ki a MFTR., az ország első hajózási társasága. Zsidók tették világhírvé a győri lóvásárokat, amelyeket német és francia kereskedők is látogattak.

SCHREIBER IGNÁC ÉS NÉHÁNY NAGY ELNÖK

A győri zsidó felekezeti élet vezetői közül kimagaslott Schreiber Ignác királyi tanácsos, aki — mint említettük — egy ideig a XII. izraelita községkerület biztosa, majd elnöke volt és a város politikai, társadalmi, valamint közjótékonyági életében is nagy szerepet játszott. Az 1872.-i országgyűlési választások alkalmából a választási bizottság helyettes elnökének nevezték ki. Később Bécsbe került, ahol az Osztrák-Magyar Bank alkormányzója lett. Az Osztrák-Magyar Monarchia e nagytekintélyű zsidó közgazdasági vezetőférfia alapította az Aggok Házát. Schreiber Ignác 1923-ban halt

meg és utolsó kívánsága az volt, hogy Győrött temessék el... Nagy tekintélynek örvendett dr. Pfeiffer Fülöp hitközségi elnök: a szegények orvosa, a napközi otthonokban gondozott gyermekek gyámolítója, a győri Ének- és Zeneegylet megszervezője, akinek lelki üdvéért keresztény betegek a karmeliták templomában misét mondatnak. Dr. Pfeiffer Fülöp továbbfejlesztette a győri Menházat is... Több, mint egy évtizedig volt a hitközség elnöke kispéczi Perl József, a győri ügyvédi kamara elnökhelyettese, a legnagyobb győri pénzügyintézet és vállalatok igazgatósági tagja, a városi törvényhatóság választott tagja, akit I. Ferenc József magyar nemességgel tüntetett ki. Az 1914–18-as világháború befejezését követő nehéz időszakban munkatársai voltak a hitközség elöljáróságában: Meller Ignác gyáros, kereskedelmi tanácsos, mint alelnök, továbbá Tauber Károly királyi tanácsos, a győri 48-as függetlenségi párt elnöke és Schmidl H. János gyáros, mint elöljárók... A mégnehezebb viszonyok közepette szükségessé vált a fiatalabb erők mozgósítása. Így került a hitközség élére dr. Erdély Ernő, Győr szabad királyi város hivatásos tűzoltóságának főparancsnoka, a modern győri tűzrendészet megszervezője, aki a felekezeti életben is érvényesítette páratlan erélyét és szervezációs képességeit. Dr. Erdély Ernő jelenleg, mint községkerületi elnök munkálkodik a

zsidóságért. A következő elnökök: Meller Ignác gyáros, kereskedelmi tanácsos és Adler Károly nagykereskedő, kereskedelmi tanácsos, a Győri Lloyd Kereskedelmi Társulat elnöke, voltak. Utóbbi mellett működött egy ideig, mint iskolaszéki elnök, dr. Kallós Henrik, aki azután községkerületi és hitközségi elnökként előkelő szerepet játszott Győr társadalmi életében. Régi győri családból származott; édesapja, Krausz Fülöp, az orthodox hitközség megalapítói közé tartozott. Dr. Kallós Henrik a II. zsidótörvény után költözött el az élők világából, de temetésén a város, a bíróságok és a keresztény társadalom képviselői is megjelentek. Utóda: dr. Unger Gyula főorvos.

A győri zsidóság történetéhez tartozik, hogy a hitközség első hivatásos jegyzőjeként Veigelsberg Leó, a „Pester Lloyd” későbbi országoshírű főszerkesztője működött, aki — mielőtt 1861-ben Győrbe került hitközségi tisztviselőnek — Kecskeméten tanítószkodott.

Itt említjük meg, hogy az 1920-as és 1930-as évek várospolitikai és társadalmi életében nagy szerepet játszottak: dr. Kallós Henrik, dr. Mayer Lajos, dr. Erdély Ernő, dr. Hacker Imre, dr. Polgár Győző, Hercz Géza. A fennállása 83. évében megszüntetett „Győri Hírlap”-ot a zsidó Kolb Lajos szerkesztette. A Kisfaludy Irodalmi Kör vezetőségében helyet foglalt a zsidó Ke-

mény József ny. állampénztári igazgató is, aki szép irodalmi működésre tekinthet vissza.

Győrött körülbelül 4500 neológ és 1500 orthodox zsidó él. A neológok fő rabbija: dr. Róth Emil. A hitközség jelentős intézménye a Szeretetház, amelyben 40 ápoltat látnak el. Az orthodoxok fő rabbija: Snyders Bernát.

SOPRON: A „LEGHŰSÉGESEBB VÁROS.”

Sopront alighanem a kelták alapították. A Scarbantia nevet tőlük vették át a rómaiak, akiknek korszakában a város oppidum, később municipium volt. A honfoglaló magyarok a mai Sopron helyén kész várat találtak, amelyet — a kelta Scarban elszlávosított alakját használva — Suprunnak neveztek.

Sopron története érdekes és változatos, ami nem is meglepő, hiszen a vár az ország legrégibb erőd-szerkezetének egyik legfontosabb védelmi oszlopa volt. A város többször került idegen kézre, de csak átmenetileg. 1243-ban IV. Béla szerezte vissza Harcias Frigyes osztrák hercegtől. 1277-ben IV. László csapatai vonultak be a cseh Ottokár hatalma alól felszabadult falak közé. E magyar királyok jelentős kiváltságokkal ruházták fel Sopront, amely testületi önkormányzatot, hatalmas birtokokat és nyolc községet kapott a Szent Korona iránt tanúsított hűsége jutalmául. Nagy Lajos és Zsigmond előszeretettel tartózkodtak Sopronban, amelyet azután Erzsébet királyné, Albert özvegye, III. Frigyesnek adott zálogba. Mátyás

király 1483-ban a város falai között kötötte meg Frigyes császárral az úgynevezett „soproni békét”. I. Ferdinánd 1553-ban Sopronban tanácskozott az ország rendjeivel arról a nagyszabású kérdéssel, kössön-e békét a törökökkel? 1619-ben Bethlen Gábor vette birtokba a várost, 1622-ben pedig II. Ferdinánd ott koronáztatta meg feleségét, Eleonórákat. 1625-ben Sopronban zajlott le III. Ferdinánd koronázása. 1681-ben a soproni országgyűlés állította vissza az ország alkotmányát. 1683-ban Thököly Imre foglalta el a várost. 1809-ben egy francia hadosztály szállta meg. A szabadságharc leverése után, az osztrák abszolútizmus idején, egy császári helytartósági kerület székhelye lett.

De akármilyen sok viszontagságon ment is át Sopron vára és városa, ez a peremhelység és országkapu — amelyet I. Károly „porta regni Hungariae”-nak nevezett — mégis sokkal szerencsésebb volt, mint a magyar várak és városok nagyrésze, mert megmenekült a török hódoltságtól, később pedig a függetlenségi küzdelmek örökös nyugtalanságától. Ez az aránylag kedvező helyzet rendkívül előmozdította gazdasági fejlődését. Sopron a XIX. század második feléig a Bécs—Trieszt—Fiume közötti terület legjelentékenyebb kereskedelmi és ipari centruma volt.

HONFOGLALASKORI ZSIDÓ SÍRKÖVEK SOPRONBAN

1526-ban, amikor a városi tanács elhatározta a zsidók kiűzetését, — mint dr. Pollák Miksa „A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig” című könyvében olvasható — az ottani zsidók arra hivatkoztak, hogy már több, mint hatszázéves multa tekinthetnek vissza és ezt sírfeliratokkal tudják igazolni. A soproni levéltárban ma is megtalálható a zsidóknak az a beadványa, mely így kezdődik:

„Nos et maiores nostri ad annos forte sexcentos hic fuimus et quiete sine molestatione viximus.” („Mi és őseink hatszáz év óta itt voltunk és nyugodtan, háborgatás nélkül éltünk.”)

Egyéb évszázados bizonyítékokkal a zsidók nem állhattak elő, mert 1317-ben Sopronban tűzvész pusztított és a városi iratok javarésze a lángok martaléka lett. Csak sírkő-maradványok tanúsították, hogy Sopronban már a honfoglalás korában is laktak zsidók.

RÓBERT KÁROLY LEIRATA A ZSIDÓK OLTALMAZASARÓL

Magyarországon sokfelé, így Sopronban is, a zsidók sokáig az úgynevezett „szabadállásúak” közé tartoztak. Róbert Károly a zsidó

lakosok érdekében leiratot intézett a soproni magisztrátushoz. Ez a leirat így hangzik:

„Minthogy mi Sopron városunkat különös kegyelemmel és kedvezéssel akarjuk kitüntetni, hírül adjuk a lakosoknak, hogy minden szabad-állású embert, úgy keresztényt, mint zsidót biztosítunk, hogy különös oltalmunk alatt szabadon jöhet a mi városunkba, Sopronba, hogy ott időzzön és biztonsággal lakjon. És ígérjük, hogy őket különös kedvezéssel és királyi kegyelemmel támogatni fogjuk.”

Róbert Károly hívó szavára sok zsidó család költözött Sopronba. Többen ingatlant is vásároltak. 1319-ben tizenhat zsidó háztulajdonosnak harminc háza volt a belvárosban. Az elszórtan élő soproni zsidók számát pedig körülbelül 80 főre becsülték.

NAGY LAJOS SZAMÜZI, MAJD VISSZAHÍVJA A ZSIDÓKAT

Nagy Lajos szakított Róbert Károly politikájával és — az általános európai térítési hullám hatása alatt — több zsidóellenes rendszabályt hozott. Amikor pedig a zsidókat különböző ígéretekkel, sőt fenyegetésekkel sem tudta vallásuktól eltéríteni, 1360 körül kiűzte őket az országból. Hogy az uralkodót kizárólag vallási buzgalom vezette, azt tanúsítja a száz évvel később Mátyás király udvarában élt Bonfinius

ama feljegyzése, hogy áttérésük esetére Nagy Lajos nemcsak teljes jogot és szabadságot ígért a zsidóknak, hanem adómentességet is, amely úgyszólván nemesi kiváltságot biztosított volna számukra. Egyébként a zsidók kivonulása királyi védelem alatt történt, s elvihették minden ingó vagyonukat. Készpénzköveteléseik jogát Nagy Lajos általában ugyancsak elismerte és csupán egynéhány helyen, például, Sopronban semmisítette meg a zsidókkal szemben a polgárok adósságleveleit.

A Sopronból kiűzött zsidók jelentős része Bécsújhelyre költözött. Ott telepedett le, többek között, Izsák nevű apjával és Eferl nevű fivérével, Smerl soproni zsidó pénzkölcsönző, aki az akkori pénzügyi életben olyan előkelő szerepet játszott, hogy egy alkalommal Bécs városának is nagyösszegű hitelt nyújtott. Smerlhez — annak ellenére, hogy emigrációban élt — magyar nemes urak is fordultak pénzért. Egy kölcsömért nem kisebb úr, mint Miklós nagymartoni gróf vállalt kezességet. Agyagodi Antal — egykorú feljegyzés szerint — birtokait zálogosította el Smerlnél, aki Nagy Lajos száműzetési rendeletének visszavonása után továbbra is Bécsújhelyen maradt.

A zsidókat eltávolító királyi parancs mindössze négy esztendeig maradt érvényben. Nagy Lajos, négy év elteltével, az egyre romló gazdasági állapotok miatt, újból az országba hívta

a zsidókat, akiknek egy része elfoglalta régi lakóhelyét. A hazatértek sokfelé visszaperelték, néhol vissza is kapták ingatlanaikat. Annyi bizonyos, hogy 1379-ben több soproni zsidó már újból ingatlanvagyonnal rendelkezett, sőt, saját belvárosi házában lakott. Ebben az időben Sopronban nem volt külön zsidóutca. Az 1379-es „kis telekkönyvből” kitűnik, hogy Tröstell, Afrell, Smerl, Jöndel, Vinkel, Daudid, Vinkelhel, Offendl, Euerl, Smoyel és Zerl dy Judin voltak a zsidó háztulajdonosok. Zerl dy Judin 10, Smerl és Euerl 7—7 házzal rendelkezett.

KÜLÖN ZSIDÓADÓ ZSIGMOND KIRÁLY BOSZNIAI HADJÁRATA ALKALMABÓL

1405-ben Zsigmond király hadjáratra készült Bosznia és Dalmácia ellen. A háborúhoz sok pénzre volt szüksége, ezt pedig elsősorban a városoknak kellett előteremteni. Miklós altárnokmester és Geus Péter királyi megbízott 3000 aranyforint és 500 kamaraforint rendkívüli adót vetett ki a soproni zsidókra, akik az egész összeget nem tudták egyszerre kifizetni és csak 1000 aranyforintot adtak. Erre a király küldöttei a zsidóktól követelt összeg hiánytalan behajtásáért a várost tették felelőssé.

Zsigmond király sokat követelt a zsidóktól, de méltányolta is azok pénzáldozatát és királyi

szabadalomlevélben megóvta őket a városok túlkapásaitól. Gara Miklós nádor a zsidóknak Zsigmond királytól kapott szabadságjogaira hivatkozott abban a leiratában, amelyben, mint a zsidók országos bírása, a soproni zsidókat régi szabadságaikban megerősítette.

Dr. Pollák Miksa, a soproni zsidóság jeles történetírója szerint: Zsigmond király voltaképen nem új szabadalomlevelet adott a zsidóknak, hanem egyszerűen megerősítette azokat a privilégiumokat, amelyeket IV. Bélától 1251-ben kaptak. A nádor fentebbi leiratában így csupán a IV. Béla idejéből való szabadságjogokra hivatkozott, amelyeket egy Farkas nevű soproni zsidó Zsigmond király által csak megújíttatott és királyi pecséttel láttatott el.

Albert özvegyének, Erzsébetnek, amikor a trónkövetelő Ulászló ellen harcolni kezdett, olyan nagy összegekre volt szüksége, amelyeket néhány város egyáltalán nem tudott előteremteni. Erzsébet nem habozott és külföldi pénzt szerzett. Ennek biztosítására pedig elzálogosította III. Frigyes császárnál Sopron városát is. A császár a soproni zsidók érdekében a következő rendelkezést küldte Ebersdorfi Zsigmond kapitánynak: „Komolyan akarjuk és ajánljuk, hogyha valaki a soproni zsidóknak az ugyanottani zsidó utcában lévő 16 házát, ahol most laknak, avagy zsinagógáját bántaná, üzletükben őket megakadályozná, vagy za-

varná, azt meg ne engedjétek. Hanem miattunk őket szilárdul védelmezzétek.”

*„A HITETLENEKNEK IS
IGAZSÁGOT KELL SZOLGÁLTATNI”*

Mátyás király idejében Sopron visszakerült Magyarországhoz. A zsidóknak a nagy uralkodó országglása alatt általában jó helyzetük volt. De halála után sokfelé, így Sopronban is, feléledt az elnyomatás és üldöztetés szelleme. A soproni zsidók Beatrix királynéhoz és Korvin Jánoshoz fordultak, akik nyomban tiltakoztak a zsidók zaklatása ellen.

1490 szeptember 25.-én Ulászló király Székesfehérvárról rendeletileg utasította Sopron városát, hogy egy Simon nevű zsidó letartóztatott feleségét és gyermekeit nyomban bocsássa szabadon, elrablott vagyonát pedig szolgáltatassa vissza, mivel az ország egyetlen lakosát sem szabad megkárosítani. Szapolyai István is rendeletet küldött Sopron városához, hogy a polgárság szüntesse meg a zsidók üldözését. A nádor egyébként külön levélben intézkedett Erdélyi Jakab polgármesternél egy szegény zsidóasszony jogtalanul elvett pénzének visszaadása ügyében, „mivel még a hitetleneknek is igazságot kell szolgáztatni.” Muskáthné — így nevezték a zsidóasszonyt — vissza is kapta pénzét.

II. Lajos uralma alatt Sopron városa határozatot hozott a zsidók kiűzetéséről. Erre a király 1523 november 8.-án ezt a rendeletet intézte a város magisztrátusához:

„Minthogy a soproni zsidók már előbb is gyakorta, különösen pedig most, úgy vagyónukban, mint személyükben üldözéseknek és elnyomásoknak vannak kitéve a soproni polgárok és lakosok részéről... azért nem akarjuk megtűrni, hogy őket továbbra is akár kiűzés, akár bármi más ellenségeskedés által rettegésbe ejtsétek és elnyomjátok, annál kevésbé, mert az országban lakó összes zsidók a mi királyi kamaránkhoz és kincstárunkhoz tartoznak.”

II. Lajos tehát nem járult hozzá a zsidók kiűzéséhez. Sopron városa erre, több más várossal együtt, bosszantásukra kitalálta a zsidóruhát. Ugyanakkor a szabócéh keresztülvitte, hogy a zsidó szabók ne adhassanak el új ruhákat keresztényeknek. Az alkuszok céhe elérte, hogy zsidók ne közvetíthessenek üzleteket keresztények között. Az élelmiszerárusok céhe pedig odahatott, hogy a zsidó üzletek csak olyan árukat tarthassanak, amilyenekkel keresztények nem kereskednek.

A ZSIDÓK KIŰZÉSE A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN

A mohácsi katasztrófa utáni káoszban lezajlott székesfehérvári országgyűlésen, mint

tudjuk, királlyá választották Szapolyai Jánost és törvényt hoztak a zsidók száműzetéséről. Ahogy általában a vesztett háborúk nyomán, akkor is kellett bűnbakot találni... A Mária királyné, II. Lajos özvegye körül csoportosult másik tábor szintén zsidóellenes rendszabályokat hozott. Az özvegy királyné — megmásítva harctéren elesett férje intézkedését — pozsonyi dekrétumával jóváhagyta a soproni zsidók elűzését.

Jászay Pál „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után” című könyvében részletesen leírja — egykorú források alapján —, hogy miképen tört az antiszemita jelszavakkal felizgatott csőcselék a Sopronból távozott zsidók házaiba, miképen vitte el azok ingóságait és hogyan hajtotta el állataikat. Az akkori „kurzus” urai „felbecsülték” a zsidók házait. A becslés szerint Mandl háza 120, Manusch háza 100, Hädschl háza 100, a kórház 90, Behamin háza 80, Schmollerl és Gerstl háza 80, Maull háza 70, Isaac háza 60, Josef háza 60, Vischl háza 50, a zsinagóga 50, Malka zsidóasszony háza 45, Mauhl és Coppl háza 40 font fillért ért. A becsüsök azért értékelték ilyen alacsonyra az ingatlanokat, hogy a soproni polgárok, a becsárok alapján, úgyszólván ingyen szerezhessék meg a zsidók vagyonát.

I. Ferdinánd 1527-ben rendeletileg utasította Sopron városát, hogy békítse ki polgárait

a zsidókkal. A király a béke megteremtésére Reichenfach Vilmos lovagot és Oláh Miklós királyi titkárt küldte a városba. Pedig I. Ferdinánd nem volt kifejezetten filoszemita, hiszen ő rendelte el, hogy a zsidók ruhájukon, a mell balfelén, sárga posztóból készült karikát viseljenek. A békítési akció nem sikerült és a király 1528-ban a száműzött soproni zsidók panaszaiknak végleges elintézésére nyolc tagú törvényszéket nevezett ki, amely hat idegen és két magyar úrból állott. A magyar tagok: Andrács esztergomi prépost és Amádé István magyaróvári várkapitány voltak. A törvényszék kimondotta, hogy a soproniak törvénytelenül kergették el a zsidókat és törvénytelenül szerezték meg azok ingatlanait. Sopron város tanácsa hosszú ideig titkolta polgárai előtt a királyi bizottság kedvezőtlen döntését. Amikor pedig az Ausztriába menekült soproni zsidók másodszor is Ferdinánd királyhoz fordultak, a város is felterjesztést intézett az uralkodóhoz és különböző hamis vádakot emelt ellenük. Érdekes, hogy a soproni zsidók állítólagos uzsoráskodásával kapcsolatban a városi magisztrátus mindössze 6 esetet tudott felsorolni. Így tehát a soproni zsidók óriási többsége — mint a város vezetői beismerték — nem volt uzsorás. A magisztrátus és a hontalanná vált soproni zsidók küzdelme mégis Sopron győzelmével végződött: az antiszemita körök által lassan

megpuhított Ferdinánd 1534-ben hozzájárult ahhoz, hogy a zsidókat „örök időkre” száműzzék a városból. Ezzel évszázadokra megszűnt az a hitközség, amely — a budai és a pozsonyi mellett — a legjelentékenyebb és legtekintélyesebb volt, nem a tagok nagy száma, hanem azok tudása és gazdagsága következtében.

„A VÁROS ADÓSSÁGGAL VAN MEGTERHELVE”

Az 1536. évi községi jegyzőkönyv tanuságtétele szerint: a zsidók száműzetése súlyos károkat jelentett a városnak. A szabadverseny megszűnése következtében hihetetlen magasra szökött az iparcikkek és termények ára. Az 1542. és 1546. esztendőből való községi jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy rengeteg üres ház volt a városban és a kölcsönre szoruló polgárok Kismartonba, vagy Kaboldra is elmentek, hogy pénzt kapjanak az elűzött zsidóktól.

A város tanácsa által „leleplezett” 6 zsidó uzsorás helyébe — másvallású uzsorások léptek. 1634-ben, például, 7 soproni polgár felségfolyamodványt intézett II. Ferdinándhoz Pásztori Gergely uzsorás megrendszabályozása ügyében. Előadták, hogy Pásztori Gergely, akitől kölcsönt kaptak, az összeg felét már a kölcsönadáskor levonta kamat fejében, de az esztendő végén az egész összeg után újból kamatot kö-

vetelt, sőt még külön ajándéokra is igényt tartott. (Nagy keresztény egyháztörténészek műveiben ismételten szó van arról, hogy az Egyház kiírtotta az eretnekséget, térdre kényszerített császárokat, polgárosított vad népeket, de az uzsorások kipusztítása terén nem sok sikert ért el. Pedig 17 pápa, 6 egyetemes zsinat, 22 zsinat hozott szigorú rendszabályokat ellenük. Az uzsora nem zsidó, hanem általános emberi bűn.)

1590-ben a városi tanács jegyzőkönyvében a következők olvashatók:

„Nincs sem bor, sem pénz a templomokban és a kórházban; a község igen szegény, az adókat nem lehet behajtani, a város adósságokkal van megterhelve.” Igazuk volt azoknak, akik arra a megállapításra jutottak, hogy a város elszegényedésében nagy szerepe volt négyszáz dolgos és részben pénzügyekkel foglalkozó zsidó oktalan elűzésének.

Távozásuk nyomán az erkölcsök sem javultak meg. Zsidó nők nem voltak a városban, de az 1589-es községi jegyzőkönyvben mégis az alábbi sorok találhatók:

„Weilen aber an noch continuerlich Sünden gehäufet und aus dem Huren-Laster zu dieser Stadt höchst schädlichem Nachruf gleichsam eine Niederlage will gemacht werden, indem solches Hurengesinde ihre Liebesfrüchte weniger denn für unvernünftige Bestien achtet,

sondern hin und her auf den Strassen und Gas-
sen exponiert.”

ZSIDÓ SZALLÓ A RÓZSAUTCAI SÖRHÁZBAN

1740 április 5.-én a városi tanács végre engedélyt adott a sopron- és vasmegyei zsidóknak, hogy amennyiben állandó lakhelyükön ragályos betegség nincs, bejöhessenek a városba és ott hétfőtől péntekig „üzérkedhesse-
nek”. Az ezt megelőző évtizedekben csak haj-
naltól alkonyatig tartózkodhattak Sopronban. A magisztrátus lehetővé tette azt is, hogy a rózsautcai régi sörházban zsidó szállót rendez-
zenek be. II. József türelmi rendelete újabb előnyöket biztosított számukra. Amikor a „ka-
lapos király” megtagadta a városok zsidókire-
kesztő privilégiumainak megerősítését, néhány család visszatért Sopronba és ott újból letele-
pedett.

Sopron antiszemita légkörére jellemző, hogy a város még 1825-ben is olyan utasítást adott országgyűlési követeknek, hogy igyekezzenek a zsidók kiutasítását és házalásuk megszünteté-
sét elérni. 1830-ban mégis 37 állandó zsidó la-
kos élt a városban. Az elsők, akik üzletet nyi-
tottak: Spitzer Mihály és Abeles József voltak. Előbbi bőrrel, utóbbi norinbergi árukkal keres-
kedett.

1840-ben, amikor az országgyűlés feltárta a zsidók előtt a szabad királyi városok kapuit, újabb családok telepedtek le Sopronban. Többnyire Kismartonból, Kaboldról, Német-Keresztúrról és Nagymartonból jöttek és az egykori soproni zsidók leszármazottai voltak. Fel kell jegyeznünk, hogy Sopron követe még az 1849-i országgyűlés kulisszái mögött is a zsidók egyenjogúsítása ellen agitált.

*SEIDLER BARÓ
BEKERÍTTETI A TEMETŐT*

A Sopronban élő zsidók 1857-ig csak vallási társulatot alakíthattak, mert a város — amikor már nem tudott másképp kellemetlenkedni — megtagadta hozzájárulását hitközség szervezéséhez. 1857-ben mégis megalakulhatott a hitközség, amelynek első elöljárói: Horschetzky Róbert, Zapper Miksa, Meller Miksa, Kohn Salamon és Dux Mózes Áron voltak. Amikor ez az ügy végre elintézését nyert, a városi tanács a temető engedélyezése körül támasztott újabb nehézségeket. Mivel a zsidók nem tudtak városi telket kapni, 1869-ben megvették a Leimsieder-telket. Ugyanebben az évben alakult meg a Chevra Kadisa is.

A temető első évében kísérték örök nyugalomra Seidler Hermannt, a község egyik tekintélyes polgárát. Mint Dóczy Lajos és nyomá-

ban dr. Pollák Miksa feljegyezte: „Midőn Seid-
lert kivitték az örök nyugalom helyére, a te-
metővel szemközt fekvő dombról egy elegánsan
öltözött úr, egy báró nézte a lassan haladó szo-
morú menetet, fájdalmasan szemlélte végig az
egész halotti ceremóniát, amellyel elhantolták
az ő édesapját. Ugyanis az eltemetett Seidler
Hermann apja volt a kikeresztelkedett bécsi
arisztokratának, báró Seidlernek. Német-Ke-
resztúron született a báró és még Talmudot is
tanult... Az apja temetésén megjelent báró
Seidler látván, hogy a soproni temető nincs
még falakkal körülvéve, 400 forintot ajándéko-
zott arra a célra, hogy vegyék a sírkertet fal-
lal körül. Ami meg is történt.”

1873-ban kettészakadt a hitközség és a hí-
vek részben status quo ante, részben orthodox
alapon szervezkedtek. 1876-ban elkészült a sta-
tus quo ante hitközség temploma, melynek be-
fejezését sokáig pénzügyi nehézségek akadá-
lyozták. Az építkezést csak akkor lehetett be-
végezni, amikor Rosenfeld Jakab az aschaffen-
burgi vasúti szerencsétlenségnél életét vesztette
és. végrendeletében 20.000 forintot hagyott a
soproni hitközségre. A status quo ante hitköz-
ség templomát Jellinek Adolf, a híres bécsi
rabbi avatta fel. Az orthodoxok zsinagógája
1891-ben készült el.

A status quo ante és az orthodox álláspont hí-
veinek külön-külön Chevra Kadisái sokáig kö-

zösen tartották fenn a temetőt. Később — nagy belső harcok után — az orthodoxok külön temetőt nyitottak.

A SOPRONI ZSIDÓ ISKOLA A VÁROS MEGMAGYAROSÍTASAÉRT

1884-ben a soproni hitközség kétemeletes iskolaépületet építtetett, amelynek költségeihez Széchenyi László gróf 400 forintot adományozott. Az iskola jelentős munkát végzett a város megmagyarosítása terén, amit tanusít a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a hitközség elnökéhez intézett 1893.-i leirata:

„Sopron vármegye kir. tanfelügyelőjének jelentéséből a legnagyobb elismeréssel értesültem a fényes eredményről, mely a magyar tan nyelvnek a sopronvárosi közs. segélyezett felekezeti iskolába való behozatalát követte. Hazafias örömmel vettem tudomásul, hogy az illetékes tényezők kitűnő buzgalmának következtében az idegen anyanyelvű tankötelesek a magyar állam nyelvének elsajátításában meglepő előmenetelt tesznek a nélkül, hogy az általános taneredményben a legcsekélyebb visszaesés mutatkoznék. Ily körülmények között kedves kötelességemnek ismerem, hogy úgy tekintetességednek, mint különösen a vezetése alatt álló hitközségnek a teljesített hazafias műért elismerésemet és köszönetemet nyilvánítsam. Gróf Csáky.”

1896-ban dr. Kánia József és dr. Szilvássy Márton indítványára Sopron város az évi 3400 forint szubvenciót 4162 forintra emelte.

I. FERENC JÓZSEF BESZÉDE A ZSIDÓK SZORGALMÁRÓL

1884-ben I. Ferenc József látogatást tett Sopronban, ahol a zsidó hitközség küldöttségét is fogadta. Dr. Winkler Adolf hitközségi elnök üdvözlő szavaira a király így válaszolt:

„Biztosítom Önöket, hogy az Én királyi kegyelmem és oltalmam népeimnek minden osztályára felekezeti különbség nélkül egyformán terjed ki. Midőn hű ragaszkodásuk kifejezését kegyesen fogadom, óhajtom és őszintén elvárom, hogy a testvéri egyetértés körükben mindig fenntartassék és hogy az önök hitsorsosai is szorgalmuk gyümölcsét a törvénybiztosította jogaiknál fogva zavartalanul élvezhessék.”

A zsidók ebben az időben már teljesen megmagyarosodtak. Mint a Közgazdasági Szemle 1895-ös évfolyamának Sopronról szóló cikksorozatában olvashatjuk:

„A zsidók könnyen és gyorsan, mert szívesen tanulják a magyar nyelvet, a hol csak módjukban van magyarokkal érintkezni. Még azok is, akik az orthodox községekhez tartoznak, szívesen csatlakoznak a magyar nyelvűekhez.”

A múlt század második felében és e század első két évtizedében lezajlott folyamat eredményeképpen dr. Thirring Gusztáv, Sopron statisztikai adatait összeállítva, 1930-ban rámutatott arra, hogy:

„Legnagyobb arányú a magyarajkúak szaporodása a zsidóság körében 29.8^o/o-ról 65.8^o/o-ra; a zsidóságnak az államalkotó nemzethez való közismert csatlakozása tehát Sopronban is észlelhető.”

Nem is félévszázad alatt ugrott fel ilyen óriási módon a zsidók magyarosodási arányszáma. Ami pedig a felekezeteket általában illeti: a soproni római katolikusoknak 55.6^o/o-a, a reformátusoknak 94°/o-a, az ágostai evangélikusoknak 26.1^o/o-a, a zsidóknak pedig előbb említett 65.8^o/o-a sorozható a magyar anyanyelvűek közé, vagyis a zsidóság magyar jellegét ebben az erősen németszínezetű városban csak a reformátusok szárnyalták túl, akik azonban nem tartoztak az őslakók közé.

Sopron ipari fejlettségében nagy része van a zsidók vállalkozási kedvének és munkájának. Zsidó alapítás volt Hacker Lipót és fiai, továbbá Schwarcz Viktor téglagyára (amely már megszűnt); Wellesz, Schwitzer és társai teremtették meg az Első Magyar Cipőrugany-, Szalag- és Húzógyárat (amely annakidején államsegélyt kapott); Haas Fülöp és fiai hívták életre a Soproni Szőnyeg és Textilipar R. T.,

Madarész Imre a Soproni Selyemipar R. T., Eismann Gyula pedig a Soproni Pamutipar R. T. hatalmas gyártelepeit. E vállalatok országos fontosságú ipari tényezők lettek.

A soproni zsidó bor- és gabonakereskedők nagyarányú exporttevékenységet fejtettek ki. De a város szempontjából talán ennél is fontosabb, hogy a zsidó polgárok általában elsőrangú, szolid középkereskedőknek bizonyultak. A zsidó kereskedők megbecsülése közvetve kifejezésre jutott abban is, hogy Spiegel Szigfrid tizenöt esztendeig a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt. A pénzügyi élet zsidó vezetői közül Fábián Henrik királyi tanácsos, a Soproni Takarékpénztár vezérigazgatója, aki előbb a Győr—Sopron—Ébenfurti Vasutak üzemeltetője volt, továbbá Strasser Emil bankigazgató, a Kereskedelmi Testület elnöke, játszottak jelentősebb szerepet a város életében.

A status quo ante hitközségi elnökök közül kimagaslott dr. Schönberger Gusztáv, Sopron szabad királyi város tiszti főorvosa, aki negyven esztendőn keresztül állott a város szolgálatában és a lakosság minden rétegében közmegbecsülésnek örvendett. Előtte dr. Winkler Adolf királyi tanácsos, utána pedig Mitzger Salamon vezette a hitközség ügyeit, szinte féltő gonddal ragaszkodva ahhoz a tradícióhoz, hogy a soproni hitközség elnökei sohasem vesznek részt a zajos politikai és társadalmi élet-

ben. Dr. Winkler Adolf élete alkonyán Bécsbe költözött, ott is halt meg. Mielőtt Sopronból eltávozott, a városnak ajándékozta a Lővéren lévő hatalmas telkét, azzal a feltétellel, hogy az azon áthaladó utcát elhúnyt egyetlen fiáról, dr. Winkler Ernőről nevezzék el. A város a nagyértékű ajándékot a hozzáfűzött feltételekkel együtt elfogadta. Nagy tekintélynek örvend a soproni zsidók közül a keresztény társadalom előtt is Wolf Zoltán kereskedő, akinek hazafias magatartását az Országos Vitézi Szék 2379/201. Biz. V. 1939. számú igazolvánnyal tanusította. Wolf Zoltán a nemzeti szellemű Bécsi Comité megbízásából egyik szervezője volt a sopron-megyei fegyveres hazafias mozgalmaknak, majd önként, elsőik között jelentkezett szolgáltatételre az újonnan alakult Nemzeti Hadsergbe, ahol 26 hónapig szolgált.

A SOPRONI NÉPSZAVAZÁS

A saint-germaini és trianoni békediktátumok Ausztriának „ajándékozták” Sporont. De a város lakosságának meg-megismétlődő hazafias tüntetései és a nyugatmagyarországi felkelők akciói következtében — Olaszország közvetítésével — létrejött a velencei konferencia, amely úgy határozott, hogy 1921 decemberében népszavazás döntsön Sopron hovátartozandóságáról. A plebiscitum, amelynek tisztaságára az

antanthatalmak tábornoki bizottsága ügyelt, 1921 december 14.-én zajlott le. A 16.947 érvényes szavazatból 12.327, vagyis 72.7% esett Magyarországra. Sopron 1922 január 1.-én végleg magyar város lett és az 1922. évi XXIX. törvénycikkben a „civitas fidelissima”, a „leghűségesebb város” jelzót kapta a hálás nemzettől.

A soproni zsidók természetesen szinte egytől-egyig magyaroknak vallották magukat. Szatmári Mór, a neves függetlenségi politikus és publicista, már jóval a népszavazás előtt felhívást intézett az „Egyenlőség” hasábjain soproni hittestvéreihez, akiket tántoríthatatlan hazahűsége buzdított, figyelmeztetve őket, hogy ne tévesszen meg senkit a „kurzus” átmeneti korszaka.

A „Sopronvármegye” 1921 november 15.-i száma „Soproni zsidók a magyar Sopronért” című cikkben számolt be az orthodox hitközség tagjainak hazafias gyűléséről, amelyen a község soraiban megjelent, többek között, dr. Sopronyi-Thurner Mihály polgármester és Spiegel Szigfrid, a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke is. A gyűlést Schiff Ödön hitközségi elnök nyitotta meg, azután Korein Dezső, a budapesti Orthodox Központi Iroda képviselője beszélt, aki a magyar nemzet évezredes szabadelvűségére emlékeztette a hallgatóságot és annak a reményének adott kifejezést, hogy feltámad majd Kossuth, Széchenyi, Deák és a Tiszák

is kér-
és ami-
erőlkö-
gyok a
épvisé-
s, hogy
véd te-
éreztem
nyilat-
ur ily
is tá-
s ekkor
rgyalás
bezzek.
összeg-
mellett
ogi tu-
bbezést
reutnsi-

olytatta
rközött
il fenn,
dja kö-
chwarz
amely
a Dr.
r Gézát
ilgatni,
tés tet
pert in
meister
alásalm
érthető
temben.
ásról el
rérdeste
uay tu
is hal-
nettem
Ezután
yi irat-
felüg-
ág dön-
el arról
chmele-

Nagy

István ügyvéd és Ferták bánfalvi lakos
kihallgatását elrendelte és a főtárgyalást
evégből december 5-öre elnapolta.

Soproni zsidók a magyar Sopronért.

A soproni orth. isr. hitközség tagjai
vasárnap délelőtt nagygyűlést tartottak,
hogy Sopronnak Magyarországnak való
megmaradása mellett állást foglaljanak. A
zeufolásig megtelt közgyűlési teremben ott
szorongott a népes hitközségnek csaknem
valamennyi tagja. Schiff Ödön hitközségi
elnök megnyitó beszédében meleg szavak-
kal üdvözölte Korein Dezsőt, a budapesti
orth. központi iroda kiküldöttjét és az
ülésen megjelent Thurner Mihály dr. pol-
gármestert, akit hosszasan és lelkesen
megéljenzettek.

Korein Dezső mondott ezután nagy
beszédet. Történelmi visszapillantás kap-
csán fejtette ki a magyar nemzet évezre-
des szabadelvűségét és felekezeti türelmes-
ségét, melyet az utóbbi időben előfordult
sajnálatos kilengések nem tudnak elho-
mályosítani. Bizik Kossuth, Széchenyi,
Deák és a Tiszák liberális nemzeti szelle-
mében, mely a magyar zsidóságnak az
emancipációt és a recepciót adta. Nem
buzdítani akarja a soproni zsidóságot,
hisz arra itt szükség nincs, hanem ünne-
pelni jött, hogy soproni hittestvéreinek
hazafias tanúságtételén jelen lehessen. A
következő határozati javaslat elfogadását
ajánlja:

"A soproni orth. isr. hitközség
nagygyűlése egy anguszt lelkességgel és
hazafias örömmel ragadja meg az alkalmat,
hogy a soproni népszavazás előtt
a magyar hazához való hűségese ragaszkodásának kifejezést adjon, amiről a
nagyemlétségű m. kir. Miniszterelnök
urat táviratiilag hódolatteljesen értesíti."

A határozati javaslatot a nagygyűlés
lelkes tapsal, egyhangulag elfogadja. Az
óráció csillapultával Thurner Mihály dr.
polgármester emelkedett szólásra. Köszö-

Sopronban
van. A népsza-
nyugalma az i-
rendelkezésére i-
noksága alatt a
hatalom által is

Közigazga-
vármegyei házi
igazgatási bizo-
17-én délelőtt is
vármegyei házán.

Áthelyezé-
felügyelőt Sop-
vámki rendettség
lyezték át és m-
ideiglenes vezet

A Déli va-
indult a forgi-
gatósága közli,
vonatok ma is
indul naponta
17 óra 20 percben
indul naponta 6
40 perckor. A
intézkedésig ca-
hely között köz-
van hozzá a Sz-
duló és ide érke

Szakvélem-
kának pályate-
szeti hivatali t-
nagyközség elől
építésére benyuj-
kozó szakvélem-
legalkalmasabb
t. budapesti cég
sopron-csornai
tás csakis a két
tik. Miután vég-
ügyl. miniszter
gősen meghozat-
és Klemens Ant-
néni szakértő R-

szelleme, melyet a sajnálatos kilengések sem tudnak elhomályosítani. A mindvégig lelkes hangulatban lefolyt összejövetel a következő határozatot hozta:

„A soproni orthodox izraelita hitközség nagygyűlése egyhangú lelkesedéssel és hazafias örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a soproni népszavazás előtt a magyar hazához való hűséges ragaszkodásának kifejezést adjon, amiről a nagyméltóságú m. kir. miniszterelnök urat táviratilag hódolatteljesen értesíti.”

A határozathozatal után felemelkedett helyéről dr. Sopronyi-Thurner Mihály polgármester és rögtönzött beszédben köszönte meg azt a nagy szolgálatot, amelyet a soproni zsidók a magyar hazának tettek. Az orthodoxokkal egy időben a status quo ante hitközség tagjai is gyűlésre jöttek össze. Ezen Mezei Ferenc tartott hazafias szónoklatot.

A soproni zsidók hűsége méltó volt a hűség városához. A népszavazás hatalmas sikere után Bánffy Miklós gróf külügyminiszter magához kérte Mezei Ferencet és Korein Dezsőt, hogy megköszönje a magyar kormány nevében a zsidóság központi szerveinek hathatós támogatását. Ez alkalommal Bánffy Miklós gróf elmondta, hogy a soproni események megerősítették benne a magyar zsidóság iránti rokonszenvét, amely amúgyis nagyon erősen él lelkében, amióta, mint Kolozs megye főispánja, Glasner

Mózes orthodox főrabbitól a világháború alatt héber védőírást kapott ajándékba.

-1926-ban avatták fel a soproni zsidó hősi halottak emlékművét, amelyen 34 megdicsőült neve szerepel.

A SOPRONI ZSIDÓSÁG LÉLEKSZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Érdekes egy pillantást vetni a soproni zsidóság lélekszámának alakulására. 1787-ben 11, 1802-ben 36, 1818-ban 33, 1830-ban 37, 1850-ben 98, 1857-ben 104, 1869-ben 854, 1880-ban 1152, 1890-ben 1517, 1900-ban 2440, 1910-ben 2255, 1920-ban 4483, 1940-ben pedig körülbelül 1900 zsidó élt Sopronban. Az 1920-as adat „felduzzadt” létszámot mutat, ami annak a következménye, hogy a nyugatmagyarországi események és az antiszemita hullám következtében a vidéki zsidóság tömegesen vonult a városba. (Dr. Sopronyi-Thurner Mihály polgármester és dr. Heisszler Károly főkapitány érdeme, hogy Sopronban a közrend és a jogbiztonság 1919 őszén sem szenvedett csorbát.)

A körülbelül 1900 főnyi zsidóságból 1000-re tehető a neológok és 900-ra az orthodoxok száma. Itt kell feljegyeznünk, hogy az eredetileg status quo ante hitközség kongresszusi hitközséggé változott, vagyis csatlakozott a neológok szervezetéhez. A neológ hitközség főrabbi: dr. Pollák Miksa, akit 1894-ben választottak

meg és nemesak, mint történetíró tűnt fel, hanem mint irodalomtörténész is érdemes munkásságot fejtett ki. „Arany János és a Biblia” című műve a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg.

AKIK SOPRONBÓL INDULTAK EL

Sopronban született Dóczy Lajos báró, akinek atyja Dux Adolf bőrkereskedő volt. A zsidó Dux-fiúból — aki gyermekkorában szorgalmasan tanulta a héber nyelvet és a Talmudot, de később második felesége kedvéért elhagyta ősei hitét — a bécsi külügyminisztérium osztályfőnöke és nagytekintélyű író lett. Színdarabjait a Nemzeti Színház és a Burgtheater közönsége egyforma tetszéssel fogadta. Politikai cikkei és társadalmi szatirái magyar és osztrák lapok vezetőhelyén jelentek meg. Budapesten az ő magyarnyelvű fordításában mutatták be Goethe „Faust”-ját, Hamburgban pedig az ő átültetésében adták elő Madách „Ember tragédiájá”-t, amelyet ekkor játszottak először német színpadon. (Madách remekművének újabb nagysikerű fordítását szintén egy zsidó: Mohácsi Jenő végezte.) Dóczy Lajos szobrát, Ligeti Miklós alkotását, a soproni Városi Múzeum előcsarnokában helyezték el.

Sopronból indult el a világhír felé Goldmark Károly, aki ugyan nem e városban szü-

letett, de a helybeli zeneiskola növendéke, majd egy ideig a soproni színház zenekarának tagja volt. Liszt Ferenc és idősebb Andrásy Gyula gróf közbenjárására került színre a bécsi Hofoperban „Sába királynője” című operája, melynek átütő sikere megalapozta zeneszerzői hírnevét. A „Sába királynője”-t Budapesten először a Nemzeti Színház mutatta be, századik előadása azonban már az időközben felépült Operaházban zajlott le. A küzdelmes múltú zsidó muzsikusz — akit nyolcvanadik születésnapján a budapesti egyetem díszdoktorává avattak és a tiszteletére rendezett banketten Apponyi Albert gróf köszöntött fel — mindig szívesen gondolt vissza soproni tanulóéveire.

MISKOLC: A ZSIDÓ SORCÉH VÁROSA

Miskolc története visszanyúlik az Árpádok korába. Nevét is a Borsok egyik honfoglalás-kori ágának, a Miskócz-nemzetségnek alapítójáról, Miskócz főúrról kapta. A város a történelem folyamán a nemzet majdnem minden szerencsétlenségét átélte. 1241-ben, amikor tatárok a közeli Mohi-pusztán megverték IV. Béla király seregeit, Miskolc szinte teljesen megsemmisült. Mátyás király idejében cseh rablók garázdálkodtak falai között. A mohácsi vész után különböző trónkövetelők hadai zsákmányolták ki. Végül a törökök dúlták fel.

Legelső privilégiumát Miskolc Nagy Lajos-tól kapta. Zsigmond a királyi városok közé emelte, I. Lipót pedig pallosjoggal ruházta fel. Az ő uralma alatt következett be 1703-ban az a furcsaság, hogy a király 41.000 forintért magánál a városnál zálogosította el — a várost. A király és a város érdekes szerződését, sok pénzért, III. Károly és Mária Terézia is megújította. 1841-ben mozgalom indult, hogy Miskolc újra királyi várossá lépjen elő, de az akció nem járt sikerrel. Azután pedig megkezdődött a szabadságharc és az egész ügy elvesztette je-

lentőségét. 1907-ben Miskolc, amelynek közben 1878-ban a Szinva áradása súlyos károkat okozott, törvényhatósági jogú város lett.

Miskolcon a zsidók csupán a XVIII. században jutottak némi szerephez, amikor elfoglalták az addig túlnyomóan görög árusok és vásárosok helyét. Mint Szendrei János írja „Miskolc város története” című könyvében: a görögök, akik kereskedő-társaságba, kompániába tömörültek, olyan ügyesek és leleményesek voltak, hogy sokáig fölényesen legyűrték a zsidó konkurrenciát. A görög kereskedők csoportja szinte kizárólagosságot biztosított a maga számára a velencei és török gránit, az angliai selyemposztó, a skófiium, veres karmazsin, szatytyán, papucs, kék bagazia, abaposztó, patyolat, rizskása, citrom, mazsolaszőlő és a bor árusításánál. A XVIII. század elején mégis feltűnt Miskolcon egy-egy merészebb zsidó kereskedő. Szepessy Pálné telkén — mint az egykorú hivatalos iratok tanúsítják — néhány pálinkafőző zsidó telepedett le, akiket a nemesasszony a vármegyei hatóságok támogatásával megvédett a városi tanáccsal szemben. Az 1740-es években a zsidók is kereskedő-társaságba tömörültek és rendszeres városi hozzájárulást fizettek. A miskolci magisztrátus határozata így szólt: „Mivel a városban commoráló zsidók a város beneficiumában nem kevésbé participálnak, azért a jelentett zsidó kompánia 14 forint 40 dénárt fi-

zessen a város javára.” A zsidó kompánia a Szinva szekérhídjának javításához is 3 forint 60 dénárral járult hozzá.

1740-ben a városi iratokban már szerepel egy Ádám nevű zsidó ingatlantulajdonos, aki lakóháza alapján 67 forint 32 dénár taksát fizetett. 1742-ben 4 zsidó boltos volt a városban: Márkus Jakab, Mózes Lőrinc, Jakab Ádám és Oppet Mózes. Ezenkívül még 5 zsidó házaló és alkalmi árus tartózkodott ott: Simon Mózes, Hersli Izsák, Izsák Márkus, Izsák Mózes és Levita Jakab.

Érdekességre tarthat számot, hogy az Avas alján, a Szinva-parton elterülő városban már azokban az időkben is érvényesült a „zsidó szellem”, amikor zsidó oda még nem tehetette be a lábát. A pallosjoggal felruházott magisztrátus bírói gyakorlata, mint egykorú okmányok bizonyítják, Verbőczy Hármaskönyvén kívül, főleg a Biblián, pontosabban a zsidó Ótestamentumon alapult. Kondai Kis Mihály főbíró, például, Miskolc város tanácsa a XVII. század elején az országos törvényekre, Mózes II. könyve 20. részének 14. pontjára, valamint a Leviták könyve 20. részének 17. pontjára hivatkozva ítélte halálra.

A MISKOLCI ZSIDÓ SORCÉH TÖRTÉNETE

A XIX. század első felében a kiváltságai-

kat féltő és minden haladástól elzárkózó céhek még mindig nem vették fel soraikba a zsidókat. Ekkor a zsidó iparosok kérelmére a városi tanács, hosszas huza-vona után, hozzájárult külön zsidó sorcéh alakításához.

A Miskolci Egyesült Izraelita Ipartársulat, a sorcéh utóda, néhány év előtt ünnepelte a zsidó céh alapításának százéves jubileumát. Az ebből az alkalomból kiadott emlékkönyv megállapítja: „Ha átlapozzuk az alapítás napjairól tanúskodó és elsárgult fóliánsokat, valahogy hasonló helyzetet találunk ma is az akkoriakhoz. Akkor a zsidó még nem nyert polgárjogot, ma a már megadott jogokat megvonták tőle. Akkor a céhek nem fogadták be őket tagjaik sora közé, ma másodrendű polgárnak számítják ott is, ahol kényszersertársulás szorítja együvé másokkal.”

A 32 miskolci mesterember, aki 1836-ban a zsidó sorcéhet megalapította, szinte teljesen átvette a céhek részére 1813-ban kiadott általános rendszabályokat. A zsidó iparosok mindenképp megválasztották céhmestereiket, akiknek feladatai közé tartozott, hogy féltékenyen őrizték és ápolják a céh hivatását és tradícióit. A miskolci zsidó céh tagjai között sok, ma már ismeretlen, vagy ritka foglalkozású egyén szerepelt. Így az alapításban résztvettek fehér- és vöröstímárok, gyertyaöntők és pipakupakolók is. A zsidó céh megalakulását a diósgyőri korona-

uradalom, mint földesúri hatóság, jóváhagyta és 1836 október 15.-én a vármegye is elismerte. A privilégiumot megadó császári pátenst azonban nem sikerült megszerezni. 1836-tól 1848-ig a zsidó céh ugyanazt a szerepet töltötte be, mint az egyéb céhek. Felügyelt a szakmai rendre, inasokat szegődtetett és szabadított fel, továbbá őrködött, hogy — statutumai szerint — a szakmákat illetéktelen egyének ne bitorolhassák. Rendkívül szigorúan bírálta el a tagsági jogosultságot és szokatlanul magas mértékkel mérte a remekelést, amelynek eredményessége képezte, a feddhetetlen előéleten kívül, a mesterjog megadását.

Az 1848-as esztendő nagyjelentőségű volt a céh életében. A tagok egy része bevonult honvédelmi és nemzetőri szolgálatra. Ilyen körülmények között nem lehetett többé elodázni a hazáért fegyveresen is helytálló iparosok alapszabályainak „legfelsőbb” jóváhagyását. 1848-ban egyébként már-már úgylátszott, hogy megszűnik az egész céhrendszer. A szabadságharc bukása azonban meghosszabbította a céhek életét; az 1852.-i ipartörvény is csupán a remekelés szükségességét és a régi értelmezésű mesterjogot törölte el. 1872 január 29.-én azonban — mint felesleges intézmény — megszűnhetett végre a külön zsidó sorcéh, mert a céhkiváltóságok a múlté lettek. Az utolsó zsidó sorcéhülésen Éles János városi albíró is megjelent.

Az ő javaslatára a tagok elhatározták, hogy az alapszabályokat az új ipartörvény rendelkezéseinek megfelelően átdolgozzák.

1872 július 20.-án megalakult az új egyesülés: a Miskolci Izraelita Egyesült Ipartársulat, amelynek alapszabályait a földművelésügyi, ipari- és kereskedelmi minisztérium 1874 május 16.-án véglegesen jóváhagyta. Az 1875 január 23.-i közgyűlésen az elnök jelentette, hogy a Miskolci Izraelita Egyesült Ipartársulat az országban elsőnek hajtotta végre a korszerű átalakulást. Az új ipartársulat alapszabályait más városok nemzsidó iparosai is kölcsönkérték és így ezek mintául szolgáltak a különböző általános iparegyesületek számára.

A ZSIDÓ IPARTÁRSULAT MAGYAR HITSZÓNOKLATOT KÖVETEL

A Miskolci Izraelita Egyesült Ipartársulat történetének néhány momentumát érdemes megjegyezni. 1891-ben, az oroszországi pogromok idején, a társulat ötven forint segélyt küldött a Magyarországra érkezett menekülteknek. 1893-ban az ipartársulat közgyűléséről indult el az a mozgalom, amely magyar hitszónoki állás szervezését óhajtotta, „tekintettel arra, hogy hitközségünkben mint egy tősgyökeres, magyar nyelvű és érzelmű, hazafias, szabadelvű, intel-

ligens zsidó hitközségben, a magyar hitszónoki állás betöltése immár elhalaszthatatlan.”

1894-ben a társulat koszorút helyeztetett Kossuth Lajos koporsójára és nagyobb összeggel járult a felállítandó Kossuth-szobor költségeihez. 1896-ban a milléniumi kiállítás alkalmából, a közgyűlés tanulmányútra küldött 12 olyan szegény iparost, akik saját erejükből nem mehettek volna a fővárosba. Ez évben készült el az ipartársulat zászlaja, melyet nagy ünnepséggel avattak fel az akkori Zárdatéren. (A mai Deák-téren.) A lobogón a következő jelmondat olvasható: „Munkára hevüljön kebeled s beteg társaidat ne feledd.” A zsidó ipartársulat jótékony célú munkásságát a keresztény körök mindig méltányolták és a rendezésében lezajlott bálakon a társadalom elitje és a helyőrség tisztikara is résztvett. A miskolci zsidó iparosok tekintélyes összeget jegyeztek hadikölcsönre, résztvettek a háború idején a miskolci polgárőrség megszervezésében, később pedig menházat létesítettek elaggott, munkaképtelen tagjaik számára.

Miskolcnak és környékének, a Sajó völgyében elterülő „miniatűr magyar Ruhr-vidéknek” a történelmében jelentős szerepet játszottak a zsidó gazdasági pionírok. Csak egy-két példát ragadunk ki. 1844-ben Weisz Móric szesz- és vattagyárat alapított, a Furmann-testvérek tégláégetőszínt építettek. 1860-ban Kohn Sala-

mon gőzmalmot és szeszgyárat helyezett üzembe. 1887-ben a Koós-család lerakta az első miskolci porcellán- és kőedénygyár alapjait. A gyárat életre hívó Koós Soma később „edelényi” előnévvel magyar nemességet kapott. Az első gépgyár megszervezése Hercz Zsigmond nevéhez fűződik, aki „királdi” előnévvel szintén a magyar nemesek sorába került és a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat vezérigazgatója lett. Külön érdekességre tarthat számot, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter annakidején Győri Ödön miskolci szesznagykereskedő tervei alapján bonyolította le a királyi haszonvételi jogok megváltását.

A miskolci zsidó kereskedőknek is jelentős részük volt abban, hogy a város Felsőmagyarország egyik leggazdagabb és legforgalmasabb empóriumává nőtte ki magát. E tevékenységük elismeréseképpen egymásután kerültek zsidóval-lású elnökök a Miskolci Kereskedelmi és Ipar-kamar élére. Az elnökök sorában foglalt helyet, többek között, héthársi Neumann Adolf, edelényi Koós Soma és Ferenczi Károly.

Ami a pénzügyi élet kialakulását illeti: héthársi Neumann Adolf alapította a miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bankot, Halmos Géza a Miskolci Népbankot, edelényi Koós Soma pedig hosszú ideig a Borsod-Miskolci Hitelbank elnök-vezérigazgatója volt.

1836

1836. A Miskolci Zsidó Sorcész
 Alapítványi jegyzőkönyve 1836-ból
 1. A Miskolci Zsidó Sorcész Alapítványi
 Alapítványi jegyzőkönyve 1836-ból
 1. A Miskolci Zsidó Sorcész Alapítványi
 Alapítványi jegyzőkönyve 1836-ból

A miskolci zsidó sorcész
 alapítási jegyzőkönyve 1836-ból

A jánosii Engel Adolf és fiai cég oklevele az
 1878-as párizsi világkiállításról. (Pécs)

E fejezet keretébe tartozik talán annak megállapítása is, hogy 1829-ben a zsidó Resovszky Jakabnak köszönhette Miskolc az első nyilvános fürdőt. A város telefonhálózatának megteremtése pedig a zsidó Willhelm Hermann magánvállalkozása volt.

KAZINCZY TANFELÜGYELŐ A ZSIDÓ ISKOLÁRÓL

A miskolci zsidóság nemesi leveleinek tekinthetők azok a tanfelügyelői jelentések, amelyeket annakidején Kazinczy Ferenc készített az ottani zsidó iskoláról. E dícsérőhangú jelentéseket elsőízben Mandl Bernát tette közzé „A magyarországi zsidók tanügye II. József alatt” című munkájában. A sárospataki református főiskola levéltárában is őriznek egy elismerő levelet, amelyet Kazinczy a miskolci zsidó iskola vizsgájáról írt.

A hitközség valóban nagy gondot fordított tanintézetének korszerű megszervezésére, mert 1785-ben, amikor II. József uralkodása idején a „nemzeti zsidó iskolát” alapította, felkérte tanácsadóul Pécsy Gábort, a kassai kerület volt tanulmányi főigazgatóját, a neves keresztény pedagógust. 1786-ban az iskola élére a Berlinből Magyarországra telepedett Fürst Izrael Lewin került, aki előzőleg két esztendeig a nagykárolyi zsidó iskola „normalprofessor”-a

volt és akiről Tokody György, a nagyváradi kerület tanulmányi prodirektora ezeket jegyezte fel: „Férfiú, ki iskolaszolgálatában fáradhatatlan.” Kazinczy Ferenc szintén nagyra becsülte a kiváló igazgatót, akiről ezt írta: „Modern műveltsége mellett még a héber és a cháld nyelvet is bírja.” Rövid fénykora után az iskola átmenetileg hanyatlásnak indult. A hitközség ugyanis két pártra szakadt. Az egyik párt, Falk árendással az élén, túlságosan sokalta az iskolára fordított összegeket és kifogásolta Fürst Izrael Lewin aránylag magas fizetését. Ez a csoport olcsóbb tanítót hozatott és magániskolát nyitott. A hitközség békéjét felborulással fenyegető iskola-háborúnak Török Lajos gróf tanulmányi főigazgató vetett véget, aki az új magániskolát egyszerűen bezáratta és utasította a zsidókat, hogy gyermekeiket a hitközség nyilvános iskolájába küldjék.

A „kalapos király” egyébként minden vonatkozásban szívügyének tekintette a zsidók iskolaügyét és úgy vonzotta a tanítói pályára a zsidó fiatalembereket, hogy felmentette a pedagógusokat a „türelmi adó” fizetése alól. A tanulókat viszont azzal csábította az iskolákba, hogy rendeletet adott ki, amely szerint 10 évi határidő lejártá után a zsidók csak abban az esetben kaphatnak iparűzésre, földbérletre, vagy nagykereskedésre engedélyt, ha vala-

mely keresztény, vagy zsidó nemzeti iskola bizonyítványát bemutatják.

II. József ugyanis lehetővé tette, hogy a zsidó gyerekek, amennyiben ott felekezeti iskolájuk nem lenne, az állami, vagy a keresztény tanintézeteket látogathassák. Sőt, intézkedett a zsidó diákok középiskolai felvételéről és a velük való bánásmódról is. Dekrétumában, többek között, ezeket találjuk:

„Minden zsidó gyermeket különbség nélkül, a keresztény gyermekekhez hasonlóan, a latin iskolába fel kell venni, ha szabályszerű elemi iskolai bizonyítványa van. A szülőknek figyelmét azonban fel kell hívni arra, hogy gyermekeik mindig illedelmesen és tisztán öltözve jelenjenek meg az iskolában, minden külső megkülönböztető jel nélkül, ami a többi gyermekeknek gúnyolódásra adna alkalmat. Viszont a tanárok saját pártatlan és szeretetteljes viselkedésükkel ne csak az illő bánásmódnak és türelemnek példáját adják a tanulóknak, hanem erre a keresztény ifjúságot időről-időre figyelmeztessék is és az ezzel ellentétesen viselkedőket szembeszökő szigorúsággal büntessék meg... Mivel a tanítás imádsággal kezdődik, amelyen a zsidók jelenléte nem volna illő részint az ő vallási fogalmaik, részint azon tisztelet miatt, amelyet mi kötelesek vagyunk az imádságban előforduló dolgok és nevek iránt tanusítani: ezért a tanárok hagyják meg a zsidó gyerme-

keknek, hogy mindig valamivel később jöjjenek az iskolába, mint a keresztények és pedig akkor, amikor az általános iskolai imádságnak vége van. Vallási ünnepeiken fel vannak mentve az iskola látogatásától.”

Csak egy nagy humanista utasításai tartalmazhatnak ennyi tapintatot!

A pozsonyi és óbudai zsidó elemi iskolák után a miskolci „nemzeti zsidó iskola” volt az ország állami felügyelet alatt álló harmadik zsidó tanintézete. Tanrendje a többi nyilvános iskola normája szerint alakult. Így tehát itt is alkalmazták az úgynevezett „sagáni-módszer”-t, amelyet Felbinger sagáni prelátus, Mária Terézia iskolaügyi főigazgatója, határozott meg. A tantárgyak a következők voltak: az I. osztályban — tabella a betűismeretről, betűztetés, tabella a betűztetésről, olvasás és a tabella; a II. osztályban — olvasás, arithmetika, orthographia, calligraphia és fogalmazványok.

1848-ban a zsidó Strausz Móric tanító alapította a város első magán-kereskedelmi iskoláját. Miskolc ma is a magyar zsidóság egyik tanügyi „gócpontja”. Dr. Serbu Adolf, a kiváló pedagógus, szervezte meg 1920-ban a zsidó polgári leányiskolát, 1923-ban a polgári fiúiskolát, 1925-ben pedig a felső leányiskolát. Ez utóbbi, a középiskolai reform következtében, 1926-ban leánykollégiummá, illetve liceummá alakult át, amelyet 1929-ben a tanítónőképző-intézethez

csatoltak. 1933-ban nyílt meg a gyakorló elemi iskola. A hitközség iskolaépülete a város legszebb középületek sorában foglal helyet. (Mint kortünetet kell megemlítenünk, hogy az ország egyetlen zsidó leányliceuma iránt az 1940/41-es tanévre olyan minimális érdeklődés mutatkozott, amely az iskolafenntartó miskolci hitközséget „a további erőfeszítések meddőségéről győzte meg és minden erkölcsi felelősség alól mentesítette.” Ezekután a hitközség úgy intézkedett, hogy az I. osztályt erre a tanévre nem nyitja meg. A magyar zsidóság kultúrügyeinek szervezetlensége okozta, hogy a felekezet nem tudta országosjellegűvé tenni egyetlen ilyenfajta intézetét.)

Nagyon érdekes az az iskolaszociográfiai tanulmány, amelyben Vihar Béla dolgozta fel 1937-ben a miskolci elemi iskola tanulóinak társadalmi származását. E tanulmányból kiderült, hogy a gyermekek szülei, vagy gyámjai közül gyáros 0.1%, bankár 0.2%, földbirtokos és bérlő 1.5%, vállalkozó 0.7%, magánzó 3.3%, nagykereskedő 2.9%, értelmiségi pályákon működő 7.4%, kereskedő és kereskedelmi alkalmazott 26.3%, iparosmester (segéddel, műhellyel) 17.3%, alkalmi árus, vásáros 12.6%, alkalmi iparos, nem önálló iparos 12.8%, munkás 4.8%, napszámos 1.9%, hitközségi alkalmazott 3.6%, munkánélküli pedig 4.6% volt. 1937-ben — tehát két esztendővel a zsidótörvények szigorú rendsza-

bályai előtt — a gyermekek szüleinek, vagy gyámjainak 16.1%-a tartozott csupán az úgynevezett „nagyzsidókhoz”, míg 43.6%-a a kispolgárság és 40.3%-a a proletáriátus közül került ki. Így festett a valóságban a miskolci zsidók legendás gazdagsága!

KISS JÓZSEF MÚZEUM A ZSIDÓ ISKOLÁBAN

1937 február 28.-án Kiss Jenő Sándor, Kiss Géza és Bauerné Kiss Erzsébet, mint néhai Kiss József gyermekei, alábbi levelet intézték dr. Serbu Adolf igazgatóhoz:

„Igazgató Úrral folytatott előzetes tárgyalás alapján elhatároztuk, hogy néhai édesapánk, Kiss József első dolgozószoberendezését a miskolci izr. polgári leányiskolának adományozzuk. Ennél a cselekedetünknel az a gondolat vezetett bennünket, hogy ezek a tárgyak a legméltóbb helyen annak a megyének a székhelyén vannak, amely szülőhelyének, Mezőcsát nagyközségnek is közigazgatási központja, s ahol gyermekkorában — ha csak rövid ideig, de — diákoskodott s ahová erős baráti kapcsolatok fűzték... Az iskola gondoskodik arról, hogy ez a gyűjtemény „Kiss József emlékszober” címen külön, megfelelő helyiségben állíttassék fel.”

1937 március 7.-én Kiss József Emlékkiállí-

tással meg is nyílt a Kiss József Múzeum, amely azóta sok értékes anyagot kapott, közöttük letétként, a Borsod-Miskolci Múzeumnak a költőre vonatkozó emlékeit.

A MAGYAR SZÍNJÁTSZÁSTÓL A NEMZETI MOZGALMAKIG

Borsod vármegye levéltárában ma is megtalálható az a régi gyűjtőív, amelyen a miskolci magyar színház javára fordított adományok szerepelnek. A miskolci színjátszás kezdeményezője voltaképpen Wesselényi Miklós báró volt, aki már 1800-ban felszólította a város lakóit, hogy emeljenek olyan színházépületet, „amelyben hazájokat szerető és anyai nyelveket tisztelő honnosink számosabban egybensesreglésével a legjobb virtusra indító játékok adattassanak.” Mocsáry Pál, Vay Ábrahám Majthényi Pálné, Almássy Károly és sok-sok nemes úr, úrhölgy 100—100 pengője mellett, ott találjuk a gyűjtőíven a miskolci zsidó hitközség 125 pengőjét, a kisebb adományok sorában pedig több szegény zsidó jegyzését. 1823-ban meg is nyílt a miskolci magyar színház és a színészek nem kényszerültek többé a Koronaszálló udvarán, vagy a csizmadiaszínpadon játszani. Az építési munkálatokban szintén résztvett néhány zsidó iparos, többek között, Fridrich Teppel tetőfedőmester és Krausz Buchardt

kőfaragómester. Sajnos, ez az épület 1843-ban tűzvész áldozata lett. 1846-ban Szemere Bertalan akciót indított új színház emelésére, de ez az új színházhelyiség csak 1857-ben készült el.

A miskolci zsidók asszimilációs igyekezetét mutatta az is, hogy 1868-ban feloszlott külön kaszinójuk és a zsidó polgárok beléptek a helybeli Nemzeti Casino tagjai sorába. Újabban a zsidó értelmiség és kereskedőréteg a Kereskedők és Gazdák Körében talált hajlékot, ahol az utóbbi években magasnívójú irodalmi és tudományos estéket rendeztek.

A miskolci kultúra-terjesztők sorában külön kell megemlékezni a város százesztendős könyvkereskedéseiről. Az egyik: a Heilprin Mihály könyvkereskedő által alapított Ferenczi Bernát-cég, amely mai tulajdonosának, Ferenczi Károlynak édesapjáról kapta nevét. A másik: a Löwy Jakab és fia, László Adolf-cég, amelynek mostani tulajdonosa: László Ervin, az alapító unokája.

Ferenczi Bernát igen jó baráti viszonyban volt Tompa Mihállyal, a szomszédos Hanva országoshírű református pap-költőjével. Ő adta ki Tompa Mihály „Egyházi beszédei”-t és irodalmi hagyatékát. A Ferenczi Bernát-cég körülbelül 140 kiadványának legtöbbje protestáns teológiával foglalkozott. A zsidó könyvkiadónál jelent meg, például, Kún Bertalan püspök „Egyházi szónoklattan”-a. A Löwy József és

fia, László Adolf cég vitte a könyvpiacra Gulyás Benő, Kupay Dénes, dr. Tüdös István református püspök és Lukács Ödön teológiai munkáit. A mai cégfőnök, László Ervin pedig úgyszólván megteremtője volt Miskolc magas-nívójú hangversenyéletének. Ő rendezte, többek között, Vasa Prihoda, Vécsey Ferenc, Hubay Jenő, Albertina Ferrari, Eugen D'Albert, Josef Lhevin, Balázs Árpád, Emil Sauer, a Léhnerkvartett és Bronislaw Hubermann koncertjeit.

A legelső miskolci ujságot, a „Miskolci Napló”-t, amely 1901 szeptember 1.-én indult meg, a zsidóvallású dr. Kovács József ügyvéd alapította, aki e napilap első szerkesztője volt. A „Miskolci Napló” megjelenése előtt csak hetilapok láttak napvilágot a városban. A „Borsodmiskolci Közlöny”, a „Borsodmegyei Lapok”, a „Borsodmiskolci Hírlap” és a „Szabadság” munkatársai közül meg kell említenünk Aranyi Lipótot, dr. Sugár Ignácot, a Kereskedelmi és Iparkamara titkárát, dr. Ferenczi Henrik árvaszéki ülnököt, dr. Serédi Jenő orvost, dr. Gyömrei Bertalant és dr. Kürcz Jakabot, az Ügyvédi Kamara alelnökét. A „Miskolci Napló” későbbi időszakának a szerkesztői Hubert János, majd Fehér Ödön voltak, akik mellett Ferenczi Károly, Kún József, Faragó József, dr. Gál György és Reichard Piroska, az ismert költőnő, állottak a munkatársi gárda élén. Fazekas Sándor

muel lapjában, a „Reggeli Hírlap”-ban főképen dr. Hoványi Kornél, Lócsei Elemér, dr. Láng Lajos és dr. Soltész Imre cikkeivel találkozhatunk.

Miskolc keresztény társadalma mindig elismerte a zsidóság lelkes magyar érzését és szívesen küldött az Országházba zsidó képviselőket. Miskolc város legtekintélyesebb követei közé tartozott Mezei Ernő, a függetlenségi eszme rajongója, a magyar ujságírás kitűnősége, akit Kossuth Lajos Turinból ajánlott a választóközönség figyelmébe. A másik zsidóvallású országgyűlési képviselő dr. Leitner Adolf volt, aki főként a közszabadságok és a szociálpolitika kérdéseivel foglalkozott.

Az 1919-es nemzeti mozgalmakban jelentős szerepet játszott dr. Láng Lajos miskolci ügyvéd, a „Reggel” című helybeli politikai napilap szerkesztője, aki dr. Tarnay Gyula ny. főispánnal, dr. Vadnay László vármegyei főjegyzővel és dr. Dálnoky Nagy Zoltán ügyvéddel együtt, vezetője volt az alkotmányosság és törvényesség helyreállítására irányuló törekvéseknek. Dr. Fekete Bertalan polgármester 10.423/1939. számú hivatalos tanusítványa, amely vitéz dr. Görgey László felsőházi tag igazolására is hivatkozik, bizonyítja, hogy a miskolci magyarság felekezeten felülálló nemzeti szervezkedésében, a főispánon, a vármegyei főjegyzőn és

a hivatalos vezetőkön kívül, elsőrangú szerepet játszott egy zsidó ügyvéd és lapszerkesztő is.

A zsidó ügyvédek közül dr. Hollaender Gusztáv a Miskolci Ügyvédi Kamara elnöki székébe került. A miskolci zsidóság egyébként büszke lehet arra, hogy az 1920-as évek elejének meglehetősen erős antiszemita hullámozásai idején a város törvényhatósági bizottsága dr. Silbiger Bertalant választotta tiszti főügyésszé. Az 1930-as évek heves antiszemita légkörében pedig az ugyancsak zsidóvallású dr. Kellner Miklós lett a tiszti főügyész, aki székfoglaló beszédében Vázsonyi Vilmosnak, a magyar demokrácia halhatatlan harcosának szavait idézte. A zsidó tisztiorvosok hosszú sorából kiemeljük dr. Ixel Samu, dr. Kazai Mór és dr. Szabó Ármin nevét. Nagy tekintélynek örvendett dr. Venetianer Jakab, a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár igazgató-főorvosa és dr. Singer Henrik közkórházi főorvos, a legismertebb sebészek egyike is.

A városháza fórumán egész sereg zsidóvallású polgár szállt síkra Miskolc fejlesztése érdekében. A legnagyobb munkát talán edelényi Koós Soma, Győri Ödön, dr. Gencsi Samu, dr. Sugár Ignác, dr. Kürez Jakab, dr. Hoványi Kornél, dr. Kovács József, Ferenczi Károly, dr. Láng Lajos, újabban pedig dr. Bródy Sándor, Hevesi Lajos, Engel István és Fekete Mór végezték.

MISKOLC ZSIDÓSÁGA A MAGYAR SZELLEMÉRT

A keleti, a német és az alföldi zsidóság érintkezési pontján fekvő Miskolc városa nemcsak a zsidóság „bevándorlási” telepe volt — ahogy egy szélsőjobboldali orgánus nemrégiben megállapította —, hanem kisugárzási központja rengeteg olyan magyar-zsidó szellemi energiának is, amely az ország érdekében működött. Miskolci könyvkereskedőből lett a különben valóban „bevándorolt” Heilprin Mihály a szabadságharc belügyminisztériumi sajtófőnöke. Miskolcon született Heilprin Mihály fia, Louis Heilprin amerikai enciklopédista és lexikográfus, az „American Encyklopedia” szerkesztője is. Miskolci származású volt Reményi Antal, a szabadságharc századosa, aki Klapkával együtt emigrált és Amerikában résztvett a Mississippi-vidék indián területeinek felkutatására szervezett expedícióban. Az ő öccse volt Reményi Ede, a világhírű hegedűművész, Görgey segédtsíztje és „hegedűse”, akinek dalait népdalokként énekelték és éneklik szerte az országban. Miskolc zsidósága ajándékozta meg Magyarországot Ormódy Bertalannal, a múlt század hazafias lírikusával, a „Magyar hon ébredése” című verskötet szerzőjével és Bródy Zsigmonddal, az abszolutizmus időszakának magyar nemzeti harcosával, a

„Neues Pester Journal” későbbi főszerkesztőjével, akit a király 1896-ban a főrendiház örökös tagjává nevezett ki. Bródy Zsigmond 600.000 korona költséggel gyermekkórházat alapított elhunyt felesége, Bródy Adél nevének megörökítésére. Miskolc zsidósága adta az orvostudománynak dr. Stiller Bertalan udvari tanácsost, egyetemi magántanárt, a pesti Zsidó Kórház egykori igazgatóját, aki úttörő kutatásokat végzett az ideges gyomorbántalmak diagnosztikája és therápiája terén, továbbá dr. Ónody Adolf egyetemi tanárt, a pesti egyetem első gége- és orrgyógyászati klinikájának vezetőjét, a Magyar Tudományos Akadémia tagját, akinek preparátumait, halála után, a londoni klinika vette meg, amely a tudós mellszobrát is felállította. Miskolctól kapta a magyar szellemi élet Kilényi Jánost, aki német nyelvre fordította Eötvös József báró, Széchenyi István gróf és Jósika Miklós báró műveit, továbbá Beck Károly és Zerffi Gusztáv társaságában megalapította a „Der Ungar” című napilapot; Ormódy Vilmost, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatóját, aki egyik alapítója volt az Erzsébet Szanatóriumnak és a Budapesti Poliklinika Egyesületnek; valamint Ferenczi Sándort, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület elnökét, a világhírű lélekbúvárt. Miskolcon született Klein Mór főrabbi, aki a

Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadta magyar nyelven Maimuni „A tévelygők útmutatója” című munkáját. (Az ő fia volt dr. Kiss Arnold, a budai hitközség költő-papja.) Miskolcon volt segédrabbi Hochmuth Ábrahám, a későbbi veszprémi főrabbi, aki a nevelés terén szerzett érdemeiért Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi minisztertől elismerést kapott és akinek „A Mózesi hit- és erkölcstan”-ról szóló műve sok balhitet segített széteszlatni. A zsidó iskolaügy terén nagy hatást ért el „Die jüdische Schule in Ungarn, wie sie ist und wie sie sein soll” című munkája. Minden okunk megvan arra, hogy büszkélkedjünk Julius Leopold Kleinnal, a külföldre szakadt nagy irodalomtörténéssel és esztétával, a Magyar Tudományos Akadémia tagjával is, aki tizenöt kötetben írta meg a dráma egyetemes történetét, úgyszintén Tornay Gyula festőművésszel, akinek keleti tárgyú képeit a világ minden részén kiállították, s „Hunyadi János utolsó szavai” című kompozíciója a millénium idején nagy feltűnést keltett. Miskolcon végezte középiskoláit héthársi dr. Neumann Henrik, a bécsi egyetem híres professzora, az ottani fülészeti klinika igazgatója, aki annakidején az angol trón várományosát és a spanyol királyt is kezelte, s mindvégig büszke volt magyar származására. Miskolc szülötte

dr. Bródy Ernő, a II. zsidótörvény utáni képviselőház egyetlen zsidóvallású tagja, aki három évtizedes törvényhozói működésre tekintet vissza.

A miskolci hitközség egykori vezetőinek sorából a XIX. század első felében kimagaslott Bródy Farkas, aki saját pénzéből teremtett hitközségi intézményeket és végrendeletében három részre osztotta vagyonát: 1. az építendő zsinagóga és iskola (Talmud Tóra) céljaira, 2. alattvalói hűséggel a királynak, 3. a helybeli másfelekezetű kórházaknak.

A MISKOLCI HITKÖZSÉG BELSŐ VIHARAI

1759-ben, mint dr. Spira Salamonnak a miskolci zsidóságról szóló tanulmányában olvashatjuk, már volt zsidó temető a városban. A miskolci hitközség a megyei hitközséghez tartozott. A XVIII. században a helybeli rabbikat megyei rabbiknak nevezték, az egyes kisebb községek vallási vezetőit pedig alrabbiknak. A megyei hitközség világi vezetője a főelnök volt, aki előljárótársaival együtt nemcsak a vallásos életet irányította, hanem — mint a földesúri jogszolgáltatás megbízottja — pénzbírsággal, sőt börtönbüntetéssel sujthatta a híveket. 1767-ben jogilag is megalakult a Chevra Ka-

disa, mely 1802-ben már kórházat alapított. 1817-ben keletkezett a Bikkur Cholim, a szegény betegek gyógyításával foglalkozó egyesület. 1847-ben megalakult a zsidó nőegylet. Ma egy külön Deborah nőegylet is működik. A hitközségnek egyébként 2 temploma és nagy imaháza van. Külön imaházat tart fenn a Szezárd Templomegyesület, amely 1877-ben alakult.

1861-ben Miskolc városi közgyűlésén felolvasták az izraelita hitközség levelét, amelyben meghívta a „képviselőtestületet” az építendő imaház ünnepélyes alapköveteléséhez. A képviselőtestület ebből az alkalomból — Kiss József főjegyző és Jekelfalussy főbíró aláírásával — a következő sorokat intézte a hitközséghez:

„A képviselőtestület örömmel ragadja meg az alkalmat kimutathatni rokonszenvét azon felekezettel szemben, mely hazánk, városunk, örömeiben és balsorsában a közös nyomtatás ideje alatt velünk együtt érzett, együtt szenvedett — és ezen elhatározásunkról a tisztelt izr. elöljáróság értesíttetni rendeltetik.” (A „közös nyomtatás” alatt a Bach-korszak értendő!)

A 100.000 forint költséggel épült Kazinczyutcai templom 1863-ban történt felavatásakor elszavalták Ormódy Bertalan „Szózat a miskolci új izr. imaház felszentelése alkalmára” című költeményét:

Atyáinkat, kik hont kerestének,
Magyarhon készséggel fogadta be,
Sosem gyújtott itt máglya lángokat
Átkos vakbuzgóság gyilkos keze.
Azért az Istennek szentelt helyen
Hangozzék első legbuzgóbb imánk
A nemzetért, mely testvérünk leve,
Az országért, mely édes szent hazánk!

A miskolci hitközség története dióhéjban tárja elénk a konzervatívizmus és a neológia magyarországi küzdelmeit. Milyen fejlődésen mehetett volna keresztül ez a nagy hitközség, ha életereje javát nem emésztí fel a haladás harca a betűhöz való ragaszkodással, és sikerül annakidején közös nevezőre hozni az ősi örök szellemet s a modernebb formákat? Mennyi felesleges energiát emésztett fel a hitközség kettészakadása, későbbi újraegyesülése, majd egy szefárd csoport kiválása! A miskolci hitközség belső küzdelmeinek leghevesebb időszakai 1841 és 1864 körül zajlottak le. 1841-ben a konzervatív hívek heves tüntetésekkel gátolták meg a rabbi ama intézkedésének végrehajtását, amely megengedte, hogy a felek kívánságára templomban is lehessen esketni. Az akkori rabbi úgy vélte, hogy ezt semmiféle vallási szabály nem tiltja. Még nagyobb harc, valóságos „vallásháború” tört ki, amikor 1864-ben énekkart szerveztek a Ka-

zinczy-utcai templomban. A hitközségi ellen-
zék felhívására a Sátoraljaújhelyen összeült
harminc konzervatív rabbi egyházi átokkal
sújtotta a miskolci papot és az előljáróságot.

1835-ben 215, 1847-ben 361, 1857-ben 3412,
1880-ban 5984, 1890-ben 8455, 1920-ban 11.300,
1930-ban pedig 10.862 volt a miskolci zsidóság
lélekszáma. A miskolci zsidóság egyházi ve-
zetője: dr. Spira Salamon főrabbi, hitszónok.

IRODALOM

IRODALOM.

(Az alant felsorolt könyveket, tanulmányokat, folyóiratokat és levéltári okmányokat részben felhasználtuk munkánk írásához, részben ajánljuk azoknak, akik a felvetett kérdésekkel behatóbban óhajtanak foglalkozni. Zárójelben közöljük az egyes művekből átvett fontosabb adatokat és szempontokat.)

A városok problémája. Raoul Blanchard: Une méthode de géographie urbaine. — Erdei Ferenc: Magyar város. — Willy Hellpach: Die Geopsichischen Erscheinungen. — Hóman Bálint: Magyar középkor. — Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjai. (A tanulmány-gyűjteményből főképen Dékány István műve foglalkozik ezzel a témakörrel.) — Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. — Kautz Gyula: A városok keletkezése, átalakulása és szereplésének törvényei. (Budapesti Szemle, 1882.) — Kuthy Sándor: Vidéki városok kultúrája. — Pierre Lavedane: Qu'est-ce que l'urbanisme? — R. Maunier: L'origine et la fonction économique des villes. Étude de morphologie sociale. — Nagy Ferenc: A magyar városi jog. — Révai Nagy Lexikona. — Wilhelm Roscher: Über die geographische Lage der grossen Städte. — Lorenz von Stein: Physiologie der

Städtebildung. — Szalay József: A városok. (A városok keletkezéséről szóló elméletek összefoglalása.) — Szende Pál: Magyar városok a középkor végén. (Huszadik Század, 1912.) — Teleki Pál gróf: Általános gazdasági földrajz. — Teleki Pál gróf: Város. (Közgazdasági Enciklopédia.) — Verbőczy István: Hármaskönyv. (A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1894.) — Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai.

A városok és a zsidók. A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája. Szerkesztették: Barna János és Csukási Fülöp. (A különböző városok zsidó iskoláinak története.) — Acsády Ignác: Zsidó és nemzsidó magyarok az emancipáció után. — Balogh Szidónia: A magyarországi zsidók kamaraszolgasága. — Bernstein Béla: A 48-as magyar szabadságharc és a zsidók. (A zsidók egyenjogúsítása Szegeden.) — Borovszky Samu: Magyarország vármegyei és városai. — Büchler Sándor: A magyarországi zsidó tanítók multjából. (Magyar Zsidó Szemle, 1894.) — Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. — Hajnik Imre: A zsidók Magyarországon a vegyesházbeli királyok alatt. — Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. — Kenéz Béla: A városok fejlődése és jelentősége. (A kereskedők és iparosok hiánya a XIX. század magyar városaiban.) — Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás. — Kohn Sámuel: Zsidók története Magyarországon. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. — Közgazdasági Enciklopédia. — C. A. Macartney: A mai Magyarország. (Magyarok és zsidók kölcsönhatása a történelem folyamán.) — Magyar Zsidó Almanach. Szerkesztette: Patai

József. — Magyar Zsidó Lexikon. Szerkesztette: Újvári Péter. (Adatok különböző városok zsidóságáról és kimagasló zsidóiról.) — Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. — Monumenta Hungariae Judaica. — Oszetzký Dénes: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. — Polyák Béla: Zsidók a magyar mezőgazdaságban. — Arthur Ruppín: Soziologie der Juden. (A zsidók és a nagyvárosok.) — Serédi Jusztinián: Beszéd a Szent István Akadémia jubileumán. — Serly Antal: A zsidóságra vonatkozó magyar törvények. (Hubay Kálmán előszavával.) — Somogyi Ferenc: Zsidójugunk fejlődésének áttekintése. — Oswald Spengler: Untergang des Abendlandes. (Kultúra és civilizáció.) — Szádeczky Lajos: A céhek történetéből Magyarországon. — Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. — Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. (A múlt század kereskedelmi és ipari elmaradottsága Magyarországon.) — Gustav Thiring: Die Entwicklung der ungarischen Städte im XVIII. Jahrhundert. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. — Virág István: A zsidók jogállása Magyarországon 1657—1780. (A kánonjog és a Fremdenrecht hatása a jogfejlődésre.)

Újpest. Ballagi Ernő: Löwy Izsák, Újpest alapítója. (Egyenlőség, 1922. december 16.) — Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye. — Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye levéltári okmányai. — Ignaz Reich: Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten. (Löwy Izsák életrajza.) — Ugró Gyula: Újpest. (Újpest egyetlen nagyszabású, bő adattárral rendelkező monográ-

fiája.) — Újpest levéltári okmányai. (Régi városi közgyűlési jegyzőkönyvek.)

Szeged. A szegedi zsidó hősök statisztikája. (A Magyar Zsidók Lapja, 1939.) — Ben Chananja, Wochenblatt für jüdische Theologie, 1864. (A zsidók és a mezőgazdaság.) — Bokor Pál: Szeged-országtól Magyarorszáig. — Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. (Lőw Lipót tábora rabbi vonatkozó adatok.) — Gálosi Soma: A szegedi zsidók multjából. (Képes Családi Lapok, 1941.) — Groszmann Zsigmond: Lőw Lipótné naplójából. (Egyenlőség, 1920. május 1.) — Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéből. — Kóró Imre: Térfigyelők. (Röpiratok.) — Lőw Immanuel: Önéletrajz. (Egyenlőség, 1921. április 9.) — Lőw Immanuel: Kétszáz beszéd. — Lőw Immanuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók 1785–1885. (A szegedi zsidóság vallási életének történelmi fejlődése.) — Lőw Lipótné, született Schwab Leontin naplója. — Löwinger Adolf: Lőw Immanuel. (Egyenlőség, 1921. január 1.) — Reizner János: Történelmi vizsgálatok a zsidók történelmi letelepülése körül. — Szabolcsi Lajos: „A szegedi gondolat” és a zsidók. (A Magyar Zsidók Lapja, 1940.) — Szeged város levéltári okmányai. — Szegedi Híradó, 1863. — Szegedi hitközség jegyzőkönyvei. — Venetianer Lajos: Lőw Lipót. (A Zsidó Plutarchos című, többek által írott tanulmánykötetből.)

Pécs. Ágh Timót: Emléklapok Pécs szabad kir. város multjából és jelenéből. — Cserkúti Adolf: Az első pécsi zsidók. (Fontos adatok a pécsi zsidók közösségi életének kezdő-korából.) — Danziger Zsigmond és Kárpáti Sámuel: A pécsi zsidó

iskola története. — Kalotai László: Pécs-Baranyai ismertető. (A pécsi izraelita hitközség történetéről szóló fejezetet Katona Péter írta. Pécs és Baranya bibliográfiáját Reuter Camillo állította össze.) — Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színészet története. — Klebelsberg Kunó gróf: Magyar Heidelberg. (A pécsi Erzsébet Tudományegyetem megnyitó ünnepén, 1923. október 14-én tartott beszéd.) — Lenkei Henrik: Pécsi emlékek. — Várady Ferenc: Baranya multja és jelenje. (A pécsi zsidók és a szabadságharc.) — Weisz Gábor: A pécsi izr. hitközség monográfiája. (A pécsi zsidóság történelmének vázlata.) — Weisz Gábor: Látogatás a pécsi zsidó sírkertben. — Pécsi Napló, 1921. — Pécs város levéltári okmányai.

Győr. Acsay Ferenc: A győri katolikus főgimnázium története. — Borovszky Samu: Győr. — Ecker János németnyelvű, kéziratot naplója. (Becsés adatok a győri vallásfelekezetek kismegyeri gyűléséről.) — Egyenlőség, XXX. jubileumi száma, 1911. — Fehér Ipoly Kálmán: Győr megye. — Győr megye és város levéltári okmányai. — Győri hitközség jegyzőkönyvei. — Győri Közlöny, 1870. (Kovács Márton feljegyzései a szabadságharc korabeli eseményekről.) — Hazánk, 1848 és 1873. — Kemény József: Vázlatok a győri zsidóság történetéből. (Első kísérlet a győri zsidóság történetének megírására. Hézagpótló adatait több ízben felhasználtuk.) — Közlöny, 1849. — Lám Frigyes: Egy győri polgár a reformkorszakban. — Szávay Gyula: Győr. (Adatái miatt értékes forrásmunka.) — Villányi Szaniszló: Győrvár és város helyrajza, erősítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században.

Sopron. Berényi Pál: Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. (Közgazdasági Szemle, 1895.) — Becht Rezső: Sopron, a legnyugatibb magyar város. — Csatkai Endre: Régi soproni házak, régi soproni családok. — Hárs György: Csákányútás a Belvárosban. — Vitéz Házi Jenő: Sopron szabad kir. város története. (Sopron történetének legfontosabb okiratai.) — Nagy Imre: Sopron multja. (Századok, 1883.) — Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. (A soproni zsidóság történelmének megbízható és komoly adattára.) — Max Pollak: Die Geschichte der Juden in Oedenburg. Von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. — Récsey Viktor: A sopronmegyei régészeti társulat első évkönyve. — Récsey Viktor: Sopron sz. kir. város monográfiája. — Soproni status quo ante, illetve neológ hitközség jegyzőkönyvei. — Sopron megye és város levéltári okmányai. — Sopron és Sopron vármegye ismertetője, 1914—1934. Összeállították: Horváth László, Madarász Gyula, Zsadányi Oszkár. (A zsidóságról szóló fejezetet Pollák Miksa főrabbi írta.) — Sopronvármegye, 1921. (A zsidóság és a népszavazás.) — Szatmári Mór: A soproni zsidóság. (Egyenlőség, 1921.) — Thirring Gusztáv: Sopron népességének fejlődése és összetétele. (A zsidóság magyarosodása.) — Ernest Träger: Die Volksabstimmung in Sopron. — Udvardi Lakos János: Adatok a soproni kereskedelmi testület multjához.

Miskolc. A miskolci egyesült izr. ipartársulat százéves történetének rövid ismertetése a százéves jubileum alkalmából. Összeállították: Rosenberger Mór kultúrelnök és Singer Manó titkár. —

Borsod megye levéltári okmányai. — Mandl Bernát: A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt. (Kazinczy Ferenc tanfelügyelői jelentései a miskolci zsidó iskoláról.) — Miskolc. Szerkesztették: Halmay Béla és Leszih Andor. (A zsidóságról szóló fejezetet Spira Salamon főrabbi írta. A mű forrásmunkának tekinthető.) — Miskolci hitközség jegyzőkönyvei. — Miskolc város levéltári okmányai. — Schneller Károly: Nagy-Miskolc népessége. — Spira Salamon: A miskolci hitközség története. — Szendrei János: Miskolc város története és egyetemes helyirata. (Értékes adatok gyűjteménye.) — Vihar Béla: A zsidóság képe egy iskola tükrében. — Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája.

J E G Y Z E T.

E helyen mondunk őszinte köszönetet dr. Friedman Dénes főrabbinak az újpesti, dr. Pap Róbertnek és dr. Lőw Lipótnak a szegedi, dr. Wallenstein Zoltán főrabbinak a pécsi, dr. Erdély Ernőnek a győri, dr. Pollák Miksa főrabbinak, Lederer Leónak, Mitzger Salamonnak, Strasser Emilnek a soproni, valamint dr. Serbu Adolfnak, dr. Kovács Józsefnek és dr. Láng Lajosnak a miskolci vonatkozású észrevételeiért és adataiért. Köszönet illeti még Sós Endrénét, munkatársunkat.

K É P E K

(Szöveg között.)

Lőwy Izsák — — — — —	37
Lőw Lipót szabadságlevele — — — — —	65
Haynau hirdetménye — — — — —	133
„Sopronvármegye” — — — — —	177

(Műmellékleten.)

A miskolci zsidó sorcéh szabadítólevele.

A miskolci zsidó sorcéh alapítási jegyzőkönyve.

A jánosii Engel Adolf és fiai cég oklevele (Pécs).

TARTALOM

Zsidók a magyar városokban	— — — — —	5
Újpest: a százéves város	— — — — —	33
Szeged: az 1849-es emancipáció városa	— — — — —	53
Pécs: a „a magyar Heidelberg”	— — — — —	91
Győr: a „magyar Marseille”	— — — — —	123
Sopron: a „legműségesebb város”	— — — — —	155
Miskolc: a zsidó sorcéh városa	— — — — —	185
Irodalom	— — — — —	213
Jegyzet	— — — — —	221
Képek	— — — — —	222

31707